

4 Voorwoord *Arno van Roosmalen*

8 Programma beeldende kunst en architectuur

9 Tentoonstellingen 17 Presentaties 20 Lezingen en debatten 25 Overige activiteiten 26 Educatieve projecten

30 Here is no longer, all is now *Brigitte van der Sande*

34 Projecten in de stad

35 Foodprint 41 De Beeldengalerij 42 Collectie Den Haag 42 Wederopbouwkunst Den Haag 43 Stroom als adviseur 44 nu monument 45 Kunst bij scholen

48 Foodprint. Voedsel voor de stad *Alied Ottevanger*

53 Haagse kunst en kunstenaars

54 Subsidies 57 Documentatie 58 Ateliers 60 Stimulerende activiteiten voor Haagse kunstenaars 64 Prijzen

66 Stroom voor Nederland? *Danielle Arets / Capada*

70 Bijlagen

71 Bibliotheek 72 Publicaties 75 Digitale en nieuwe media 77 Ontvangsten 78 Sponsors/Subsidiënten 79 Personeel en organisatie 82 Financiën 86 Stroom in het nieuws
Omslag Chronologie programma

Yoorwoorl

Hoe kunnen we ons enthousiasme, onze kwalitatieve ambitie, tomeloze inzet, de pieken en dalen, onze bijdrage aan het dynamische kunstklimaat in Den Haag en onze gastvrije informele activiteiten in een jaarverslag het beste aan u kenbaar maken? Dat vragen wij ons telkens weer af.

We hebben er dit keer voor gekozen om de rijk geïllustreerde volledige en geannoteerde weergave van onze activiteiten te verrijken met een drietal essays over prominente en representatieve onderdelen van ons programma in 2009. Aan Brigitte van der Sande, Alied Ottevanger en Danielle Arets hebben we gevraagd om een opbouwend kritische beschouwing van respectievelijk de programma's 'nu monument' en 'Foodprint. Voedsel voor de stad' en van onze stimulerende activiteiten ten behoeve van Haagse kunstenaars. Met als onderliggende gedachte dat daarmee op enkele punten de verbreding, verbinding en verdieping die we aan ons programma geven, beschreven worden.

Het is van groot belang dat ons programma bezocht en gekend wordt door uiteenlopende doelgroepen. Maar minstens zo belangrijk is de doorwerking, de spin-off, die onderdelen van ons programma hebben (met name buiten het domein van de kunst). Immers, Stroom gelooft in de maatschappelijke relevantie van kunst en ambieert vanuit de kunst inspiratie en innovatieve ideeën te bieden en bewustzijn te creëren. In het afgelopen jaar heeft met name 'Foodprint' een indrukwekkende doorwerking gehad. Maar wij zijn er trots op dat een programma als 'After Neurath' dat plaats vond in de jaren 2006 – 2008 tot op heden een internationaal gevolg heeft. Van maart tot en met augustus 2010 vindt in het MAK Wenen de tentoonstelling 'Otto Neurath. Gypsy Urbanism' plaats. Deze is een direct vervolg op de tentoonstelling 'After Neurath: The Global Polis' die in 2008 bij Stroom plaatsvond. Beide zijn samengesteld door architectuurhistoricus en curator Nader Vossoughian. Ook de tentoonstelling 'Article 12' van de kunstenaars Jill Magid, die in 2008 bij Stroom plaatsvond, kreeg in 2009 een intrigerend vervolg met de expositie 'Authority to remove' in Tate Modern, Londen.

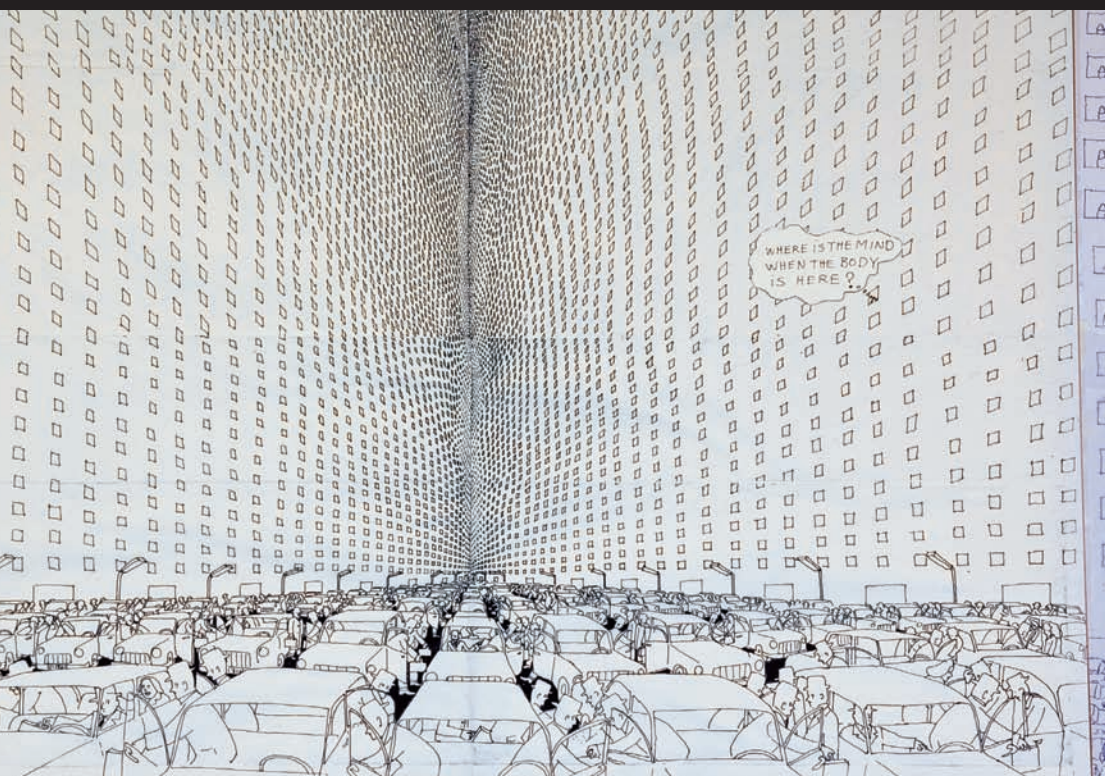
De publieke presence van Stroom Den Haag was het afgelopen jaar zeer groot. Met name de tentoonstelling 'Beton Belvedere' en het 'bunkerproject' 'Dunepark' van de jonge Franse kunstenaar Cyprien Gaillard en 'Foodprint' konden rekenen op grote belangstelling in de media – een greep uit het brede spectrum beslaat Fortificatie Forum, AVRO KunstUur, GeenStijl.nl, Kidsweek, Metropolis M, Bidoun, Scheveningse Courant, NRC Handelsblad, TVWest, VPRO De Avonden, Agrarisch Dagblad, Volume, Items, Trouw, Llink. Radio Atlas, KRO Radio: Goedemorgen Nederland en De Groene Amsterdammer. Dientengevolge konden we ons ook verheugen in een ruime publieksbelangstelling. We zijn ervan overtuigd dat onze communicatiestrategie sterk heeft bijgedragen aan de hoeveelheid nieuwe relaties met tal van personen en maatschappelijke instellingen, aan de intensivering van bestaande relaties, en bijvoorbeeld aan de enorme spin-off van 'Foodprint'.

Onze website werd in 2009 een kleine 400.000 maal bezocht. En als we de stijgende lijn mogen doortrekken, dan kunnen we voor 2010 rekenen op meer dan een half miljoen (!) bezoekers. In 2009 ondernam Stroom de eerste schreden op het gebied van de sociale media. We startten met het Foodprint weblog, een informatief blog dat de thematiek en het programma van 'Foodprint' verbindt met media, projecten, tentoonstellingen en diverse andere fenomenen elders in de wereld. In november startte Stroom een eigen pagina op Facebook. In 2009 werden ook de eerste voorbereidingen getroffen om een digitaal Haags kunstenaarsplatform en een toolkit voor het tijdelijk beheer van atelierpanden te starten (realisatie 2010).

Wij onderkennen en ervaren het opkomend belang van nieuwe media en de communities die er mee gecreëerd kunnen worden, maar zijn in onze eerste stappen behoedzaam en richten ons op een inhoudelijke berichtgeving en communicatie die complementair is aan onze reguliere middelen.

Hoe doet de Haagse kunstenaar het inmiddels? Stroom Den Haag is verantwoordelijk voor het voorwaardenscheppend beleid waarmee Haagse kunst en kunstenaars ondersteund en gestimuleerd worden. Dit beleid is enkele jaren geleden drastisch vernieuwd.

Soft City Hariton Pushwagner

In het afgelopen jaar ontvingen we veel aanvragen voor de Invest subsidie (bedoeld voor kunstenaars die minder dan vijf jaar geleden zijn afgestudeerd), die bovendien van zeer goede kwaliteit waren. Steeds meer Haagse kunstenaars manifesteren zich op belangrijke plekken in Nederland en daarbuiten. Naast bekende kunstenaars als Anton Corbijn, Auke de Vries, Philip Akkerman, Alon Levin, Vittorio Roerade of Marcel van Eeden, presenteerden Zeger Reyers, gerlach en koop, Marleen Sleenwits, Jan Körbes, Justin Bennett, maar ook kunstenaarsorganisaties als West, 1646 en Nest zich veelvuldig in het buitenland. Navid Nuur maakt een bliksemcarrière door en werd door het gezaghebbende kunsttijdschrift Flash Art als enige Nederlander opgenomen in de Top 100 van most promising artists. Op 31 oktober 2009 ontving Justin Bennett de tweejaarlijkse Ouborg Prijs uit handen van Marieke Bolle, wethouder Cultuur en Financiën van de Gemeente Den Haag. De basis voor dit succes ligt bij de kunstenaars en organisaties, maar we zijn er van overtuigd dat het beleid van Stroom hieraan een beslissende bijdrage heeft geleverd.

Ofschoon de evaluatie van ons nieuwe subsidiesysteem eind 2010 plaatsvindt, mogen we nu al voorzichtig concluderen dat een jarenlange investering in een

hoogwaardig en dynamisch beeldend kunstklimaat zich ook daadwerkelijk uitbe-
taalt. Op uitnodiging van kunstinstelling Le Grand Café, Centre d'Art Contemporain
in Saint Nazaire (FR) maakte ondergetekende de internationale groepstentoon-
stelling 'Radical Autonomy', gebaseerd op het werk van Haagse kunstenaars. Deze
tentoonstelling is in de internationale vakpers zeer positief ontvangen en beleeft in
2011 een vervolg bij Netwerk, centrum voor hedendaagse kunst, in Aalst (B).

In september nam Jan Wijle afscheid van Stroom. Hij is met vervroegd pensioen. Jan was een rijzige steunpilaar onder het beleid en het programma van Stroom. We weten ons nog bijna dagelijks in de schaduw daarvan. Jan belichaamde (de geschiedenis van) Stroom. Was er bijna vanaf het begin bij betrokken, aanvankelijk als commissie-
lid, later als projectleider kunst in de openbare ruimte en tenslotte als hoofd van de afdeling Kunst in de Openbare Ruimte / Architectuur. Hij representeerde Stroom naar diverse partijen in de 'buitenwereld'. Kende het beleid en het programma van haver tot gort. Was in veel gevallen met zijn ideeënrijkdom de bron voor het programma, maar vanwege zijn toewijding en consciëntieuze omgang met onderwerpen en personen ook het geweten van de organisatie. We hebben een prachtig afscheidsfeest voor hem georganiseerd – op zijn verzoek viel dat samen met de opening van de tentoonstelling 'Soft City' – waarbij op de achterplaats van Stroom een informele *boot sale* van drank, een grill en rokerij van lams- en varkensvlees plaatsvond.

Het vertrek van Jan Wijle opende de mogelijkheid om de organisatiestructuur te vernieuwen. We hebben voorge-
sorteerd op toekomstig beleid en de organisatie aangepast aan recente ontwikkelingen. In plaats van een afdeling met een hoofd, is er nu een programmteam dat direct onder verantwoordelijkheid van de directeur valt. In het programmteam zijn alle medewerkers verenigd die zich inhoudelijk met het (kunst)programma van Stroom bezighouden, dat wil zeggen van de bibliothecaris tot de programmamaker architectuur. Vincent de Boer is aangetrokken als adviseur/begeleider kunst en de openbare ruimte. Voor de functie van programmamaker beeldende kunst wordt op dit moment geworven.

Het was een voor ons en, naar we vermoeden, ook voor ons publiek uitermate boei-
end jaar. Een jaar waar we met voldoening op terugkijken. Met name het 'Foodprint'
programma maakte 2009 tot een uitzonderlijk jaar met de vele extra activiteiten en het hoge aandeel externe financiering. Kortom, het was een jaar waarin we veel geleerd hebben dat we in de toekomst kunnen inzetten. Hierbij zijn uw opmerkin-
gen en suggesties van grote waarde. Aarzel dan ook niet om ons te benaderen. Ik hoop dat u door middel van dit verslag een beeld krijgt van onze activiteiten in het afgelopen jaar; of deze nog eens voor de geest kunt halen. En natuurlijk hoop ik dat dit u stimuleert om ons te blijven bezoeken, als beschouwer of deelnemer, open, welwillend en kritisch.

Arno van Roosmalen
Directeur Stroom Den Haag

GRAND QUESTIONS Navid Nuur

programma beeldende kunst en architectuur

In het hierna volgende programma-overzicht zijn respectievelijk tentoonstellingen, presentaties, lezingen en debatten, overige activiteiten en educatieve projecten, elk opgenomen in chronologische volgorde. Om de samenhang tussen verschillende elementen uit ons programma aan te geven zijn deze, waar dit van toepassing is, in onderling verband en met de eventuele doorwerking (spin-off) beschreven.

Tentoonstellingen

Zowel in de vaste tentoonstellingsruimte aan de Hogewal als op andere locaties in de stad, richt de programmering zich op beeldende kunst, architectuur en vormgeving, die zich in de meest brede zin verhouden tot de stad en de openbaarheid.

De tentoonstelling van Observatorium was de eerste in een reeks 'Referenten' die Stroom jaarlijks organiseert (zie p. 12). Binnen het programmaprofiel van Stroom spelen kunstenaars, organisaties en collectieven een grote rol. Enkele daarvan zijn te beschouwen als bakens. Met het doel scherp en geïnspireerd te blijven, wil Stroom aan deze kunstenaars en/of -collectieven expliciet aandacht besteden.

De tentoonstellingen vonden plaats bij Stroom aan de Hogewal, tenzij anders vermeld.

For the First and the Second Time, Stroom Premium toekenningen 2007 *23 november* *2008 t/m 4 januari 2009* **Contemporary Art Centre (CAC) Vilnius (LT), curatoren Virginija Januškevičiūtė en Valentinas Klimašauskas**

Jaarlijks wordt de toekenning van de Stroom Premium subsidies ondersteund door een internationale tentoonstelling. In 2008 was Stroom te gast bij het Contemporary Art Centre (CAC) in Vilnius. Virginija Januškevičiūtė en Valentinas Klimašauskas stelden de tentoonstelling samen met als uitgangspunt het werk van de Haagse kunstenaars **Channa Boon, Ton Schuttelaar** en **Bram Vreven** die in 2007 een Stroom Premium ontvingen.

De Stroom Premium is een sterk geprofileerde subsidie voor individuele kunstenaars op basis van het actuele werk en de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat. De subsidie stelt kunstenaars in staat tot verdieping en ontwikkeling van hun werk te komen. Naar aanleiding van de toekenning van de Premium subsidie verschijnen er van de diverse kunstenaars ook afzonderlijke publicaties (zie p.73-74).

All things pass Mark Pimlott

30 november 2008 t/m 1 februari 2009

Met de tentoonstelling 'All things pass' presenteerde Stroom foto's en films van de kunstenaar, ontwerper en auteur Mark Pimlott. Canadees van oorsprong woont en werkt hij thans in Londen en Den Haag. Zijn praktijk beslaat beeldende kunst en architectuur. De werken in de tentoonstelling zijn een weergave van Pimlott's fascinatie voor plekken en voorwerpen, voor toevallige relaties binnen de stedelijke omgeving, en voor al dan niet bewuste betekenisgeving. Het zijn reacties op een vluchtige waarneming van de werkelijkheid, zoals deze besloten ligt in de vormgeving en rangschikking van ruimten en objecten die Pimlott als representaties beschouwt. Mark Pimlott (1958) realiseerde o.a. openbare werken in Guinguette, Birmingham (2000), La scala, Aberystwyth (2003), World, Londen (2002-'10) en de films '1965' (1998), 'One/the other' (1999) en 'Ich bin der Welt abhanden gekommen' (2005). Hij heeft het interieur ontworpen van o.a. Red House, Londen (1999-nu) en restaurant Puck, Den Haag (2007). Hij is auteur van o.a. 'Without and within: essays on territory and the interior' (episode publishers, Rotterdam, 2007) en het fotoboek 'In passing' dat in 2010 bij Jap Sam Books verschijnt. Hij is als 'Senior Lecturer' in Architectuur (interieur) verbonden aan de TU Delft.

Activiteiten

Inleidende presentatie van filmische inspiratiebronnen door Mark Pimlott

29 november 2008

Rondleidingen door beeldend kunstenaars Joost Nieuwenburg *30 november 2008*,
Clara Palli Mongillaud *14 december 2008* en **Rachel Bacon** *18 januari 2009*

Lezing Mark Pimlott *28 januari 2009*

Mark Pimlott besprak zijn werk in de context van dat van andere fotografen. Het belang van tijd, aandacht en stilte zijn gemeenschappelijke kenmerken, evenals open plekken in het landschap waardoor onderwerp en beschouwer een relatie kunnen aangaan.

Beton Belvedere Cyprien Gaillard

22 februari t/m 5 april 2009 **curator Zoë Gray**

'Beton Belvedere' was de eerste solotentoonstelling in Nederland van de opkomende Franse kunstenaar Cyprien Gaillard (1980). Stroom presenteerde een overzicht van Gaillard's werk, waarin zijn unieke blik op het hedendaagse landschap een centrale rol speelt. Gaillard is gefascineerd door hedendaagse ruïnes; hij houdt zich bezig met de gestage vernietiging van modernistische architectuur in Europa en onderzoekt thema's als door de staat ondersteund vandalisme, stadsvernieuwing en het pittoreske. Als tegenwicht voor Gaillard's werk, was er ook een serie etsen van de Italiaanse meester **Giambattista Piranesi** te zien uit de collectie van de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. Deze etsen plaatsten Gaillard's kunstpraktijk in de historische landschapstraditie. De tentoonstelling 'Beton Belvedere' werd begeleid door een ambitieus project in de openbare ruimte. Voor het site-specific project 'Dunepark' werd in Duindorp/Scheveningen een bunker uit de Tweede Wereldoorlog uitgegraven, zie p.44. Zoë Gray is curator bij Witte de With, Centrum voor Hedendaagse Kunst in Rotterdam en werkte mee aan diverse solotentoonstellingen.

Zij is de co-auteur van de symposiumserie 'Rotterdam Dialogues: Critics, Curators, Artists' (2008-'09) en heeft een groot aantal artikelen en boeken op haar naam staan.

Activiteiten

Introducerend gesprek van Zoë Gray met Cyprien Gaillard *21 februari 2009*

Over Gaillard's interesses en inspiraties, zijn ervaringen bij het realiseren van 'Dunepark', de contacten met vrijwilligers en buurtbewoners, en de aanvallige scepsis die al snel omsloeg in groot enthousiasme voor het bunkerproject.

Rondleidingen door curator Zoë Gray *1 maart 2009*, **Jaring Düst Britt (Casco)** *15 maart en 5 april 2009*, **Marie Jeanne de Rooij (Vrije Academie WBK/Gemak)** *29 maart 2009*

Reflecties op 'Dunepark' op locatie door Rose Tzalmona, Marie Jeanne de Rooij en Tim de Mos *29 maart 2009*

Lezing bij de bunker door architecte Rose Tzalmona naar aanleiding van haar onderzoek naar de restanten van Hitler's Atlantikwall. Tim de Mos (Stichting Atlantikwall Museum Scheveningen) over de betekenis van het project voor de wijk Duindorp. Marie Jeanne de Rooij over 'Dunepark' als sculpturaal gebaar.

Presentatie in de InLoop/EnTry *22 februari t/m 5 april 2009*

Historische en excentrieke voorwerpen uit de particuliere collecties van Robin de Goede, Tim de Mos, Johan van Doorn en Xander van M., opgegraven tijdens de vele ontdekkingsstochten langs bunkers van de Atlantikwall.

Spin-off

Screening ruw beeldmateriaal over 'Dunepark' *3 juli 2009*
Turbine Hall Tate Modern, Londen

Publicatie over 'Dunepark' bij uitgever One Star Press *2010*

View over Sighthill Cyprien Gaillard

observations on the present state

Observatorium i.s.m. Bram Esser

19 april t/m 14 juni 2009

Kunstenaarsgroep Observatorium (André Dekker, Geert van de Camp, Ruud Reutelingsperger, Rotterdam) heeft in tien jaar een indrukwekkend internationaal oeuvre tot stand gebracht van tijdelijke en permanente beelden in het publieke domein in binnen- en buitenland. Stroom presenteerde het eerste grote overzicht van deze projecten, die vrijwel zonder uitzondering zijn bedoeld om gelegenheid te creëren voor concentratie, contemplatie en observatie. De geschiedenis van Observatorium werd verteld door schrijver/filosoof Bram Esser. Als een verkenners heeft hij aan de hand van de topografische coördinaten twaalf werken van Observatorium bezocht (zie www.cultuursteppe.blogspot.com). Zijn reis langs de werken, het reisverslag, de afbeeldingen en souvenirs waren attributen van de vertelling/presentatie 'observations on the present state'. De verzamelde bevindingen, Esser's fysieke aanwezigheid in een nieuwe installatie van Observatorium, de interactie met de bezoekers en het archief van Observatorium vormden de kern van dit retrospectief.

Bram Esser (1976) studeerde filosofie in Groningen en werkt als schrijver/publicist met een voorliefde voor de stad, architectuur, en het stedelijk leven. Hij was o.m. betrokken bij publicaties als 'FARB: Moderne Architectuur in Groningen', 'AU! Bouwen aan de architectuur van de Zorg' en schreef het scenario voor de *graphic novel* 'The Society Club'.

observations on the present state Observatorium

Activiteiten

Inleidend gesprek van Patrick van der Klooster (directeur AIR, Rotterdam) met Bram Esser en Observatorium over aanpak, beweegredenen, aspiraties en visies
18 april 2009

Observatorium en Bram Esser in gesprek met speciale gasten 14 juni 2009
Bijeenkomst waarbij diverse deelnemers reflecteerden op het werk van Observatorium, m.m.v. Christopher Ledwig (designer, Keulen), Wim Noordhoek (radiomaker/journalist/auteur), Jacob Voorthuis (architectuurtheoreticus), Wilfried van Winden (architect).

Foodprint tentoonstelling 27 juni t/m 23 augustus 2009 BINK36, Binckhorstlaan 36, curator Marieke Berkers, tentoonstellingsontwerp PRONK Rotterdam

Voor andere programma-onderdelen van Foodprint, zie p.22,23,27-29,34-41.

Met

Atelier Van Lieshout, John Bock, Bohn & Viljoen Architects, Olaf Breuning, Lonnie van Brummelen en Siebren de Haan, Agnes Denes, Helmut Dick, Driessens & Verstappen, Boris Gerrets, Nikolaus Geyrhalter, Fritz Haeg, Heddy Honigmann, Anthony Key, Learning Site, Maite Louisa, Winy Maas / The Why Factory (TU Delft), Gordon Matta-Clark, Matton Office (Ton Matton), Christien Meindertsma,

Leberecht Migge, Nils Norman, Gabriel Orozco, Raul Ortega Ayala, Giuseppe Penone, Debra Solomon, Van Bergen Kolpa Architecten / Vincent Kuypers, Jan van IJken, Yang Zhichao.

De tentoonstelling toonde cruciale momenten in de relatie van voedsel, voedsel-productie en de stad aan de hand van het werk van kunstenaars en ontwerpers. Vanaf eind jaren '60 wordt voedsel in de kunst een thema waarmee grotere maatschappelijke onderwerpen worden aangesneden: Gordon Matta Clark die een restaurant als ontmoetingsplek organiseerde of Agnes Denes die een graanveld inzaaide op een braakliggend stuk grond in het financiële hart van Manhattan, New York. Dit laatste leverde een beeld op met een enorme impact, dat een verhaal vertelt

over de tegenstelling tussen het platteland en de stad, maar ook gelezen kan worden als politiek statement: onroerend goed versus voedsel. Meer recent zijn er projecten van Atelier Van Lieshout waarin autarkie een rol speelt of Raul Ortega Ayala die zich onder meer richt op de relatie van voedsel met (religieuze) waardesystemen.

Middels deze en vele andere kunstwerken wilde de tentoonstelling bezoekers confronteren en inspireren met 'uitspraken' van kunstenaars en architecten over voedsel en de stad. De tentoonstelling toonde de religieuze, sociale, economische en politieke waardesystemen die aan voedsel zijn verbonden.

Om de brug naar Den Haag en de actualiteit te slaan is in het kader van 'Foodprint'

aan een aantal kunstenaars, ontwerpers en architecten gevraagd om nieuw werk te ontwikkelen. Atelier Van Lieshout realiseerde de installatie 'Foodmaster'. Deze toont een macabere productielijn waarin mensenvlees onder meer tot varkensvoer worden verwerkt. Enerzijds is de Foodmaster op te vatten als kritisch commentaar op de tot zijn uiterste consequentie doorgevoerde rationaliteit van de industriële voedselproductie in onze moderne consumptiemaatschappij. Anderzijds vormt het onderdeel van de totalitaire –autarkische- 'Slave City'. Zo wordt ook de mens zelf onderdeel van de volledig geïndustrialiseerde voedselketen die hij geschapen heeft. Daarnaast presenteerde de tentoonstelling in een monumentale tijdlijn van 1830 tot nu het verhaal van de wereldwijde ontwikkelingen op het gebied van voedsel in relatie tot kunst, architectuur, stedenbouw en cultuur.

Monument of Sugar Lonnie van Brummelen/Siebre de Haan

Activiteiten

Rondleidingen bij de Foodprint tentoonstelling door curator Marieke Berkers

5 juli, 19 juli, 2 augustus 2009 BINK 36, Binckhorstlaan 36

Marieke Berkers verzorgde een informatieve tour in de door haar samengestelde tentoonstelling en vertelde over onderliggende ideeën en motieven. Op 2 augustus vertelden Driessens & Verstappen bovendien over het door hen ontwikkelde project 'Tomato Habitus' (zie p.37). De rondleidingen werden keer op keer druk bezocht.

'Vis 'n Chips', feestelijke afsluiting van de Foodprint tentoonstelling en debat

23 augustus 2009 BINK36, Binckhorstlaan 36

Vergeten vis en Hoeksche chips, smaakaardbeien, varkensworst met milieukeurmerk en snoeptomaatjes ...idealen in de marge? De vraag is of grootschaligheid en internationalisering per definitie tegengesteld zijn aan positieve waarden als diervriendelijkheid, duurzaamheid, veiligheid en gezondheid. Hebben kleinschalige voedselproductie en -distributie niet de kennis en kunde nodig van de grootschaligen en andersom?

'Actie-onderzoeker' Jan Willem van der Schans (Landbouw Economisch Instituut, Wageningen UR) en Joost Reus (Ministerie LNV) in gesprek met Alex Bikker (varkens voor de Keurslager), Jan Robben (Smaakaardbeien), Henk Scheele (Hoeksche Chips), Willem&Drees (streekproducten in de supermarkt). Hugo Schuitemaker (kunstenaar / innovatieve visdistributie 'Zeeliefhebbers'; tevens winnaar van de Stroom Aanmoedigingsprijs, zie p.65). Het eerste exemplaar van het kleurboek van ontwerper Christien Meindertsma over de hedendaagse varkenshouderij werd in het kader van 'Foodprint' uitgegeven en deze middag aan de geportretteerden aangeboden.

Spin-off

Week van de Smaak 21 september 2009 Foodcenter Amsterdam

Dag van de Stad-Land arrangementen, verzoek om deel van de expositie 'Foodprint' over te nemen. Niet gerealiseerd wegens ontbreken budget en faciliteiten.

Atelier Van Lieshout, solotentoonstelling 'SlaveCity - Cradle to Cradle'

september-oktober 2009 Winzavod Centre for Contemporary Art, Moskou

Presentatie inclusief de Foodprint 'Foodmaster'.

Soft City Azra Aksamija, Hariton Pushwagner, Dubravka Sekulić *13 september t/m 8 november 2009*

De tentoonstelling 'Soft City' toonde de bijzondere manier waarop drie kunstenaars de mentale, psychologische en sociaal economische gevolgen verbeelden van de manier waarop mensen zich ruimtelijk organiseren of laten organiseren.

In zijn sleutelwerk, de beeldroman 'Soft City' (1969 – 1975), schetst de controversiële Noorse kunstenaar Hariton Pushwagner (1940) het gestandaardiseerde dagelijks leven in een Orwelliaanse, dystopische stad. Met mededogen, gevoel voor het absurde en een soms satirische blik beschouwt Pushwagner het leven van een gezin in een topdown georganiseerde stad.

Vier jaar lang observeerde de uit Bosnië-Herzegovina afkomstige Azra Aksamija (1976) 'Arizona Market', de grootste zwarte markt van de Balkan, die uitgroeide tot een nederzetting met 2200 bedrijven, 65 cafés en 7 nachtclubs. Onder de indruk van de vitaliteit en het vermogen tot zelforganisatie van de bewoners, creëerde Aksamija

'Arizona Road' (2002), een installatie bestaande uit videoregistraties en architectonische interventies ten behoeve van een flexibele stadsontwikkeling, en het gloednieuwe werk 'Contraption'.

Architect/onderzoeker Dubravka Sekulić (1980) uit Servië toonde onderdelen van 'Belgrade, Belgrade: Ongoing Archive of Unruled Practices', een project dat informele transformatieprocessen in Belgrado in kaart brengt.

Activiteiten

Inleidend gesprek van Ergün Erkoçu met Azra Aksamija en Dubravka Sekulić

12 september 2009

Over werk, achtergrond en ambities van de kunstenaars.

Presentaties in de InLoop/EnTry 12 september t/m 8 november 2009

Parallel aan de tentoonstelling presenteerde Stroom in de entreeruimte drie onderzoeksteams bestaande uit Haagse architecten, kunstenaars en ontwerpers, gericht op de invloed van informele sociale en culturele structuren op de inrichting van respectievelijk Yogyakarta (Indonesië) door Krijn Christiaansen en Ingrid Mol; Kumasi (Ghana) door Ralf Pasel, Immanuel Sirron-Kakpor, Remy Janssen – Ghana Atelier van de Academie van Bouwkunst Rotterdam; en Tblisi (Georgië) door Peter Zuiderwijk, Onno Dirker en Ergün Erkoçu.

Rondleidingen door Azra Aksamija 13 september 2009 en Dubravka Sekulić

1 november 2009

Ieder vertelde uitvoerig over het persoonlijke werk dat in de expositie vertegenwoordigd was en over de uitgangspunten die bij de realisering ervan een belangrijke rol speelden.

PITCH! 'Soft City', Krijn Christiaansen en Ingrid Mol, Immanuel Sirron-Kakpor, Onno Dirker, Peter Zuiderwijk en Ergün Erkoçu o.l.v. Jord den Hollander 30 september 2009

De economische crisis dwingt wereldwijd tot herbezinning op de gebruikelijke vormen van stadsontwikkeling. Parallel aan de tentoonstelling 'Soft City' presenteerden bovengenoemde kunstenaars hun onderzoek en gingen met elkaar en Jord den Hollander in gesprek over de waarde van hun observaties voor Westerse steden en meer specifiek voor de situatie in Den Haag.

Radical Autonomy 24 oktober 2009 t/m 3 januari 2010 Le Grand Café, Centre d'Art Contemporain, Saint-Nazaire (FR), gastcurator Arno van Roosmalen

Met

Quentin Armand, Walead Beshty, Etienne Chambaud, Angeline Dekker, Simon Dybbroe Møller, Ryan Gander, gerlach en koop, Benoît Maire, Ane Mette Hol, Navid Nuur, Pauline Oltheten, Evariste Richer, Ton Schuttelaar, Joëlle Tuerlinckx.

Sinds de presentatie bij Stroom van de tentoonstelling 'Modern©ité', een initiatief van Le Grand Café, is het contact tussen beide instellingen geïntensiveerd. Dit leidde tot de tentoonstelling 'Radical Autonomy', samengesteld door Arno van Roosmalen als eerste gastcurator van Le Grand Café. In de nabije toekomst is een co-productie van beide kunstinstellingen gepland met de Franse kunstenaar Raphaël Zarka.

Moth House Thom Vink

Een aantal interessante Haagse kunstenaars houdt zich, wellicht in het perspectief van De Haagse School, bezig met het thema van de waarneming. Deze interesse zien we terug bij diverse opkomende internationale kunstenaars. Daarbij vermengt een conceptuele manier van werken zich met een minimale vormtaal, waardoor er enigmatische werken ontstaan. In een tijd waarin (puur beelden-) kunst door verwante disciplines als design, mode, architectuur of reclame

gemakkelijk kan worden ingezet voor economische, politieke of sociale doeleinden, worden we er door de kunstenaars in 'Radical Autonomy' aan herinnerd, dat "kunst een vrijplaats [zou] kunnen zijn van nutteloosheid, onbegrijpelijkheid, inzicht, ambivalentie, plezier en onbehagen" zoals de Nederlandse filosoof Maarten Doorman schreef ("Gefoeter op moderne kunst is laf", De Volkskrant, 23 mei 2000).

Activiteiten

Lezing Arno van Roosmalen 8 november 2009 **Le Grand Café, St-Nazaire**

Presentaties Navid Nuur en Paulien Oltheten 13 december 2009 **Le Grand Café, St-Nazaire**

Spin-off

Tentoonstelling 'Radical Autonomy' voorjaar 2011 **Netwerk, centrum voor hedendaagse kunst, Aalst (B)**

Moth House Thom Vink 22 november 2009
t/m 17 januari 2010

Stroom toonde voor het eerst een overzicht van Thom Vink (1965) in Nederland. De benadering van deze kunstenaar laat zich het best omschrijven als een reeks pogingen om de stad en haar architectuur te begrijpen als een organisch proces, waarbij hij analogieën hanteert met methodes uit de psychotherapie, vormen van abstracte kunst, biologische structuren, natuurkundige waarnemingsfenomenen of met al dan niet literaire vertellingen. Veel inspiratie put Vink uit het pre-Google tijdperk. De encyclopedieën uit die tijd, met compacte informatie over onwrikbare waarheden, geïllustreerd door raadselachtige beelden en fascinerende grafieken, vormen een rijke bron. Waar stedenbouwkundigen, projectontwikkelaars en politici

die geloven in de maakbaarheid van de samenleving, ons ervan willen overtuigen dat een stad zich op basis van rationele overwegingen, consensus, specifieke expertise en langs planmatige weg ontwikkelt, f uistert deze kunstenaar poëtische en soms verontrustende voetnoten.

Activiteiten

Inleidend gesprek van Arno van Roosmalen met Thom Vink 21 november 2009
Over Vink's fascinatie voor encyclopedieën, handleidingen en natuurwetenschap. Maar ook over de verstillingsdiepte die hij zoekt, zowel in zijn werk als in de omgeving die hem inspiratie biedt.

Rondleidingen door Willem van der Hofstede (kunstenaar) 29 november 2009
Justin Bennett (kunstenaar) 13 december 2009, **Roos van Put (hoofdredacteur Kunstbeeld)** 10 januari 2010

Presentaties

De kleinschalige tentoonstellingen, tabletop en documentaire presentaties in de entreeruimte van Stroom zijn samengebracht onder de noemer 'Presentaties'.

Ondertussen

Zowel fysiek als programmatisch vormt 'Ondertussen' een schakel tussen het kunstbeleid en het kunstenaarsbeleid van Stroom. De plek in combinatie met het programma dat hier plaatsvindt noemen we 'Ondertussen'. Het toont op reguliere basis presentaties naar aanleiding van subsidieverzoeken die zijn ingediend in het kader van de PRO en SPOT subsidie-regelingen van Stroom. De presentaties zijn bedoeld om de ideeënrijkdom van de aanvragen en de diversiteit van het subsidiestelsel te tonen. Het kan gaan om een (tussentijdse) rapportage van een onderzoek of project, een studiereis of bijvoorbeeld een netwerkpresentatie. De inrichting is in handen van de aanvrager zelf.

Jan Körbes en Indre Klimaite (SPOT subsidie) 13 december 2008 t/m 8 februari 2009
Onder de titel 'Nambawan' toonden architect/beeldend kunstenaar Jan Körbes en grafisch vormgever Indre Klimaite projecten die zij de afgelopen drie jaar op uitnodiging van Cascoland hebben uitgevoerd in Zuid-Afrikaanse probleemwijken van Kaapstad (2006), Johannesburg (2007) en Durban (2008). Telkens werkte een gezelschap van kunstenaars, architecten en ontwerpers samen met lokale ambachtslieden, artiesten en bewoners aan projecten in de publieke ruimte om zo een positieve 'push' te geven aan ontwikkelingen in deze gebieden.

Arianne Olthaar (SPOT subsidie) 14 februari t/m 29 maart 2009
Een belangrijk uitgangspunt in het werk van kunstenaar Arianne Olthaar is een fascinatie voor de vergankelijkheid van idealen en vormgeving uit de jaren '60 en '70. Zij is daarbij vooral geïnteresseerd in publieke interieurs die voor een specifiek doel werden ontworpen. Arianne Olthaar richt zich bijvoorbeeld op de vormgeving van binnenverblijven voor mensapen, die gebouwd zijn in de destijds vernieuwende *bathroom achitecture*. Zij bezocht diverse Europese dierentuinen en legde de

verblijven vast op foto, video en film. Dit materiaal diende als basis voor een serie maquettes, een korte film en een aantal foto's.

Ondertussen Arianne Olthaar

Floris Schönfeld (SPOT subsidie)

4 april t/m 17 mei 2009

Kunstenaar Floris Schönfeld probeert in zijn werk de grenzen van het fictieve en het geloofwaardige op te zoeken. Is het mogelijk om ergens volledig in te geloven en tegelijkertijd te beseffen dat het om een fictief gegeven gaat? Deze en andere vragen werden aangesneden met 'U', een project rondom de nog altijd populaire Amerikaanse televisieserie StarTrek en de grote en toegewijde fan-gemeenschap daaromheen. De belangrijkste peiler van het project was het ontwikkelen en opvoeren van een 'authentieke' Klingon-opera. 'U' was de eerste Klingon-opera binnen zowel de StarTrek-wereld als onze 'aardse' realiteit.

Ingrid Mol, Pepijn van den Nieuwendijk en Tejo Philips (PRO subsidie)

23 mei t/m 5 juli 2009

Drie kunstenaars toonden werk naar aanleiding van hun deelname aan het landenpaviljoen van het International Ceramic Art Museum (Flicam) in Fuping. Het FuLe (CN) bouwt sinds de oprichting in 2004 aan een serie paviljoens waarin keramisch werk uit verschillende landen wordt getoond.

Lucas Lelieveld (PRO subsidie) 13 juli t/m 30 augustus 2009

In september 2008 nam Lucas Lelieveld deel aan de zesde International Gyumri Biennial te Gyumri, Armenië dat als thema droeg 'transformaties in geschiedenis en parallelle verhalen'. Uitgangspunt was de opvatting dat er geen uniforme algemene wereldgeschiedenis bestaat maar dat deze fragmentarisch en pluriform is. Lucas Lelieveld verbond dit uitgangspunt aan zijn eigen artistieke interesse voor het begrip 'ruimte'. Gedurende een werkperiode deed hij ter plekke onderzoek naar de beleving van de openbare ruimte in relatie tot historische gebeurtenissen. Aan de hand van dagelijkse observaties en gesprekken op straat maakte Lucas Lelieveld een serie foto's, tekeningen en collages, die als basismateriaal dienen voor toekomstig onderzoek en werk.

Onno Dirker, Ergün Erkoçu, Peter Zuiderwijk (PRO subsidie) 13 september t/m 8 november 2009

Op uitnodiging van de organisatie GeoAir verbleven Onno Dirker, Ergün Erkoçu en Peter Zuiderwijk in april 2008 een maand in Tbilisi, Georgië. Zij werden gevraagd om samen met een groep Turkse, Armeense en Georgische kunstenaars en ontwerpers tot uitspraken en voorstellen te komen ten behoeve van de ontwikkeling van het Archief voor Actuele Kunsten in de Kaukasus en van het Nationale Zijdemuseum in Tbilisi. De publicatie 'Cross-Section' is een samenvoeging van observaties die de kunstenaars deden.

Dorota Walentynowicz (PRO subsidie) 22 november 2009 t/m 10 januari 2010

In 2007 heeft Dorota Walentynowicz gedurende een artist-in-residency programma in Bremen (D) de installatie 'Plato machine' ontwikkeld, een organisch netwerk van transparante buizen en celachtige vormen. Deze vormen een continue bewegende sculpturale vorm waarop tekstfragmenten worden geprojecteerd. Kleine camera's leggen het kinetische proces gedurende de tentoonstellingsperiode vast. Gezamenlijk boden de beelden een nieuwe fotografische (re)presentatie van de ruimte. De installatie is recentelijk getoond in CCA Laznia in Gdansk (PL) en in Gallery Amer Abbas in Wenen (AT).

InLoop/EnTry

De entreeruimte van Stroom is multifunctioneel. Er vinden lezingen, debatten, exposities, (boek)presentaties, workshops en expertmeetings plaats. Overdag kan het worden opgevat als een ruimtelijk katern met korte rubrieken, signalelementen en verwijzingen.

Dossier Den Haag

Presentaties van Haagse kunstenaars parallel aan een tentoonstelling of project elders.

- **Gerard Fieret.** N.a.v. zijn overlijden op 23 januari 2009 richtte Stroom ter nagedachtenis een vitrine in met zijn fotografie, tekeningen en gedichten *januari t/m februari 2009*
- **Matthijs Grootveld.** N.a.v. de groepstentoonstelling 'Tekenen NU' bij galerie Majke Hüsstege in 's-Hertogenbosch *januari t/m maart 2009*
- **Wieke Terpstra.** N.a.v. exposities van haar ruimtelijke werk bij VITRINE in Den Haag en de groepstentoonstelling ORANDA-E in Leiden *maart t/m mei 2009*
- **Tom de Groot.** N.a.v. zijn tentoonstelling bij Kunstuitleen/Museum Waterland in Purmerend en bij CBK in Apeldoorn *juni t/m juli 2009*
- **Thijs Ebbe Fokkens.** N.a.v. de tentoonstelling '5 jaar WIT' bij Galerie Wit in Wageningen *november t/m december 2009*
- **Zaida Oenema.** N.a.v. de groepstentoonstelling 'Small Works XIII' bij Ram Foundation, Rotterdam *oktober t/m december 2009*

Den Haag in vorm

Onze stad kent vormgevers op velerlei terrein. Om daar meer bekendheid aan te geven presenteert Stroom Haags ontwerp.

- **Janneke Hendriks** heeft als grafisch vormgeefster diverse publicaties gemaakt voor instellingen, kunstenaars en -initiatieven. Naast haar vormgeverswerk functioneert ze als het geweten van Nest en beheert ze samen met Tineke van Veen de DCR Guest Studios, het artist in residency programma van de DCR *maart t/m mei 2009*
- **Atelier Chromosoorn.** Presentatie van projecten van grafisch ontwerpers Marlis Zimmerman & Xander Wiersma die zich voornamelijk bezighouden met experimentele opdrachten waarin ze de grenzen van grafisch ontwerp opzoeken *juni t/m juli 2009*
- **Affiches TodaysArt festival.** 'Conflict' was de noemer van het festival TodaysArt 2009. De affiches die Peter Zuiderwijk voor deze gelegenheid ontwierp logen er niet om. Samen met enkele virals op YouTube veroorzaakten deze dermate commotie en achterdocht bij de autoriteiten dat festivaldirecteur Olof van Winden gearresteerd werd. Het incident maakte onder de culturele instellingen in Den Haag grote verontwaardiging los. De presentatie bij Stroom plaatste de posters in deze actuele ethische en politieke context. Media en politiek lieten zich niet onbetuigd *oktober t/m december 2009*

Ter plaatse/On the spot

Aandacht voor een gebouw of een stedenbouwkundig project in Den Haag of daarbuiten dat de actualiteit betreft.

- **'Verdichting'**, Corinne Keus en Nanne Verbruggen (E19 Architecten), wandvullende presentatie van een analyse van karakteristieke voorbeelden waar verdichting en typologische vernieuwing een nieuwe Haagse woonkwaliteit hebben geïntroduceerd *januari t/m februari 2009*
- **'The Hague to be continued'**, presentatie in verband met het afscheid van stadsstedenbouwer Maarten Schmitt en de verschijning van zijn vijfde en laatste publicatie in de reeks 'Schmitt's Favorites' *juni t/m juli 2009*. Zie p.25.
- **Informeel planning i.h.k.v. de tentoonstelling 'Soft City'**, drie presentaties over de inrichting van Yogyakarta (Indonesië), Kumasi (Ghana), en Tblisi (Georgië) *september t/m november 2009*. Zie p.15.

Stroom in de stad

Om aan de bezoekers van Stroom een idee te geven van onze activiteiten in de openbare ruimte van Den Haag of op een andere locatie, wordt een project belicht.

- **Cyprien Gaillard, Bunkerproject 'Dunepark'**, vitrines ingericht door vrijwilligers van de Stichting Atlantikwall Museum Scheveningen met voorwerpen die in diverse bunkers gevonden zijn *februari t/m april 2009*
- **ISH TV, Philip Davenport, 'The Grin Variations', International School**, i.h.k.v. de regeling 'kunst op scholen' (zie p.) bouwden leerlingen een interne tv-studio/zender waarvan de zendtijd wordt ingevuld in samenwerking met kunstenaars en docenten. De uitzendingen zijn via grote schermen in de centrale schoolhal te volgen. De Britse schrijver Philip Davenport initieerde in 2009 een samenwerkingsverband tussen de International School en de Parenthorn School in Bury (UK), waarbij leerlingen van beide scholen zich lieten inspireren door het gedicht 'Grin' van de Engelse experimentele dichter Bob Cobbing. Zowel bij Stroom als in de Bury Art Gallery was het resultaat te zien *mei t/m juni 2009*

Lezingen en debatten

Binnen het activiteitenprogramma van Stroom vormen de goedbezochte en gratis toegankelijke lezingen en debatten een belangrijk onderdeel. Ze zijn gericht op een gevarieerd publiek en bedoeld om kennisoverdracht en idee-ontwikkeling met betrekking tot kunst, architectuur en aanverwante disciplines te stimuleren. Terugkerende onderwerpen zijn daarbij de inspiratie en praktijk van kunstenaars en architecten en thema's direct verbonden aan de tentoonstellingen van Stroom. In 2009 werd **PITCH!** afgebouwd. De reeks begon als platform waarop jonge Haagse architecten hun visie, projecten en ambities kunnen delen met geïnteresseerden binnen en buiten het eigen vakgebied. Het bereik van PITCH! heeft zich vervolgens verbreed tot jonge Haagse architecten, ontwerpers, fotografen, kunstenaars en wetenschappers die zich in hun praktijk bezighouden met ontwerp van de stad, of dat nu in het fysieke domein is, het sociale, publieke, culturele of mentale. De avonden vonden wederom plaats onder leiding van architect en filmmaker Jord den Hollander. PITCH! werd dit jaar opnieuw gesponsord door woningcorporatie Haag Wonen Kristal.

The Knight's Move is een serie waarmee Stroom van start ging. Stroom nodigt internationale sprekers uit die zich onderscheiden door ongebruikelijke, verhelderende en inspirerende visies op de stad, stedelijkheid, het publieke domein en gemeenschapsvorming. Zoals de *knight* – het paard – zich op een onconventionele en ongebruikelijke manier over het schaakbord beweegt, zo wil Stroom het denken over de stad nieuwe impulsen en verrassende inzichten geven, dwars door alle disciplines heen. De *knight* reflecteert ook de status van degenen die we uitnodigen.

Onder de naam **Binckcafé** is in 2009 een talkshow gestart over de transformatie van binnenstedelijk industrieterrein de Binckhorst, waarin een vinger aan de pols van de ontwikkelingen wordt gehouden, nieuwe perspectieven worden besproken en de Binckhorst in al zijn veelzijdigheid aan bod komt. Tijdens de eerste drie café's is steeds vanuit een ander thema een visie op het gebied gegeven, respectievelijk vanuit ambacht, cultuur en voedsel. De café's vonden op verschillende locaties plaats in de Binckhorst en stonden onder leiding van moderator Tarik Yousif (Creative Urbans).

Binckcafé #3 Tarik Yousif/Janneke Vreugdenhil

Alle lezingen en debatten vonden plaats bij Stroom aan de Hogewal, tenzij anders vermeld.

'Verdichting is meer dan bouwhoogte alleen', stadsgesprek o.l.v. Thijs Asselbergs 14 januari 2009

Stroom organiseerde samen met Monumentenplatform Den Haag een stadsgesprek over binnenstedelijke verdichting naar aanleiding van de 'Agenda voor de Haagse Verdichting' die zojuist was verschenen. Verdichting is volgens de Agenda noodzakelijk om de stedelijke kwaliteit van wonen, werken en leven te versterken, het groene karakter te behouden en om de groeiambitie tot 505.000 inwoners te realiseren. De gemeente vat de opgave uiteindelijk samen in bouwhoogtes, alsof verdichting alleen over hoog-

bouw gaat terwijl juist in de zone van het maaiveld tot 50 meter prachtige voorbeelden te vinden zijn van Haagse verdichting. Op welke manier kan verdichting een bijdrage leveren aan de stedelijke kwaliteit van Den Haag? Deze vraag stond centraal in een gesprek tussen onder meer Wim Derksen (Schaalsprong Almere), Marinke Steenhuis (architectuurhistoricus) en Annius Hoornstra (directeur Vastgoed en Ontwikkeling Haag Wonen). Ten behoeve van het debat maakten Corine Keus en Nanne Verbruggen (E19 Architecten) een analyse van karakteristieke voorbeelden waar dichtheidsverhoging en typologische vernieuwing een nieuwe Haagse woonkwaliteit hebben geïntroduceerd.

The Knight's Move: Ursula Biemann 22 januari 2009

Start van de reeks 'The Knight's Move' met een presentatie door de Zwitserse kunstenaar, onderzoeker en curator Ursula Biemann, die over haar artistieke praktijk vertelde. Biemann is vooral bekend door haar video-essays en heeft een unieke en esthetische beeldtaal ontwikkeld waarmee zij onderwerpen als migratie, mobiliteit,

technologie en gender behandelt. Biemann ging nader in op haar recent verschenen monografie 'Mission Reports'.

Mark Pimlott 28 januari 2009

Lezing in het kader van de tentoonstelling 'All things pass', zie p.10.

The Knight's Move: Charles Avery 26 februari 2009

Charles Avery werkt sinds 2004 aan 'The Islanders', een epos in woord en beeld over een imaginair eiland. Zijn tekeningen en beelden vormen het vehikel voor een reis door de wereld waar schijn en realiteit, mythes en feiten zich mengen. Op aanstekelijke wijze verhaalt Avery over een land zonder naam en zonder munt, waar de inwoners de toekomst kunnen voorspellen en verslaafd zijn aan ingelegde eieren. Avery ontleent zijn inspiratie onder meer aan zijn jeugdijaren op het Schotse eiland Mull. Zijn werk wortelt in uiteenlopende figuren zoals William Blake, Joseph Beuys, Jorge Luis Borges en P.G. Wodehouse.

De videoregistratie van Charles Avery's lezing vormde de introductie bij zijn solotentoonstelling 'The Islanders. An Introduction' in Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam en een latere expositie in de Hayward Gallery, Londen.

PITCH!: Marc Prins, Marleen Sleeuwits, Jan Körbes en Denis Oudendijk o.l.v. Jord den Hollander 18 maart 2009

Architect Marc Prins (Studio Seven), fotografe Marleen Sleeuwits, Jan Körbes en Denis Oudendijk (beide Refunc) gingen in gesprek met Jord den Hollander en spraken over hun werk, manier van kijken, drijfveren en idealen en hun visie op de stad.

Marc Prins richtte in 2001 Studio Seven op na het winnen van de publieksprijs voor het StadsKantoor Rotterdam. Het bureau speelt in op trends als zorgwonen, vernieuwing van de wederopbouwijken, consumentgericht bouwen en particulier opdrachtgeverschap.

Marleen Sleeuwits concentreert zich met haar foto's op stedelijke ruimtes, zowel interieur als exterieur. Met een combinatie van extreme scherpste, detaillering en weglaten zoekt ze naar een optimale spanning tussen beklemming en magische schoonheid.

Jan Körbes en Denis Oudendijk noemen zich afvalarchitecten. Ze werken met dat wat voorhanden is en creëren daarmee nieuwe producten. In de eigenheid en de specifieke context van het gevonden afval vinden ze de aanleiding voor het nieuwe gebruik.

The Knight's Move: Carolyn Steel 25 maart 2009

Museum voor Communicatie, Zeestraat 82

"Man and corn - it all comes back to that. Cultivation and civilization, city and country, paradise and hell, food has always shaped our lives, and it always will. Our legacy to those who inherit the earth will be determined by how we eat now - their future lies in our knives and forks and fingers."

(Carolyn Steel, 'Hungry City: How Food Shapes Our Lives', 2008)

Brits architect Carolyn Steel betoogt in haar boek 'Hungry City' dat de omvang, de vorm en het functioneren van de stad zoals we die nu kennen vooral bepaald werd en wordt door ontwikkelingen in de productie, distributie en consumptie van voeding. In haar woorden: *"food shapes the city"*.

Om het bewustzijn van de waarde van voedsel bij stadsbewoners te versterken dient voedsel een prominent instrument te zijn bij het ontwerp van de stad van de toekomst. Zo kan voedsel een cruciale bijdrage leveren aan een gezonde, groene, leefbare en duurzame stad.

Lezing mede i.h.k.v. de *kick off* van het programma 'Foodprint', zie p.35.

The Knight's Move: John Knechtel 4 juni 2009

John Knechtel is de oprichter en uitgever van Alphabet City Media in Toronto. Ieder jaar wordt door een interdisciplinaire denktank van kunstenaars en schrijvers een maatschappelijk vraagstuk zoals duurzaamheid, afvalproblemen of het energietekort belicht. Het resultaat is een serie aantrekkelijke publicaties zoals 'Fuel', 'Trash' en 'Water'. In 2007 verscheen 'Food' over de veranderingen in onze huidige voedselcultuur. In zijn lezing illustreerde Knechtel zijn zoektocht naar alternatieve lokale voedselbronnen en toonde hij hoe *slow food fast food* weer kan en moet inhalen. Lezing mede i.h.k.v. het programma 'Foodprint', zie p.35.

Observatorium en Bram Esser in gesprek met speciale gasten 14 juni 2009

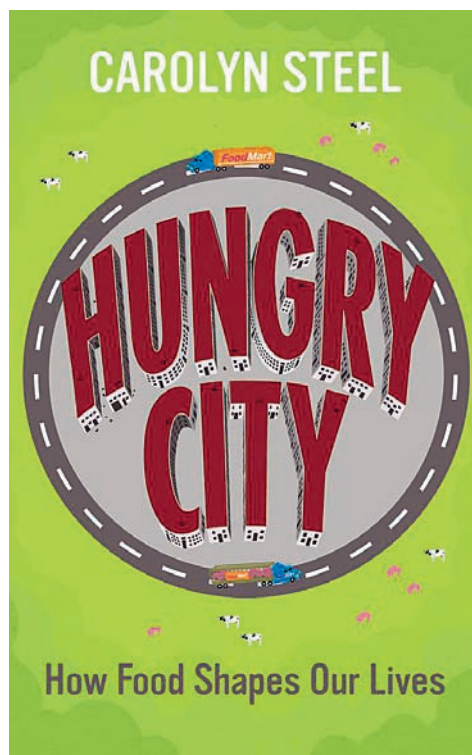
Zie p.12

Foodprint. Symposium 'Voedsel voor de stad' 26 juni 2009 **BINK36, Binckhorstlaan 36**

Middels een symposium gaf Stroom verschillende sprekers de gelegenheid om hun visie te geven op het thema 'Voedsel voor de stad'. Het programma bestond uit vijf rondes van parallelsessies in de categorieën waarbij het thema belicht werd door wetenschappers, stadsboeren, kunstenaars, ontwerpers en ondernemers. Sprekers waren Rene van Veenhuizen (RUA Foundation), Jan Willem van der Schans (Landbouw Economisch Instituut, Wageningen), John Thackara (Doors of Perception, GB), Maarten Doorman (cultuurfilosoof, UvA), Carolyn Steel (architect, schrijver, GB), Paula Sobie (SPIN-farming trainer, CAN), Katrin Bohn en André Viljoen (architecten, GB), Bart Pijnenburg (Mensenland), Will Allen (urban farmer, Growing Power, VS), Gerwin Verschuur (Stichting Caetshaege), Debra Solomon (kunstenaar, Culi-blog), Nils Norman (kunstenaar, GB), Menno Swaak (Gezonde Gronden), Christien Meindertsma (ontwerper), Joep van Lieshout (kunstenaar), Jago van Bergen (Van Bergen Kolpa architecten), Vincent Kuypers (Alterra Wageningen), Tihamér Salij (The Why Factory, TU Delft), Annechien ten Have (vakgroep varkenshouderij LTO Nederland), Janneke Vreugdenhil (culinair journalist, Eten enzo), Michiel Korthals (voedingsfilosoof, Wageningen UR), Paul Bos (ondernemer Boer Bos) en Onno van Eijk (onderzoeker, Animal Science Wageningen UR), Nicole Hoven (Rotterdamse Oogst), Rob Baan (Koppert Cress), Dick Veerman (publicist, Foodlog).

De dag stond onder leiding van **Tom Bade** (directeur Triple E), **Tracy Metz** (journaliste NRC Handelsblad), **Gaston Remmers** (bureau Buitenkans) en **Ester van de Wiel** (initiator Eetbaar Landschap) modereerden deelsessies.

Het buitengewoon succesvolle en druk bezochte symposium werd geopend door **Winnie Sorgdrager** (voorzitter bestuur Stroom Den Haag) en **Rabin Baldewsingh** (wethouder Burgerschap, Deconcentratie, Leefbaarheid en Media Gemeente Den Haag) en afgesloten door **Gerda Verburg** (Minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit). De organisatie van het symposium was in handen van communicatieadviesbureau Het Portaal (Rotterdam). Catering 's middags door 's-Peer Catering (Den Haag), 's avonds door Homecook (Michiel de Bruijn en Eugène van Mil).

Binckcafé #1: Ambacht als katalysator 23 september 2009

Autoschadebedrijf Spoelstra, Komeetweg 5-7

Corine Keus en Nanne Verbruggen (E19 architecten) toonden hun visie op de ontwikkeling van de Binckhorst vanuit de bestaande bedrijven. Met reacties van en gesprek tussen Tom Weghorst (TCN Property Projects), Melle Smets (kunstenaar), Leo Pols (onderzoeker, Planbureau voor de Leefomgeving), Maarten Lankester (landschapsarchitect, Urhahn) en Wilma Marijnissen (kunstenaar).

PITCH!:'Soft City', Kris Christiaansen en Ingrid Mol, Immanuel Sirron-Kakpor, Onno Dirker, Peter Zuiderwijk en Ergün Erkoçu o.l.v. Jord den Hollander 30 september 2009

Presentatie in het kader van de tentoonstelling 'Soft City', zie p.14.

The Knight's Move: Andrea Phillips 14 oktober 2009

Andrea Phillips is hoogleraar aan het Goldsmiths College in Londen. Zij is een van de initiatiefnemers van 'Curating Architecture', een onderzoeksproject waarmee ze de verbanden in kaart brengt tussen het in de praktijk brengen van 'curating' (verzamelen, tentoonstellen, distribueren) en de praktijk van het vormgeven van architectuur (construeren, distribueren van de bouwomgeving). Op verzoek van Stroom ref ecteerde ze op de doelstelling van Stroom Den Haag, dat als centrum voor beeldende kunst en architectuur nadrukkelijk de stedelijke omgeving benadert vanuit een interdisciplinaire invalshoek waarbij de kunsten naast economische, sociale of politieke factoren een belangrijke rol spelen.

Binckcafé #2: Cultuur als katalysator 28 oktober 2009

De Besturing, Saturnusstraat 91

Visie door Evert Verhagen (projectmanager Westergasfabriek in Amsterdam, oprichter van Creative Cities en eigenaar van REUSE BV) op de ontwikkeling van de Binckhorst vanuit cultuur. Met reacties van en gesprek tussen Bert van Meggelen (Bureau Maatwerk), Dick van der Harst (vm. directeur Gebiedsonderneming Binckhorst), Rob van Eijkeren (directeur Vestia Zuid-Oost) en Patty Broese Van Groenou (PIP).

Hans Kuiper in gesprek met Thijs Asselbergs 4 november 2009

Architect en stedenbouwkundige Hans Kuiper is sinds deze zomer het nieuwe hoofd van de afdeling Stedenbouw van de gemeente Den Haag. Het tweegesprek met Thijs Asselbergs (architect en hoogleraar aan de TU Delft) ging over de persoon Kuiper, zijn werk, opvattingen over architectuur en stedenbouw en zijn plannen met de stad. Wat dat laatste betreft geeft Kuiper prioriteit aan de kust en kustontwikkeling door middel van wonen, natuur, landschap en recreatie. Dit gesprek maakte deel uit van de Quicksan Stedenbouw Den Haag, zie p.26.

Binckcafé #3: Voedsel als katalysator 20 januari 2010 **Hangar 36, Binckhorstlaan 36**

Visie door Tihamér Salij (The Why Factory) op de ontwikkeling van de Binckhorst vanuit voedsel op basis van 'City Pig', een ontwerpstudie i.h.k.v. 'Foodprint' (zie p.35). Met reacties van en gesprek tussen Debra Solomon (kunstenaar, Culiblog), Jan Willem van der Schans (onderzoeker Landbouw Economisch Instituut), Rachelle Eerhart (TNT), Toon van Mierlo (Restaurant Watertanden), Dennis Woudenberg (DHV), Sandro Bruti (papierwarenfabriek Jero) en Janneke Vreugdenhil (culinair journalist, Eten enzo).

Dag van de Architectuur flyer

Overige activiteiten

Kerstboekenmarkt december 2008 t/m januari 2009

Een keur aan talloze prachtige kunst- en architectuurboeken die Stroom in de loop van de vele jaren heeft uitgebracht en tegen aantrekkelijke prijzen aanbood.

Boekpresentatie 'The Hague to be continued', tevens afscheid van stadsstedenbouwer Maarten Schmitt 11 juni 2009

Als stadsstedenbouwer voerde Maarten Schmitt de afgelopen elf jaar in Den Haag de regie over stedenbouw, architectuur en het ontwerp van de openbare ruimte. Schmitt combineerde een internationaal netwerk in de top van de architectuur met een gedreven visie op de ontwikkeling van de stad. In verband met zijn afscheid verscheen zijn vijfde en laatste publicatie in de reeks 'Schmitt's Favorites'. 'The Hague to be continued' laat zien dat Den Haag de vruchten plukt van een jarenlange investering in haar nieuwe centrum. Een druk bezocht afscheid met lovende woorden van burgemeester Jozias van Aartsen en Leonard Kok (directeur DSO, gemeente Den Haag).

Dag van de Architectuur: 'Dwars door de stad' 27 juni 2009

Inhakend op het landelijk thema 'Architectuur en mobiliteit' organiseerde Stroom i.s.m. Ernie Mellegers (architectuurhistoricus, Les Editions Finistères) de

'Dwars door de stad' fietswedstrijd, een variant op een *alley cat race* (fietskoeriersrace). Doel was om met zo min mogelijk kilometers zoveel mogelijk te zien. Met het bezichtigen van opengestelde gebouwen, demonstraties van alternatieve vormen van mobiliteit zoals *buildering*, *parkours* en *skaten*, films over mobiliteit en Haagse plekken waar historische en actuele geschiedenis is geschreven op grond van mobiliteit konden extra punten behaald worden. Mede gezien het lage publieksbereik is besloten om het aantal activiteiten in het kader van de Dag van de Architectuur in de toekomst te beperken.

'Dwars door de stad' kwam tot stand met medewerking van Haags Milieucentrum, Haagse Skate Unie, Motoko film & motion design, Peter Kazil, PIP, Shoot Me Film Festival, Stadsridders van de Nieuwe Garde, Stichting Atlantikwall Museum Scheveningen, Stichting BAZ!, Stichting Biesieklette, Team Unleashed en Totzo!.

Tafelgesprek 'Upcycling' 8 juli 2009 BINK36, Binckhorstlaan 36

Voorbereidend inspiratie-gesprek als aanzet tot het programma 'Upcycling' dat in 2010 en 2011 uitgewerkt wordt en inhaakt op de tentoonstelling 'OmBouwen / ReStructure' uit 2007. Binnen de Cradle-to-cradle 'beweging' betekent *upcycling*

dat je een product zo ontwerpt dat het bij volgend gebruik wint aan betekenis en dus aan (gebruiks)waarde. In de beeldende kunst is het principe van waardevermeerdering en betekenisgeving door verandering van context echter heel vanzelfsprekend. In het tafelgesprek werd *upcycling* uitgewerkt tot drie centrale begrippen: open vorm, adaptatie en metamorfose.

Aanwezig: Eelco van Welie (NAi Uitgevers), Henk Heijkers (DSO Gemeente Den Haag), Ester van de Wiel (ontwerper buitenruimte), Dennis Lohuis (YD+I), Saskia van Stein (curator NAi), Ruud Ridderhof (DSB Gemeente Den Haag), Eric Vreedenburgh (architect Archipelontwerpers), Navid Nuur (kunstenaar), Peik Suyling (YD+I).

Stichting Design Den Haag, informatiebijeenkomst Design Den Haag 2010

6 november 2009

Stichting Design Den Haag organiseert iedere twee jaar een manifestatie over de relatie tussen overheid en design. De eerste manifestatie vindt plaats in 2010 in de regeringssteden Den Haag en Berlijn. Ed Annink, intendant Design Den Haag 2010, hield een informatieve presentatie. De grote opkomst bij deze bijeenkomst onderstreept de actualiteit van design.

Quickscan Stedenbouw Den Haag, fietstocht 11 november 2010

Ten behoeve van het nieuwe programma over stedenbouw dat het Stimuleringsfonds voor Architectuur ontwikkelt in opdracht van de Ministeries VROM en OC&W voerde in 2009 een zogenaamde *quickscan* stedenbouw uit. Stroom heeft de interdisciplinaire benadering die zij in haar programma nastreeft ook als uitgangspunt van de *quickscan* genomen met daarbij een extra focus op de openbare ruimte en het niveau van de straat. De *quickscan* bestond uit drie onderdelen: een fietstocht, een gesprek met Hans Kuiper, het nieuwe hoofd stedenbouw van de gemeente en drie Binckcafé's waarin alternatieve perspectieven op de ontwikkeling van de Binckhorst besproken werden (zie p.24).

Voor de fietstocht werden acht professionals uitgenodigd die zich met diverse aspecten van de stedelijke omgeving bezighouden: Hicham Khalidi (directeur TAG, instituut voor nieuwe media), Ergün Erkoçu (architect, CONCEPT0031), Leeke Reinders (onderzoeker, TU Delft), Annechien Meier (kunstenaar), Corine Keus en Nanne Verbuggen (E19 architecten), Boris Hocks (stedenbouwer, Posad), Ralph Kämena (fotograaf) en Iris Schutten (architect). We vroegen ze verschillende brillen op te zetten van respectievelijk nieuwe media, pluriculturaliteit, openbaarheid, voedsel, transformatie, mobiliteit, groen en tussentijd en van daaruit te kijken naar de toekomst van de stad. En plekken aan te wijzen in de stad die daar volgens hen exemplarisch voor zijn. Willemijn Lofvers (architect, Bureau Lofvers) trad op als gespreksleider en Robert-Jan de Kort (architect, RDKA) als verslaggever.

Educatieve projecten

Veel reguliere activiteiten van Stroom hebben een educatief karakter, zoals lezingen, expertmeetings, excursies, rondleidingen activiteiten voor kunstenaars en kunststudenten, en niet te vergeten de webdossiers op onze site.

Ten aanzien van CKV die zich specifiek op scholieren richt, wordt door de overheid

veel waarde gehecht aan specifieke leerdoelen en continuïteit, terwijl Stroom en Heden er bovendien naar streven om in hun gezamenlijke educatieve programma 'Get Smart, get into Art' onderscheidend vermogen te creëren ten opzichte van de activiteiten van andere instellingen.

Anders was het bij de manifestatie 'Foodprint. Voedsel voor de stad', waarbij de actualiteit van het onderwerp op zich al de aandacht trok en ertoe bijdroeg dat de educatieve activiteiten een succes werden.

Foodprint: actiedag 'Vandaag eten we onkruid!' m.m.v. Pierre Wind 28 mei 2009 diverse basisscholen in Den Haag

Goed voedsel is met name voor kinderen van cruciaal belang. Om het 'Foodprint' programma onder de aandacht te brengen van de jeugd, deelde Stroom met de ludieke actie 'Vandaag eten we onkruid' snoeptomaatjes ('Tommies') uit aan 2800 leerlingen van acht basisscholen in Den Haag, t.w. Shri Vishnu Hindoebasisschool (centrum), OBS Anne Frank (Escamp), RKBS Liduina (Haagse Hout), Prof.Chr.Dr. J.A. Gerth van Wijschool (Laak), Alg. Bijz. Ond. Nutsschool Nutshage (Loosduinen), SBO Het Mozaiek (Scheveningen), Al Goeba Islamitische Basisschool (Segbroek), OBS De Notenkraker (Leidschenveen). Topkok Pierre Wind verzorgde de aftrap van deze actiedag en demonstreerde op OBS Anne Frank dat je met groentes verrassend leuke dingen kunt doen. Op deze actie, mede mogelijk gemaakt door Tomato World in Honselerdijk, is door de scholen buitengewoon enthousiast gereageerd.

Foodprint: rondleidingen bij de tentoonstelling door curator Marieke Berkers 5 juli, 19 juli, 2 augustus 2009 BINK36, Binckhorstlaan 36

Drukbezochte rondleidingen op drie achtereenvolgende zondagen, zie p.14.

Foodprint: kookworkshops door Taji de Chef 15 en 29 juli, 12 en 19 augustus 2009 BINK36, Binckhorstlaan 36

De Japanse kok Taji de Chef gaf in juli en augustus vier workshops aan kinderen. De kok (van oorsprong architect) bracht de kinderen zijn idee van *food design* bij en liet zien dat voorbereiding, proeven én presentatie belangrijk zijn bij het ervaren van voedsel. Aan deze workshops namen 45 kinderen deel, vanwege de zomervakantie met name afkomstig van de naschoolse opvang.

Foodprint kunstproject Christien Meindertsma
kinderen met kleurplaat van varkenshouderij

Foodprint: smaakworkshops in 'Tuin der Lusten', Stroom Den Haag i.s.m. Nest, door René Jansen en Joost Nieuwenburg 22 september t/m 24 september 2009 DCR, De Constant Rebecqueplein

Tijdens de Week van de Smaak werden in de 'Tuin der Lusten', een initiatief van (kook)kunstenaar René Jansen, door hem en Joost Nieuwenburg smaakworkshops gegeven aan leerlingen van het Haags Montessori Lyceum. De 'Tuin der Lusten' was een plek waar sociale interactie, voedselproductie, recreatie en performance bij elkaar kwamen. Met verve brachten de kunstenaars de 180 leerlingen hun 'vondsten' van smaken bij, waartoe ze combinaties van groente, kruiden en drankjes creëerden die bij menigen de fantasie te boven gingen.

Foodprint: workshop striptekenen door Ibrahim Ineke ter afsluiting van de kinderboekenweek 18 oktober 2009 Atrium, Stadhuis Den Haag, Spui

Ter afsluiting van de Kinderboekenweek met het thema 'Eten en snoepen' organiseerde Stroom twee workshops striptekenen door de kunstenaar Ibrahim Ineke. De belangstelling was groot, eigenlijk te groot voor de twee workshops, want uiteindelijk deden 38 kinderen mee die het thema op een eigenzinnige manier benaderden en na afloop vol trots met een door hen zelf gemaakt stripboek naar huis gingen.

Foodprint: fotowedstrijd 'Wat de boer niet kent...', toekenning prijs 5 december 2009

De 14-jarige **Simon van Lierde** (leerling van het Segbroek College) werd uitgeroepen tot de winnaar van de Foodprint fotowedstrijd. Hij maakte een prachtige foto van een inktvis die door fotograaf Sander Foederer tot prijswinnaar werd verkozen door z'n onscherpte, de keuze om van heel dichtbij te fotograferen en het onderwerp. Twee eervolle vermeldingen gingen naar het 'slamannetje' van **Savan Lansink** en 'broccoli' van **Sarah Walden**.

Get Smart, get into Art

Stroom en Heden delen een professionele, stimulerende en kritische omgang met hedendaagse kunst, waarbij inhoud en kwaliteit voorop staan. Beide instellingen vullen elkaar uitstekend aan wat betreft inhoudelijke en organisatorische expertise, ervaring en netwerken. Om die reden hebben Stroom/Heden een gezamenlijk kader ontwikkeld voor een aanbod dat in het schooljaar 2006/2007 van start ging, en sinds 2008 tot en met het schooljaar 2010 is vernieuwd. Onder de titel 'Get Smart, get into Art' worden gevarieerde workshops aangeboden door kunstenaars en vormgevers:

- Comix-U-Self (Ibrahim R. Ineke)
- Nieuwe Hollandse Meesters (Joost Nieuwenburg en Anne Wellmer begeleid door medewerkers van de Johan de Witt Scholengroep en Heden)
- Twee lampen en een goede beat (Sara Vrugt)
- Pen krijgt ruzie met potlood (Martin Putto)
- Kijken met je oren (Kees Admiraal)
- God is a DJ (Mark Ridder)
- Express U'r self (Ben Meijer)
- De Wensentuin (Annechien Meijer)
- Lekker onbelangrijk (Marleen Sleeuwits)

- Bergafvalbeest (Carolien Adriaansche)
- Maak je eigen strandbeest (Theo Jansen)

Om de interesse voor kunst een gerede kans te geven te laten beklijven is er gekozen voor het bedienen van een beperkt aantal scholen, en workshops voor kleinere groepen. Een bijbehorende brochure voorziet in gedetailleerde informatie over de workshops, en is breed verspreid onder alle scholen (basis- en voortgezet onderwijs) in Den Haag.

Tevens biedt het educatieve programma van Stroom/Heden de mogelijkheid op specifieke wensen van het basis- en het middelbaar onderwijs in te gaan (kunstprojecten op maat). In het verslagjaar 2009 namen in totaal 1098 leerlingen deel aan een educatief project. Hiervan komen 590 leerlingen van 10 verschillende middelbare scholen en 508 leerlingen van 7 verschillende lagere scholen. Deze educatieve projecten bestonden uit 29 workshops en 32 lessenreeksen uit het programma 'Get Smart, get into Art'.

Vijf lessenreeksen zijn gegeven binnen het LeerKansenProfiel onderwijs bij de basisschool De Grote Beer in Moerwijk. Hier namen in totaal 56 leerlingen aan deel. De lessenreeksen werden verzorgd door Ben Meijer en Sara Carlier (resp. tekenen en fotografie).

Bij de British School is voor de vijfde maal een lessenreeks ontworpen door een Haags beeldend kunstenaar waaraan 48 leerlingen hebben deelgenomen. In 2009 gold als thema afval en recycling en werd de reeks verzorgd door Carolien Adriaansche.

Ook namen Heden en Stroom, net als in voorgaande jaren, weer deel aan het festival De Betovering wat zich in de herfstvakantie afspeelt en waar workshops werden uitgezet van Ilse Versluys onder de titel 'Er is er maar een zoals jij' en van Carolien Adriaansche 'Takkekunst'. In totaal deden hier 75 kinderen aan mee.

Essay#1

Here is no longer, all is now

“Professor, u heeft het over de Tweede Wereldoorlog, dat impliceert dat er ook een Eerste Wereldoorlog is geweest?” vraagt een Amerikaanse student in de jaren negentig van de vorige eeuw aan de Britse marxistische historicus Eric Hobsbawm. Het is per slot van rekening al vijfenzeventig jaar na afloop van een oorlog die heeft huisgehouden in een ander deel van de wereld, en zowel in tijd als plaats ver verwijderd is van het collectieve geheugen van de Amerikanen. De 108-jarige oude en enig overgebleven veteraan Frank W. Buckles wordt nog eind 2009 ingezet als troef voor de oprichting van een nationaal monument in Washington voor de oorlog die in geschiedenisboeken bekend staat als ‘The Great War’ of ‘La Grande Guerre’.

Dunepark Cyprien Gaillard

De tragische oorlog met alleen al aan Amerikaanse zijde meer dan 100.000 dode en 200.000 gewonde soldaten, moet uit de vergetelheid worden geroepen door het oprichten van een monument. Is het niet onzinnig om deze oorlog met een monument te gedenken, op een moment dat er elders oorlogen woeden die de collectieve gedachten van de burgers overheersen? Wat gebeurt er met een monument als de direct betrokkenen er niet meer zijn, en ook de tweede generatie

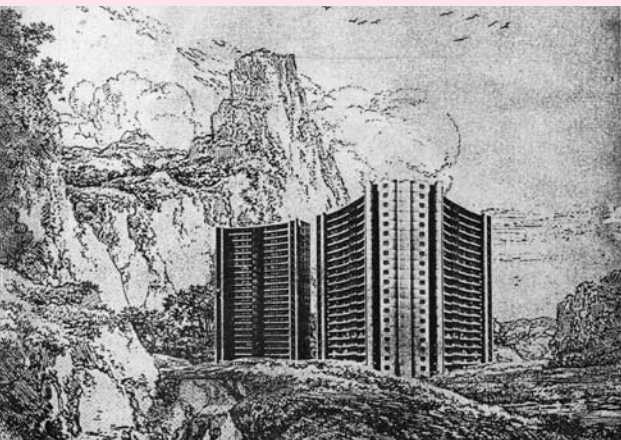
overleden is? Wie of wat representeert een monument dan nog? En wat betekent een monument überhaupt in een tijd die door de Franse filosoof Paul Virilio gekenmerkt wordt door het verschijnsel ‘**Here** is no longer, all is **now**’.

Stroom Den Haag nodigde, in het verlengde van het thematische programma ‘nu monument’, de Franse kunstenaar Cyprien Gaillard uit voor een tentoonstelling (‘Beton Belvedere’) en een kunstproject in de openbare ruimte (‘Dunepark’). ‘nu monument’ gaat over de hernieuwde behoefte aan monumenten en over de (on)mogelijkheid van hedendaagse kunst om monumenten voort te brengen.

In de wintermaanden van 2009 begint Gaillard met het uitgraven van een bunker in de Bosjes van Poot in de badplaats Scheveningen, vlakbij de arbeiderswijk Duindorp. De massieve betonnen observatiepost, die deel uitmaakt van de Atlantikwall

die het Nazirijk tegen indringers had moeten beschermen, wordt schep na schep blootgelegd door gele graafmachines, als een 'Bride Stripped Bare by her Bachelors'. Vlakbij worden de woonhoven van Duindorp door andere machines gesloopt en verrijzen de betonskeletten van appartementengebouwen die met hun nieuwe aankleding het gebied zullen transformeren tot een toplocatie, zo is het idee.

Gaillard is beroemd geworden met de serie etsen 'Belief in the Age of Disbelief' van modernistische ruïnes, die hem tot zijn ergernis het etiket 'nostalgisch' hebben

Belief in the Age of Disbelief Cyprien Gaillard

opgeleverd. In deze en ook andere werken, zoals het videowerk 'Pruitt-Igoe Falls' over het opblazen van typisch jaren vijftig en zestig f atgebouwen, klaagt Gaillard de vernietiging van het geheugen aan. Het spektakel en de esthetiek van de explosies vagen niet alleen de gebouwen weg, maar laten ook hun geschiedenis voor altijd en eeuwig achter een rookgordijn verdwijnen.

Gaillard onthult met zijn graafwerkzaamheden voor zijn tijdelijk kunstwerk 'Dunepark' niet alleen de bunker zelf, maar opnieuw het verdwijnen van de geschiedenis en van het collectieve geheugen. Twee typen tijd komen in

dit project samen: de gestolde tijd die opgesloten zit in het onverwoestbare verdedigingswerk van het Nazirijk, en de voortrazende tijd van elkaar steeds sneller opvolgende sloop- en bouwcampagnes van woningbouwverenigingen en projectontwikkelaars. Gaillard maakt in een radio-interview een interessante vergelijking tussen de revolutionaire acties van het volk aan de ene kant, die een staatsbolwerk als de Bastille in 1789 bestormden én de antirevolutionaire daden van de slopers aan de andere kant, die de huizen van het volk vernietigen. De revolutie wordt met veel lawaai en vuur gepredikt en wordt in de annalen bijgeschreven en op vaste momenten op vaste plekken herdacht. De antirevolutie zet in een continue stroom de esthetiek van de destructie in om haar daarna met de deken der vergetelheid te bedekken. Met het letterlijk opgraven van het anachronistische bouwwerk van de bunker maakt Gaillard ruimte voor een klein revolutionair gebaar en schept hij in zekere zin een antimonument: niet een gebeurtenis wordt herdacht, maar het wegmoffelen ervan, niet het verschijnen van het bouwwerk, maar het verdwijnen is van belang. Het is dan ook niet meer dan logisch dat de bunker na bezichtiging weer onder het zand verdwijnt, wachtend op een volgende opgraving.

'Dunepark' is wat dat betreft een nieuwe gedaante van een project dat Gaillard in 2008 in een galerie in Londen realiseert: 'Cenotaph to 12 Riverford Road, Pollockshaws, Glasgow'. Dertig ton beton van de puinhopen van een gesloopte toren¹ at verscheepte de kunstenaar uit de Schotse stad naar Londen en maakte er een klassiek gedenkteken van in de vorm van een obelisk. Alleen de titel verwijst nog naar de woningen die in de jaren vijftig gebouwd werden. De obelisk gedenkt niet alleen de gebouwen zelf, maar vooral de dood van de modernistische architectuur en het utopische gedachtegoed van de modernisten over de maakbaarheid van de samenleving en een betere toekomst voor iedereen.

Luchtfoto Dunepark Cyprien Gaillard

Cyprien Gaillard

De Brits-Amerikaanse historicus Tony Judt wijst op de schrikbarende snelle verandering van het besef van het (recente) verleden in wat hij 'de eeuw van het vergeten' noemt^{II}. Op het moment dat de roep om historische musea, culturele canons en nationale identiteit het grootst is, wordt het historisch bewustzijn van de 20ste eeuw paradoxaal genoeg steeds selectiever en subjectiever. De geschiedenis van de vorige eeuw is in steen gebeiteld: Auschwitz, Bosnië, Rwanda, 9/11 als een gruwelkamer van geïsoleerde bloedige dieptepunten. Geschiedenis wordt niet meer gezien als een referentie voor het heden en de toekomst, maar als een afgesloten tijdperk dat gelukkig achter ons ligt. Fnuikender nog voor het historisch bewustzijn is volgens Judt dat

mensen aangemoedigd worden geschiedenis te bekijken vanuit hun eigen positie als jood, Serviër, Tutsi, Armeen, homoseksueel of vrouw. Het particuliere slachtoffer-schap staat voorop in plaats van een gedeelde historie, voor iedere groep slachtoffers of slachtoffers van slachtoffers in de samenleving wordt een eigen gedenkteken opgericht^{III}. Ruim dertig jaar geleden waarschuwde de Tsjechisch/Franse schrijver Milan Kundera voor de gevolgen van deze versplintering van het historisch narratief: "For everyone is pained by the thought of disappearing unheard and unseen, into an indifferent universe, and because of that everyone wants, while there still is time, to turn himself into a universe of words. One morning (and it will be soon), when everyone wakes up as a writer, the age of universal deafness and incomprehension will have arrived." ^{IV}

Het tij proberen te keren is niet alleen een zinloze, maar ook ridicule onderneming. De fundamentele vraag naar historische zingeving kan niet meer beantwoord worden door vroegere autoritaire instituties als staat, kerk, gezinshoofd of intellectueel

aan te spreken. Het hele idee van een vast monument waar men op gezette momenten gezamenlijk bij stilstaat is op losse schroeven komen te staan, nu binnen afzienbare tijd vrijwel de gehele wereldbevolking op internet niet alleen virtueel toegang heeft tot elke plek op aarde en op elk gewenst uur van de dag, maar er ook onafgebroken zelf aan kan sleutelen: “Here is no longer, all is now”. Een toenemend aantal monumenten heeft een virtuele component gekregen met verhalen van direct betrokkenen en visualisering van de historische sporen via Google Maps, of is helemaal digitaal geworden^v. De inhoud van de sites wordt iedere seconde aangevuld met weer een nieuw verhaal, die wordt aangevuld met weer een nieuw verhaal en weer een nieuw verhaal, enzovoorts. De eerste euforie over deze emanciperende participatiecultuur is inmiddels gezakt en de roep om duiding en bemiddeling door gatekeepers zwelt aan. De verhalen zijn net kralen zonder ketting, die op elkaar botsen en een keten van reacties veroorzaken, zonder begin, midden of eind, zonder duiding of context. Amusant, zeker, maar waar is het snoer?^{vi}

Tot mijn eigen verbazing moet de vraag naar de zin van een monument ter nagedachtenis van de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog bevestigend beantwoord worden. Het gaat er niet meer om de individuele soldaten te eren die hun leven hebben verloren in de loopgraven. Het gaat ook niet om hun familieleden te gedenken wier levens door het verlies van hun naasten voor altijd veranderd zijn. Waar het wel om gaat is het gedachtegoed waarvoor de soldaten gestreden hebben te herinneren, en de idealen in het geheugen te prenten waarvoor miljoenen mensen het leven lieten: gelijkheid en vrijheid voor iedereen van welke godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras of geslacht dan ook. Deze inmiddels eeuwenlange traditie in het verdedigen van menselijke waarden en idealen die verder gaan dan het kortstondige bestaan op onze aardkloot, kunnen in virtuele en tastbare monumenten vorm krijgen en aan de huidige en komende generaties doorgegeven worden. Cyprien Gaillards bunkerproject in de Scheveningse duinen mag dan geen monument heten in de ouderwetse zin van het woord, in de vragen die het oproept is dat het wel. Door de geschiedenis bloot te leggen en te confronteren met de huidige situatie biedt Gaillard ons historische ijkpunten waaraan we ons kunnen scherp en laven. Niet alleen nu, maar ook voor de toekomst.

Brigitte van der Sande

ⁱ Paul Virilio, ‘Ground Zero’, Verso Londen/New York, 2002, p. 51 (accenten in vet zijn van de schrijver).

ⁱⁱ Tony Judt, ‘Reappraisals’, Vintage Books, Londen, 2008, Introduction. *The World We Have Lost*, p. 1-23.

ⁱⁱⁱ In de documentaire ‘Nooit meer laf’ van Geertjan Lassche voor Netwerk/EO in 2009 pleit de 86jarige verzetsheld Gerrit Gunnink voor het oprichten van een gedenksteen voor de onbedoelde slachtoffers van het verzet.

^{iv} Milan Kundera, ‘The Book of Laughter and Forgetting’, Harper Perennial, New York etc., 1996 (1978), p. 147.

^v Zie bijvoorbeeld www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten en www.joodsmonument.nl, of www.thismeldingtree.org (OPCW monument voor de slachtoffers van chemische wapens, Voebe de Gruijter, 2007).

^{vi} Zie het essay van Jorinde Seijdel, ‘De waarde van de amateur’, Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst, Amsterdam, 2010.

projecten in de stad

City Pig Winy Maas/The Why Factory

Foodprint

Onder de titel 'Foodprint. Voedsel voor de stad' organiseert Stroom in de periode 2009-2011 een programma dat niet alleen *food for thought* voor en door kunstenaars, architecten en diverse deskundigen biedt, maar ook concrete projecten en processen in gang zet die bijdragen aan een duurzame, leefbare en gezonde stad. Het programma dat in 2009 uitmondde in een symposium, ontwerpstudies, kunstprojecten, een tentoonstelling, presentaties en educatieve activiteiten, heeft zowel een artistieke component als een duurzaamheids/milieucan component en dient in dat verband een maatschappelijk belang.

'Foodprint' is ontstaan vanuit de constatering dat er de laatste decennia een enorme kloof is ontstaan tussen stedelingen en hun voedselbronnen. Deze kloof heeft diverse verregaande en onwenselijke effecten in en rond de stad, zoals op het gebied van milieu, energiegebruik, gezondheid, landschap, klimaat, dierenwelzijn en het functioneren van de agrarische sector. 'Foodprint' wil de effecten en hun oorzaken aan de orde stellen, inzichtelijk maken en visualiseren, en zodoende bijdragen aan het overbruggen van de kloof tussen burger en boer. Dit vraagt nieuwe visies op de stad waarin natuur, productie- en recreatielandschap op een vanzelfsprekender wijze verweven zijn met stedelijkheid. 'Foodprint' wil daar een bijdrage aan leveren door het bieden van inspiratie en verbeelding, het leggen van verbindingen, het ontwikkelen van innovatieve ideeën en utopieën-binnen-handbereik.

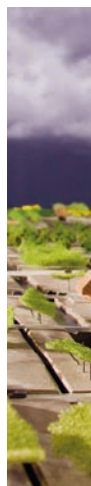
Kunstenaars houden zich al decennia, zo niet eeuwen met het onderwerp voedsel bezig. Zij reflecteren op de onderliggende waardesystemen die met eten verbonden zijn, zoals religie, ethiek, consumptisme, culturele en/of nationale identiteit, decadentie, macht (politiek/economie) en de sociaal bindende rol die eten al vervult. Stroom is er van overtuigd dat kunst een bijdrage kan leveren aan het signaleren en aan het op prikkelende wijze bewust maken van maatschappelijke kwesties. Voedsel is een onderwerp dat aan vele maatschappelijke sectoren en disciplines raakt; het vraagt om een laterale manier van denken. Dat is een vermogen dat de hedendaagse beeldende kunst bij uitstek bezit.

Een ambitieus en grootschalig programma als 'Foodprint' vereist exceptionele ondersteuning. Tot ons grote genoegen waren **Jozias van Aartsen** (burgemeester Den Haag), **Yttje Feddes** (rijksadviseur voor het Landschap), **Paul Rosenmöller** (oud-politicus en voorzitter van het Convenant overgewicht), **Wim Pijbes** (directeur Rijksmuseum) en **Cees Veerman** (agrarisch ondernemer en voormalig minister van Landbouw) bereid in het Comité van Aanbeveling zitting te nemen.

Voor de realisering van de plannen werd substantiële (financiële) ondersteuning gevonden bij diverse vertrouwde instellingen, maar bleken ook de diverse stakeholders bereid tot verregaande samenwerkingsverbanden.

Met betrekking tot 'Foodprint' zagen wij onszelf, vanwege de schaal van het programma, maar meer nog vanuit de ambitie om een breed scala aan maatschappelijke doelgroepen te bereiken en toch samenhang uit te dragen, uitgedaagd om te werken aan een communicatie campagne. Thonik ontwikkelde een opvallend publicitair plan. Dit sloot weliswaar aan bij de huisstijl die dit bureau ook voor Stroom heeft ontwikkeld, maar gaf het omvangrijke programma een eigen gezicht. Ten behoeve van onze mediabebanding werden we ondersteund door het communicatieadviesbureau Leene.txt.

De uitvoering van het programma was niet zo succesvol verlopen zonder de toegewijde ondersteuning van Elsbet Leenhouts (productie) en Carin den Dulk (educatie), die speciaal in verband met 'Foodprint' de Stroom geleiden versterkten.

Het Foodprintprogramma bestond in 2009 uit de volgende onderdelen:

Foodprint. Symposium 26 juni 2009 BINK36, Binckhorstlaan 36
Zie p.23

Foodprint. Tentoonstelling, curator Marieke Berkers, tentoonstellingsontwerp PRONK Rotterdam 27 juni t/m 23 augustus 2009 BINK36, Binckhorstlaan 36
Zie p.12

Foodprint. Ontwerpstudie 'Park Supermarkt'
Van Bergen Kolpa Architecten & Vincent Kuypers (Alterra Wageningen)

Park Supermarkt Van Bergen Kolpa Architecten/Vincent Kuypers

Van Bergen Kolpa Architecten maakte in samenwerking met Vincent Kuypers (Alterra Wageningen) een ruimtelijk model voor een Landschappelijke Supermarkt; een voorproefje voor het metropolitane landschap van de 21ste eeuw. Op een goed bereikbare plek in Midden-Delft wordt op basis van grondsoorten en klimaat-zones de inhoud van een hedendaagse supermarkt verbouwd en verkocht zoals wilde rijst, olijven, avocado's en koffie. De openluchtsupermarkt biedt naast de diversiteit aan producten voor de Randstedeling ook een bijzondere landschappelijke omgeving om te recreëren. Park Supermarkt is ook opgenomen in de publicatie 'Architectuur als noodzaak' (NAi Publishers) en de bijbehorende tentoonstelling die São Paulo, Moskou en Rotterdam aandeed.
Stakeholder: Provincie Zuid-Holland

Foodprint. Ontwerpstudie 'City Pig' MVRDV / The Why Factory

Architect Winy Maas (MVRDV) voerde met ontwerpers van The Why Factory (TU Delft) een ontwerpstudie uit voor een maatschappelijk en ecologisch verantwoorde en rendabele varkensboerderij in de stad. Kan het varken, recycledier bij uitstek en eeuwenlange stadsbewoner, terugkeren in de stad? Voor de ontwerpstudie kozen de onderzoekers de Binckhorst in Den Haag als locatie, mede omdat dit stadsdeel in de komende jaren ingrijpend wordt herontwikkeld en er een nieuw stadspark gepland is. Door het bedrijf ecologisch, sociaal en economisch te verbinden met de stad wil Stroom, samen met de vakgroep Varkenshouderij LTO Nederland en InnovatieNetwerk, een nieuwe richting geven aan stadsinrichting en voedselproductie. De uitkomsten van de ontwerpstudie en het onderzoek naar de voedingsbehoefte van Den Haag dat er aan ten grondslag lag zijn verbeeld in twee speciaal voor 'Foodprint' gemaakte films, 'Food City' (2009) en 'City Pig' (2009) die op de 'Foodprint' tentoonstelling hun première beleefden. Inmiddels is er ook een variant gemaakt van de ontwerpstudie getiteld 'Foodprint Manhattan'.
Stakeholders: LTO Nederland, InnovatieNetwerk

Foodprint. Kunstproject 'Foodscape Schilderswijk' Debra Solomon

Debra Solomon ontwikkelt een dichtbevolkte Haagse wijk als een landschap dat is opgebouwd uit eetbare elementen. Op deze wijze wil zij de nauwe band herstellen tussen de plek waar mensen wonen en hun voedselvoorziening, een band die tot enkele generaties geleden in steden nog bestond. Solomon's project heeft een procesmatig karakter en krijgt vorm in nauwe samenwerking met wijkorganisaties en buurtbewoners. 'Foodscape Schilderswijk' komt in 2010 daadwerkelijk van de grond

en beoogt met het samen verbouwen, bereiden en genieten van voedsel een duurzame bijdrage te leveren aan een gezonde en groene wijk. De eerste ideeën voor het project werden gepresenteerd in de Foodprint tentoonstelling en er werd begonnen met de opbouw van een netwerk in de Schilderswijk.

Stakeholders: Krachtwijkteam Schilderswijk, Stadsdeel Centrum, Natuur- en Milieueducatie/Communicatie Gemeente Den Haag

Foodprint. Kunstproject 'kleurboeken hedendaagse boerenbedrijven' **Christien Meindertsma**

De gemiddelde stadsbewoner heeft een hopeloos verouderd en romantisch 'Ot en Sien' beeld van wat een hedendaags boerenbedrijf is en hoe dat eruit ziet, niet in de laatste plaats door geïdealiseerde pastorale beelden die de voedselreclame verspreidt. Christien Meindertsma maakt een reeks kleurboeken waarin hedendaagse boerenbedrijven die zijn gespecialiseerd in een specifiek agrarisch product nauwkeurig worden geportretteerd. Op de tentoonstelling werd het eerste deel uit de reeks gepresenteerd. Het eerste exemplaar werd uitgereikt aan minister Verburg. In het kleurboek brengt Meindertsma met oog voor detail de varkensboerderij op een eigenzinnige manier in beeld.

Stakeholder: LTO Nederland

Foodprint. Kunstproject 'Eetbaar Park' **Nils Norman**

Met het project 'Eetbaar Park' onderzoekt Nils Norman op twee locaties in Den Haag (de stadsboerderij Herweijerhoeve en Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen) de mogelijkheden van een bottom up wijze van stedelijke planning die tevens duurzaam en ecologisch is. Voor beide plekken ontwerpt de kunstenaar een speciale moestuin op basis van permacultuur. Hij doet dit op uitnodiging van Stroom en boeren- en burgerinitiatief Gezonde Gronden/Permacultuur Den Haag, dat zich inzet voor regionale duurzame voedselproductie. In mei 2010 wordt het paviljoen dat te zien was op de Foodprint tentoonstelling, geplaatst op het terrein van de stadsboerderij. Het zal de komende jaren dienst doen als plek voor voorlichting over 'eetbare' tuinen en permacultuur.

Stakeholders: Natuur- en Milieueducatie/Communicatie Gemeente Den Haag, Amateurtuindersvereniging Nut en Genoegen, Gezonde Gronden/Permacultuur Den Haag

Eetbaar Park Nils Norman

Foodprint. Kunstproject 'Foodmaster' Atelier Van Lieshout

Zie p.13

Foodprint. Kunstproject 'Tomato Habitus' Driessens & Verstappen

In het kunstwerk 'Tomato Habitus' (2009) staat één van de hoofdproducten van de Nederlandse kassenbouw centraal: de tomaat. In mei 2009 werden vijftientig identieke tomatenplantjes (*Solanum lycopersicum* 'Dirk') op vijf verschillende plekken (habitats) in Den Haag e.o. uitgeplant: een stadstuin, een professionele kas, een hobbykas, een dakterras en een winketalage. De tomaten werden in hun

ontwikkeling van jonge tot volwassen plant dagelijks gefotografeerd. Elk nieuw beeld werd via internet verstuurd en toegevoegd aan de bestaande reeks. De vijf films die zo geleidelijk ontstonden tonen hoe de context van de plant bepalend is voor vorm, omvang en oogst (habitus). 'Tomato Habitus' past in het oeuvre van Driessens & Verstappen, dat gekenmerkt wordt door een grote fascinatie voor complexe organische en virtuele groei- en veranderingsprocessen.

Stakeholder: Productschap Tuinbouw

Foodprint Stadsgids Den Haag. Over de culinaire identiteit van de stad

Zie p.72

Foodprint. Weblog.

Zie p.76

Activiteiten

Kick-off Foodprint 25 maart 2009

Als kick-off van 'Foodprint' organiseerde Stroom een informele netwerkbijeenkomst met betrokkenen zoals sponsors, fondsen, subsidiënten, kunstenaars, architecten, pers, bestuurders, medewerkers en het bestuur van Stroom. Daarbij werden het programma, de locaties, partners, en deelnemende kunstenaars gepresenteerd. Het was tevens de start van de communicatiecampagne die grafisch bureau Thonik voor 'Foodprint' ontwikkelde. De kick-off ging gepaard met een maaltijd 'Soep uit de Goot' die werd verzorgd door kunstenaar Annechien Meier en haar team.

Dag van het Park Zaadbommen

Lezing Carolyn Steel, mede in de reeks 'The Knight's Move' 25 maart 2009

Museum voor Communicatie, Zeestraat 82

Zie p.22

Tafelgesprek 'Boeren in Den Haag' 19 mei 2009

Dit gesprek had tot doel om een basis te leggen voor een programma rond stedelingen en hun relatie met voedselbronnen. Door kansen te signaleren, (potentiële) partners bij elkaar te brengen, relaties op te bouwen, en te leren van wat er op andere plekken gebeurt of al gedaan is. Deelnemers waren o.a. Onno van Eijk en Jan Eelco Jansma (beide Wageningen UR), Annechien ten Have (LTO Nederland), Nicole Hoven (Stichting Van de Boer), Adrie Huisman (beeldend kunstenaar), Ton de Kok (Ministerie van LNV), Jan Konings (industriële ontwerper), Christien Meindertsma (ontwerper), Irene Mulder (Gemeente Den Haag), Esther Polak (kunstenaar), Debra Solomon (kunstenaar) en Dick Veerman (blogjournalist en eetondernemer).

Foodprint informatiestand tijdens de Dag van het Park 31 mei 2009 Zuiderpark

Deze landelijke dag is bedoeld om positieve aandacht te geven aan het groen in de stad. Wethouder Baldewingsh opende dit evenement in Den Haag dat in het Groenjaar 2009 extra luister kreeg. Stroom legde met een informatiestand de nadruk op 'eet-groen' in de stad. Met name de Foodprint 'zaadbommen' waren een groot succes.

Lezing John Knechtel, mede in de reeks 'The Knight's Move' 4 juni 2009

Zie p.23

Foodprint Stadsgids Den Haag. Over de culinaire identiteit van de stad, feestelijke presentatie *18 september 2009* **Boekhandel Verwijs, De Passage**

Culinaire journaliste Janneke Vreugdenhil (Eten enzo) en Francien van Westrenen (Stroom Den Haag) presenteerden de nieuwe Stadsgids; een verzameling smakelijke verhalen over Haagse producten, Haagse gewoontes, Haagse smaken, Haags koken en Haags handeldrijven. Tegelijkertijd met de verschijning sierde de publicatie drie etalages van de Bijenkorf aan de Grote Marktstraat. Zie p.72

Foodprint informatiestand bij Stadsboerderij Herwijerhoeve t.g.v. het 90-jarig bestaan *27 september 2009* **Zuiderpark**

In samenwerking met Gezonde Gronden/Permacultuur Den Haag werd informatie verstrekt over 'Foodprint' in het algemeen en over 'Eetbaar Park' van Nils Norman in het bijzonder, zie p.37

Tafelgesprek met VROM, LNV, NIROV en PBL *27 oktober 2009*

Overleg met VROM, LNV, NIROV en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) om te onderzoeken welke verbanden te leggen zijn tussen de verschillende kennisagenda's en 'Foodprint'. Aanwezig waren o.a. Joost Reus (LNV, oprichter van Food Link), Jan Hartholt (LNV, directeur Kasteel Groeneveld), Henk Ovink (VROM, directeur Nationale Ruimtelijke Ordening), Elien Wierenga (VROM, betrokken bij de Randstadvisie 2040), Christine Oude Veldhuis (directeur NIROV) en Anton van Hoorn (Planbureau).

Tafelgesprek i.v.m. onderzoek 'Sitopia' *2 november 2009*

Overleg over het project 'Sitopia', dat Stroom 2010-2011 als vervolgproject op het boek 'Hungry City' van en met auteur Carolyn Steel ontwikkelt. Andere deelnemers waren David Bass (University of East London Architecture School), Corrado Boscarino (CWI, Amsterdam), Onno van Eijk (Animal Science Group, Wageningen), Pirjo Hajkola, Tihamèr Salij en Ulf Hackauf (The Why Factory, Delft), Winy Maas (MVRDV), Duncan Pruett (Oxfam Novib), Jan Willem van der Schans (Landbouw Economisch Instituut Wageningen), Ester van de Wiel, (Design Academy Eindhoven), Han Wiskerke (Wageningen UR), Trudy Rood (Planbureau voor de Leefomgeving).

Foodprint filmprogramma in samenwerking met Filmhuis Den Haag

7 t/m 10 februari 2010 **Filmhuis Den Haag, Spui**

Programma: 'Food INC.', 'Tuinverhalen', 'The Real Dirt on Farmer John', 'The Garden', 'Our Daily Bread'.

Spin-off

Presentatie van 'Park Supermarkt' op de Bestuurdersconferentie Zuidvleugel, *12 oktober 2009* **Kurhaus, Scheveningen**

Presentatie van de ontwerpstudie door Jago van Bergen (Van Bergen Kolpa Architecten) & Vincent Kuypers (Alterra Wageningen) en informatiestand. Onderwerp was 'Verruiming en verdichting in de Zuidelijke Randstad'.

'Park Supermarkt' opgenomen in tentoonstelling 'Architecture of Consequence' *oktober 2009* **São Paulo, januari 2010** **Moskou, februari 2010** **Rotterdam**

De ontwerpstudie Park Supermarkt van Van Bergen Kolpa Architecten vertegenwoordigde Nederland mede op de 8e Architectuur Biënnale van São Paulo. Bij de tentoonstelling is een gelijknamig boek verschenen.

OxfamNovib, ontvangst Zuidelijke NGOs
15 december 2009

OxfamNovib organiseerde in Den Haag een internationaal congres dat zich richtte op de effecten van mondiale consumptie van dierlijk proteïne. N.a.v. 'Foodprint' was de afsluitende borrel bij Stroom t.b.v. vertegenwoordigers van NGOs uit onder meer (Zuid-)Afrika, Zambia, Ethiopië, India, Oeganda, Ghana, Kenia, Argentinië, Laos, Ecuador, Brazilië en Peru.

Carolyn Steel uitgenodigd als keynote speaker op de Ruimteconferentie 2009 van het Planbureau voor de Leef-omgeving *3 november 2009 Rotterdam*

Carolyn Steel uitgenodigd voor symposium bij tentoonstelling 'Eating the Universe' *februari 2010*
Kunsthalle Düsseldorf

Carolyn Steel uitgenodigd door ROEZ van de Gemeente Groningen *februari 2010*
Advies m.b.t. ontwikkeling van voormalig SuikerUnie terrein.

Oxfam Novib interesse in mogelijke samenwerking

Eventuele opdracht vanuit OxfamNovib aan Stroom in het kader van onderzoek Carolyn Steel.

Ministerie VROM / Henk Ovink organiseert overleg met LNV, bijeenkomst n.a.v. kennisagenda's van beide ministeries om te bezien of binnen het kader van 'Foodprint' in 2010 een activiteit georganiseerd kan worden.

Wijkregie Laak Noord, Den Haag / Jaap Westbroek, verzoek om bijdrage aan ontwikkeling van de wijk Laak Noord in verlengde van 'Foodprint'.

City Spices / Stationsbuurt Den Haag, verzoek tot samenwerking.

Onno van Eijk / Paul Bos, verzoek tot samenwerking t.b.v. varkenstrektocht door de stad.

Kasteel Groeneveld / Jan Hartholt, Baarn, verzoek tot samenwerking.

Ministerie LNV / Joost Reus & Hannah Koustaal & Jan de Leeuw, n.a.v. hun bezoek aan 'Foodprint' start vervolgtraject bij LNV over mogelijke samenwerking.

Design Academy / Danielle Arets, verzoek tot samenwerking in het kader van 'Foodprint'.

Concire / Evert van der Hoek, verzoek tot samenwerking bij ontwerpstudie/werk-atelier rond vis en Scheveningen.

Foodprint Stadsgids Den Haag Etalages De Bijenkorf

Wageningen Universiteit / Prof. Han Wiskerke,

verzoek aan Stroom tot associated partner in internationaal en interdisciplinair onderzoek.

Xplorelab / Provincie Zuid-Holland / Marco van Steekelenburg, verzoek tot advies en betrokkenheid bij project Midden-Delf and – Hof van Delf and.

Okia / Marije Bijl, verzoek aan Stroom aandacht te besteden aan de economische kant van voedsel-productie, m.n. arbeidsethiek.

Stichting Regiowaarde, Tilburg, verzoek advies en ideeën voor programma over regionale ontwikkelingen m.b.t. stad / platteland, duurzaamheid, traditie / vernieuwing in Brabant.

Betrokken bewoner Den Haag geïnspireerd door 'Foodprint', verzoekt advies over hergebruik verwaarloosde kas en tuin bij verzorgingshuis.

De volgende personen / organisaties hebben aangegeven bij vervolg 'Foodprint' betrokken te willen zijn:

- David Derksen / Tjep ontwerpers, Amsterdam
- Sarah Ichioka / Architecture Foundation, Londen
- Rianne Makkink / Studio Makkink & Bey, Rotterdam
- Posad / stedenbouwkundig bureau, Den Haag
- Sarah Rich & Nicola Twilley / Foodprint New York
- Nanon Soeters / Rozenbrood, Amsterdam
- Ester van de Wiel / Design Academy, Eindhoven
- / Eetbaar Landschap, Tilburg

De Beeldengalerij

Het jaar 2010 begon met de mogelijke uitsluiting van de Beeldengalerij (ook bekend als het 'Sokkelplan') bij de herinrichting van de Grote Marktstraat. Gelukkig gaf de meerderheid van fracties tijdens een turbulente raadsvergadering over het Voorlopig Ontwerp aan dat ze de beelden graag terug ziet in het centrum van de stad. Inmiddels heeft ook wethouder Frits Huffnagel (VVD) schriftelijk toegezegd dat er bij het inrichtingsplan van Lara DuCroc rekening zal worden gehouden met de Beeldengalerij.

Veelhoofd Atelier Van Lieshout

De Beeldengalerij (naar een concept van P. Struycken uit 1990) is ontworpen en bedoeld voor het gebied waarin het nu is geplaatst. Het plan houdt in dat 40 beeldhouwers in de loop van ca. 20 jaar worden uitgenodigd om een beeld te maken voor de openbare ruimte in het centrum van Den Haag. Telkens een beeld van een andere kunstenaar, in strenge ritmiek en op een identieke ovale sokkel. Door deze heldere orde vormt de Beeldengalerij een schakel tussen stedenbouw, architectuur en beeldende kunst.

Gedurende bijna het hele jaar vond er – parallel aan de Leergang Cultureel Ondernemen voor Haagse kunstenaars – een presentatie van modellen van de Beeldengalerij plaats bij de Kamer van Koophandel.

In 2009 werkten drie kunstenaars aan de uitvoering van een opdracht voor de Beeldengalerij: Atelier Van Lieshout, Hans van Bentem en Famke van Wijk. Van deze kunstenaars was Atelier Van Lieshout als eerste gereed. Het beeld 'Veelhoofd', een kolom van aluminium schedels die met Halloween-achtige grimassen naar het publiek staren, werd begin 2010 voor het Stadhuis geplaatst. Hans van Bentem werkt bij Structuur 68 aan 'Space Duck Racer', een 'motormuis' in keramiek. Met zijn felle kleuren zal deze niet misstaan in de drukke Grote Marktstraat. Famke van Wijk werkt in haar Ypenburgse atelier geduldig aan de detaillering van een stralenkrans in brons, een werk geïnspireerd op een tekst uit de bijbel. De verwachting is dat deze twee laatste beelden in het voorjaar van 2010 klaar zullen zijn. Voor het komende jaar staat een verdere uitbreiding van de Beeldengalerij op stapel.

Collectie Den Haag

De Collectie Den Haag is het beeldenbestand in de Haagse openbare ruimte. De gemeente is bezig om dit gehele bestand te digitaliseren en deels publiek toegankelijk te maken. Daarmee zal het beter mogelijk zijn om een aantal deelcollecties te ontsluiten. Men kan zoeken op periode, stijl, wijk en kunstenaar, maar ook op onderwerp of thema, op het belang voor de kunst(geschiedenis) of het belang voor de stad.

Naast het over- en inzichtelijk maken van de Collectie is goed beheer en onderhoud van de werken cruciaal. Hoewel het streven is om te komen tot één gemeentelijke collectie, heeft de gemeente Den Haag vooralsnog de verantwoordelijkheid voor de bestaande collectie en is Stroom verantwoordelijk voor haar eigen initiatieven. Zo is het kunstwerk 'Loci en imagines' van Leontine Liefvering in 2009 door Stroom overgedragen aan de Stichting Begraafplaats Ter Navolging in Scheveningen. Het is voor de opdracht helemaal opgeknapt. Daarna heeft de Stichting zich over het werk ontfemd.

De afgelopen decennia heeft Stroom een aantal internationaal belangrijke kunstwerken gerealiseerd in de openbare ruimte zoals 'Het Hemels Gewelf' van James Turrell in Kijkduin, 'Et in Arcadia Ego' van de Schotse kunstenaar Ian Hamilton Finlay bij de Hofvijver; 'Park in het water' van Vito Acconci & Studio bij de Haagse Hogeschool en de bronzen papierbakken van Yumiko Yoneda in het Zuiderpark. Met OCW van de gemeente Den Haag zijn concrete afspraken gemaakt over de overdracht en onderhoud van deze werken.

De condities waaronder de gemeente Den Haag de Collectie kan uitbreiden met werken 'van Stroom', met name met werken van (inter)nationale faam, zijn onderwerp van studie. De ambitie van Den Haag om in 2018 Culturele Hoofdstad van Europa te worden, kan hierin een extra stimulans betekenen.

Wederopbouwkunst Den Haag

Specifiek onderdeel binnen de Collectie Den Haag is de wederopbouwkunst uit de periode na de Tweede Wereldoorlog die in hoog tempo dreigt te verdwijnen. Als gevolg van het eigen programma '1952DHZW2007' (zie Jaarverslag 2007) is Stroom nauw betrokken geraakt bij een door Instituut Collectie Nederland (ICN) geïnitieerd project rond restauratieprojecten in Den Haag Zuid West.

In overleg met het ICN, Cultuuranker Escamp en het Koorenhuis zijn in 2009 diverse offertes bekeken voor restauratie van het wandmozaïek van Jeroen Voskuil en de wandschildering van Willem Hussem in een voormalig schoolgebouw van architect Sjoerd Schamhart. Net als deze werken zal ook de metalen sculptuur van Jan Snoeck in 2010 worden gerestaureerd. Een mooi voorbeeld van herplaatsing van wederopbouwkunst is de sculptuur van Rudy Rooyackers die jarenlang beschadigd op

een drassig veldje achter Hollands Spoor stond. Het beeld zal worden hersteld en verplaatst naar de binnenplaats van het Cultuuranker Escamp, dat het heeft geadopteerd.

de terp van Leidschenveen

Laurens Kolks/Dennis Lohuis

Stroom als adviseur

Stroom adviseert en bemiddelt bij grootschalige stedenbouwkundige projecten, zoals bij de ontwikkeling van de Vinex-locaties Leidschenveen, Wateringse Veld en Ypenburg. Ook vanuit leefbaarheidsgelden worden dikwijls 'artistieke' activiteiten geïnitieerd die zich in de openbare ruimte van de stad afspelen. Stroom wordt per situatie vaak verschillend betrokken bij deze projecten. Naast de wijkgebonden kunst worden er ook opvallend veel initiatieven voor de oprichting van monumenten ontwikkeld. In 2009 heeft Stroom bij meerdere van deze projecten in verschillende stadia een rol gespeeld.

Vinexlocatie Leidschenveen

In november 2009 werd het beeld 'de terp van Leidschenveen' van Laurens Kolks en Dennis Lohuis opgeleverd in De Dijken, onderdeel van het stadsdeel Leidschenveen. Het werk, gerealiseerd in opdracht van Ontwikkelingsbedrijf Leidschenveen (OBL) bestaat uit een hagelwit kerkgebouwtje boven op een kunstmatige heuvel. De schaal van het bouwwerk is zodanig dat het lijkt alsof het kerkje veel verder weg en groter is. Dit lichtgewicht bouwsel is ontoegankelijk voor het publiek, maar bevat een werkende klokkentoren met carillon zodat de klok regelmatig in

Leidschenveen te horen is. De terp vormt een moderne folly en biedt een prachtig uitzicht over de gehele nieuwe wijk Leidschenveen.

Naar verwachting wordt het werk van kunstenaarsduo Albert Goederond en Patty Struik (LaSalle) in 2011 opgeleverd. Zij maken 7x2 beelden, verspreid over de wijk en meelopend met de ontwikkeling ervan. In de lokale krant worden de nieuwe bewoners alvast met de kunst vertrouwd gemaakt.

Vinexlocatie Wateringse Veld

'Licht', 'water', 'natuur' en 'mobiliteit' zijn de leidende thema's bij de kunstprojecten in het Wateringse Veld.

Het bomenmuseum van Herman de Vries groeit gestaag. Het werk van Marjan Schoenmakers is opgeleverd: intrigerende teksten die in houten vlonders zijn geveesd. Het zijn farden van gesprekken die zij voerde met nieuwe bewoners uit de buurt. Soms rijmen de woorden met de eerder aangebrachte teksten in de betonnen kademuren aan de overkant van het water. In 2010 zal 'John Wayne', een levensgroot ruiterstandbeeld van QS Serafini in het water worden geplaatst en vergezeld gaan van een roman voor en over de wijk.

In een nieuw deel van Wateringse Veld, Wateringse Binnentuinen, worden kunstwerken geplaatst op de bruggen van drie keramisten: Dora Dolz (†), Wietske van Leeuwen en Tejo Philips. Deze zijn in 2008 en 2009 geproduceerd. Door de vertraagde verkoop van de huizen, worden de kunstwerken tijdelijk door de gemeente Den Haag opgeslagen en later in 2010 geplaatst.

Vinexlocatie Ypenburg

In de Haagse vinexwijk Ypenburg is al vele jaren een kunstprogramma bezig. In 2009 is het project onder de titel 'Kunst Aan Huis' afgerond. Hierbij kunnen bewoners kiezen uit een aantal kunstwerken dat in oplage wordt vervaardigd. Maar wel op voorwaarde dat het op een van de publieke weg af zichtbare plek wordt gemonteerd en het een onlosmakelijk onderdeel wordt van het huis. Meer dan 400 kunstwerken van acht kunstenaars zijn in de afgelopen jaren geplaatst. Deelnemende kunstenaars zijn Jeroen Allart, Arja van den Berg, Jeroen Bruls & Krijn Christiaansen, Tom Claassen, Douwe Halbertsma, Ingrid Mol, Bert van Ommen en Theo Schepens.

Fotokunstwerk Heeswijkplein

In opdracht van woningcorporatie Vestia en onder begeleiding van Stroom realiseerde Karine Versluis het kunstwerk 'De huiskamer' bij het Heeswijkplein in Moerwijk. Deze gigantische foto van 6x7 meter aan de zijmuur van een wooncomplex werd 4 juni 2009 onthuld door Rob van Eijkeren, directeur van Vestia Zuid-Oost. Het nieuwe fotowerk vervangt het kunstwerk van Roy Villevoeye, dat sinds 1998 de gevel van de f at sierde. De foto-opdracht is door Vestia verleend in het kader van de vernieuwing in Moerwijk-Oost. Het fotowerk van Karine Versluis sluit aan bij de voortdurende veranderingen in de wijk en biedt passanten en wachtenden bij de tramhalte Heeswijkplein een intiem doorkijkje naar een interieur in de wijk. Een wijk waar sommige mensen afscheid moeten nemen van hun 'thuis' en anderen een nieuw 'thuis' vinden. Op voorstel van Stroom zal Vestia in de toekomst elke twee jaar een jonge fotograaf de opdracht geven een nieuw fotowerk voor de gevel te maken. Op klein formaat komen de foto's in het kantoor van Vestia Zuid-Oost te hangen en vormen zo een groeiende kunstcollectie.

nu monument

Het programma 'nu monument' (vanaf 2007) is gebaseerd op de vraag naar de (on)mogelijkheid van een hedendaags monument. Het monument vormt het historisch precedent voor uitingen van hedendaagse kunst in onze stedelijke omgeving. Kan hedendaagse kunst een functie hebben in het creëren en onderhouden van een collectief bewustzijn; in het herinneren, herdenken of zelfs verheerlijken van personen of gebeurtenissen? Kan zij bevolkingsgroepen samenbrengen? Kan zij werkelijk betekenis geven aan openbaarheid? Laat de complexiteit van de samenleving, de overvloedige beschikbaarheid van informatie, de mondigheid van de burger überhaupt nog eenduidigheid en autoriteit toe? Of moet elk kunstwerk dat een maatschappelijke aanspraak maakt als monument juist complexiteit, tegenstrijdigheden, dynamiek, fragmentatie kunnen incorporeren?

In het kader van 'nu monument' vonden de volgende activiteiten plaats:

'Dunepark' Cyprien Gaillard 22 februari t/m 29 maart 2009

Bosjes van Poot, hoek Nieboerweg - Houtrustweg in Scheveningen

De tentoonstelling 'Beton Belvedere' (zie p.10) bij Stroom aan de Hogewal werd begeleid door een ambitieus project in de openbare ruimte. Voor het site-specific project 'Dunepark' is een bunker uit de Tweede Wereldoorlog uitgegraven die begraven ligt in een duin met uitzicht op het strand van Scheveningen en het naburige Duindorp. Dit gebied ondergaat een ingrijpende transformatie, waarbij de oorspronkelijke bevolking en industrie plaats moeten maken voor nieuwe huisvestingsprojecten. De robuuste en onverzettelijke bunker becommentarieert dit proces van 'ver-yppen' en de manier waarop ouderwetse architectuur wordt begraven of verborgen onder nieuwe lagen van ruimtelijke ordening. 'Dunepark' kan worden opgevat als

de verwezenlijking van de 'Bunker Archeologie' van de Franse cultuurtheoreticus Paul Virilio in zijn gelijknamige boek en tentoonstelling uit 1975. Voor Gaillard is het fysieke proces van het uitgraven een soort omgekeerde vorm van beeldhouwen. Hij ziet deze verzonken bunker als een ready-made beeldhouwwerk. Met behulp van groot materieel en een groep vrijwilligers van de Stichting Atlantikwall Museum Scheveningen, heeft Gaillard dit enorme object uitgegraven en in al zijn brute glorie laten verrijzen, alvorens het weken later weer te laten bedekken.

Joods monument voor de Maastrichtsestraat

De ontdekking in 2006 dat in de Tweede Wereldoorlog maar liefst 16 Joodse families uit de Maastrichtsestraat afgevoerd waren naar concentratiekampen was aanleiding voor het formeren van een Comité Joods monument voor de Maastrichtsestraat.

Het Comité is door Stroom geadviseerd bij de keus van een kunstenaar die in staat zou kunnen zijn om een passende vorm te bedenken voor hun wens; een levend monument, een monument in ontwikkeling, geen statisch beeld maar een monument dat deel uitmaakt van het leven van alledag. Gekozen is voor kunstenaar Jonas Staal die voorstelde om voortaan als postadres de naam 'Deportatie van zestien joodse families straat' te hanteren. Niet door het straatbord daadwerkelijk te vervangen maar door in briefwisselingen, op formulieren etc. deze nieuwe naam te introduceren. Door telkens opnieuw de nieuwe, officiële straatnaam te hanteren, blijft de herinnering aan het lot van de 16 families levend, zowel bij de bewoners van de straat als ontvangers van hun post. In de praktijk blijkt tot op heden dat alleen de initiatiefnemers Staal's idee uitvoeren. September 2010 zal het project met de straat worden geëvalueerd evenals de oogst van een jaar gebruik van het alternatieve postadres.

Mandela monument

Mede vanwege de ambitie van Den Haag om zich te profileren als stad van Recht en Vrede steunt de gemeente het initiatief van de Mandela Stichting om een monument voor Nelson Mandela op te richten. Stroom en het Sculptuur Instituut Museum Beelden aan Zee zijn, conform de wens van het College, gevraagd om de totstandkoming van het monument te begeleiden. Uit zeven kandidaten zijn drie kunstenaars uiteindelijk benaderd voor een schetsopdracht: Caspar Berger, Gert Germeraad en Arie Schippers. De Stichting sprak in juni 2009 haar voorkeur uit voor het ontwerp van Arie Schippers. Perikelen rond de financiering en de locatie hebben de uitvoering van het monument tot nu toe aanzienlijk vertraagd.

Kunst bij scholen

Door de gemeente Den Haag wordt bij nieuwbouw van scholen een bepaald bedrag (0,64% van de stichtingskosten) beschikbaar gesteld voor kunstopdrachten. Stroom adviseert de verschillende schoolbesturen bij de besteding van deze kunstbudgetten. Vanuit de overtuiging dat een goed kunstwerk middels een vanzelfsprekende aanwezigheid op een school op een grote groep jongeren veel impact kan hebben, zijn er ook in 2009 tien substantiële kunstwerken bij scholen gerealiseerd. Bij een aantal van de kunstprojecten zijn ter introductie van de kunstwerken workshops aangeboden die door de kunstenaars op de school werden verzorgd.

Het Fonds BKVB heeft met de regeling 'Kunstenaars en School' de subsidiëring, zoals die in het verleden door de Mondriaan Stichting werd gedaan, overgenomen. De opdracht van David Bade voor de Hofstede Praktijkschool is de eerste kunstopdracht die hiervoor in aanmerking is gekomen.

In 2009 werden de volgende projecten opgeleverd:

Het Harde Potlood, Elout van Soeterwoudeschool, Copernicusstraat 159

Kunstenaarscollectief Het Harde Potlood maakte zes grote muurtekeningen in het trappenhuis en de entree van de school. Daarin zijn tekeningen verwerkt van alle kinderen van de school. Ze hebben in korte workshops o.l.v. de kunstenaars hun helden en heldinnen verbeeld op papier. Voertuigen vol helden varen, vliegen en rijden door een wereld vol rotsen, water, planeten en wolken.

Florentijn Hofman, Basisschool Het Spectrum, Terwestenstraat 105

Florentijn Hofman heeft in samenwerking met Jasper van der Made twee houten boomhuizen ontworpen op de speelpleintjes van Basisschool Het Spectrum. De huizen zijn gemaakt voor twee 30 jaar oude platanen die speciaal werden geselecteerd op de juiste kruin- en takkenformaties. De boomhuizen zijn niet toegankelijk en te hoog om in te klimmen, maar ze zijn vanaf het schoolplein en vanuit de lokalen goed te zien.

Diverse kunstenaars, ISH TV, audiovisueel platform, International School Den Haag, Wijndaelerduin 1

Voor de International School werd een interne tv-studio/zender gebouwd die door leerlingen wordt ingevuld in samenwerking met kunstenaars, docenten en een programmeur van Stroom. In de centrale hal van het schoolgebouw zijn drie verplaatsbare schermen opgehangen waarop dagelijks uitzendingen worden geprojecteerd. ISH TV ging in 2007 van start met een kunstproject van Peter Westenberg. Vanaf 2008 vonden diverse workshops plaats met o.a. Ellen Mandemaker, Shereen Abdul Baki, Ricki van der Tas, Philip Davenport, Mijke den Haan, Mark Jalland, Jonny Regan en Rachel Bacon. In 2009, uitlopend naar 2010, vonden kunstprojecten plaats van Otto Berchem, Gerald van der Kaap, Arnoud Holleman en Marijke van Warmerdam. ISH TV wordt als voorbeeldproject ondersteund door de Mondriaan Stichting.

Oerwoud voor Ypenburg Overtreders W.

Frank Halmans, Basisschool De Ark, Maarsbergenstraat 30

Voor de speelplaats van De Ark bedacht Frank Halmans een installatie van gevelachtige houten schuttingen en lage hekwerken die spannende doorkijkjes en speelplekken creëert. Sommige schuttingen zien eruit als blinde gevels; andere hebben architectonische elementen zoals ramen, deuren, schoorstenen of regenpijpen. De schotten lijken decorstukken; de kinderen zijn daarmee acteurs in hun eigen set.

Kunst- en bouwcommissie VAHON, Hindoe basisschool VAHON, Makaystraat 6

Op het dak van de Hindoe basisschool VAHON zijn twee polyester torentjes geplaatst; een kunstzinnige en symbolische toevoeging aan de nieuwbouw die letterlijk en figuurlijk de identiteit van de school uitstraalt. De torentjes zijn simpel en strak van vorm; het zijn bijna pictogrammen. Binnen functioneren de torens als lichtkoepels

die licht uitstralen in de meditatie ruimte van de school. Door de koepels ontstaat een meditatieve sfeer en warme akoestiek. Het ontwerp is een samenwerkingsproject van de kunst- en bouwcommissie en architect van de nieuwbouw Ashok Bhalotra.

Overtreders W., De Bras/De Zonnestraal, Oeverwallaan 104-108

Kunstenaarsduo Overtreders W. (Hester van Dijk en Reinder Bakker) wilde op het gezamenlijke plein van de scholen De Bras en De Zonnestraal de ervaring van een bos met hoge bomen en verstopplekjes realiseren en hebben samen met de schoolkinderen, het 'Oerwoud voor Ypenburg' ontworpen: grote bladeren op hoge stengels uitgevoerd in gekleurd en gepoedercoat staal. Op de bladeren zitten allerlei verschillende beesten: hagedissen, lieveheersbeestjes, een aapje, maar ook onbekende diersoorten die nog geen naam hebben. Het project werd mogelijk gemaakt met extra financiering van beide scholen, Projectbureau Ypenburg en Stroom.

Hester Oerlemans, 's Gravendreef College, Klaas Voskuildreef 135

Op het immense schoolplein van het nieuwe 's Gravendreef College bouwde Hester Oerlemans een tribune van honderden gestapelde bier- en limonadekratjes. Door de verschillende kleuren, stapelingen en aaneenschakelingen van patronen ontstaat een uniek beeld. Op de tribune kan men zitten, hangen en kunnen optredens plaatsvinden. In één van de kratjes is zelfs een geluidsinstallatie met boxen gebouwd waar een memory stick ingeplugd kan worden zodat de leerlingen elkaar in de pauze hun muziek kunnen laten horen.

Simon Heijdens, Westerbeek College, Asmansweg 16

Op de wand van het Westerbeek College groeit een boom; een digitale projectie die aangestuurd wordt door de 'echte' natuur buiten. De wind die buiten het gebouw waait wordt namelijk gemeten en naar een computer vertaald. De boom is opgebouwd uit honderden deeltjes die samen een natuurlijke kopie van de beweging van een echte boom maken. Rustig in de zomer, intens in de herfst: de boom geeft de binnenruimte een voorspelbare tijdslijn die de natuur buiten voelbaar maakt.

Bas Witlox, De Meerpaal/De Tweemaster, Tesselsestraat 75

Kunstenaar en hovenier Bas Witlox maakte het ontwerp voor de buitenruimte bij de nieuwbouw van basisscholen De Meerpaal en De Tweemaster. De buitenruimte is in meerdere opzichten uniek: ongewoon groot (2100m²) en op een zeer bijzondere locatie: het duingebied aan de Haagse kust. Witlox heeft de wensen van beide scholen verwerkt in verschillende 'tuinen' die worden verbonden door het centrale schoolplein; een vormgeving waarbij de duinen en de zee de leidraad vormen.

De 'duintuin' is een multifunctionele ontmoetingsplek waar kinderen fijn kunnen spelen maar ook kunnen leren, waar ouders en buurtgenoten kunnen genieten van de natuur en met elkaar in contact komen.

Het project kwam tot stand met medefinanciering door een groot aantal sponsors, waaronder Fonds 1818, Gemeente Den Haag, Stadsdeel Scheveningen, Vestia, SCOH en De Haagse Scholen.

Jeroen Hoogstraten, Prinses Marijkeschool, Abraham van Beyerestraat 1c

Jeroen Hoogstraten ontwierp een zit- en speelobject voor kinderen, leerkrachten en wachtende ouders van de Prinses Marijkeschool. Het werk bestaat uit vijf cirkelvormige banken van gekleurd polyester op roestvrijstalen poten. Rond de banken zijn plaatjes zichtbaar die de windstreken aanduiden; naast een educatief element is het een verwijzing naar de identiteit van de school met leerlingen vanuit de hele wereld.

Essay#2

Foodprint.

Voedsel voor de stad

Een breed scala aan activiteiten

Om een indruk te krijgen van het enorm brede scala aan activiteiten dat Stroom organiseert, volstaat eigenlijk een blik op haar programma 'Foodprint. Voedsel voor de stad', dat in 2009 van start ging. Het overzicht daarvan vermeldt tentoonstellingen; symposia; demonstraties van ontwerpen; discussies van studies en plannen; films en documentaires; kunstprojecten waarin kunstenaars en architecten met Hagenaars samenwerken; educatieve programma's voor jeugd, scholieren en buurtbewoners; diverse andere activiteiten zoals het maken van een stadsgids waarvoor Haags voedsel en voedingsgewoontes richtsnoer zijn; en een uitgebreid verslag (met afbeeldingen en filmpjes) van al die onderdelen op het Foodprint weblog. Het hele project is in het voorjaar van 2009 ook nog eens voorafgegaan door een serie inleidende lezingen en ondertussen worden in de bibliotheek van Stroom planken gevuld met recente publicaties over dit thema, boeken die door iedere belangstellende ter plekke te lezen zijn.

Foodmaster Atelier Van Lieshout

Behalve dat deze onderneming breed uitwaaiert, is ze ook langdurend. 'Foodprint' –zoals het programma kortweg wordt genoemd- is officieel op 26 juni 2009 geopend met een symposium en een tentoonstelling die tot en met 23 augustus 2009 duurde. De meeste andere onderdelen zijn eveneens in 2009 begonnen, maar lopen door in 2010 en een aantal daarvan zelfs tot in 2011. Dat is mooi omdat er nogal wat schuil gaat achter het thema 'Voedsel voor de stad' en er op deze langere termijn veel - en vanuit wisselende perspectieven - aan bod kan komen. De lange duur is ook plezierig omdat het duidelijk maakt dat produceren van voedsel een proces is dat om tijd vraagt. Op deze manier wordt dat onnadrukkelijk maar toch rechtstreeks ervaarbaar gemaakt.

Actuele kern

Met de ambitieuze onderneming 'Foodprint' wil Stroom het nadenken over de relatie tussen voedsel en cultuur in Den Haag stimuleren. Aanleiding daarvoor waren onder andere recente publicaties van deskundigen als de Amerikaanse 'voedselprofessor' Michael Pollan en architect Carolyn Steel. Beiden toonden aan dat in de steden het zicht op de productie en het aanbod van voedsel verdwijnt, waardoor de huidige stadsbewoner, en dat geldt ook voor de Hagenaar, niet langer weet waar zijn kipfilets, rookworsten, voorverpakte maaltijden en hapklare stukjes fruit vandaan komen.

Tomato Habitus Driessens & Verstappen

In 'Hungry City' (2008), schildert Steel de historisch innige band tussen stad en voedsel, een relatie die steeds meer buiten het gezichtsveld van de stedeling is geraakt. Dit proces is in de negentiende eeuw in een stroomversnelling geraakt, met de opkomst van de industrialisatie en de massale trek van de plattlandsbevolking naar de grote stad. En het wordt tot op de dag van vandaag verder voortgezet. Daarmee is de stedeling niet alleen de kennis over wat hij eet verloren, maar ook het zicht kwijtgeraakt op de hele machinatie eromheen, op de grootschalige intensivering van landbouw en veeteelt en op het uitbreiden van het transportnetwerk, om slechts twee aspecten te noemen. Dat heel complexe achterland is overigens ook voor de meeste plattelandbewoners onzichtbaar geworden.

Het probleem van deze situatie is samen te vatten in het beeld van de consumerende stadsbewoner die alleen nog op het prijskaartje van zijn voedsel let. Alle andere waarden zoals het behouden van traditie en zorg dragen voor toekomstige aardbewoners komen daarbij op een tweede plaats, als ze al een plaats in het denken van de consument krijgen.

Het weer zichtbaar maken van de relatie tussen voedsel en stad is van levensbelang om de grotere context van het dagelijkse bestaan weer te kunnen zien. Daardoor kan het verleden worden begrepen (en van geschiedenis valt altijd te leren), en het activeert het denken over de toekomst. Het verband tussen voedsel en stad, tussen natuur en cultuur, is een noodzakelijk kader waarin de zorg voor de toenemende wereldbevolking moet worden benaderd. De toenemende miljoenen in de steden zullen vandaag, maar ook morgen dagelijks van voedsel moeten worden voorzien.

Maatschappelijk doel

Als centraal vertrekpunt nam Stroom de vergroting van de ecologische voetafdruk van de stedeling met betrekking tot zijn voedsel. Vandaar de titel 'Foodprint. Voedsel voor de stad'. Zo wordt de Hagenaar aangesproken op de vele bijkomende invloeden op zijn consumptiegedrag. Naast de prijs voor voedsel wordt hij zich nu tevens bewust van de eindigheid van energiebronnen, de gevolgen voor onder andere de klimaatverandering en van andere sociale en ethische implicaties. Het hele scala aan afwegingen die bij voedselproductie en -consumptie een rol spelen wordt tijdens dit evenement in beeld gebracht.

Het is opmerkelijk dat niet de stedelijke overheid, maar Stroom de impuls gaf tot bewustwording van dit fenomeen. Dat zegt iets over de verantwoordelijkheid die deze culturele instelling voelt voor Den Haag en haar bewoners. Maar het zegt ook iets over het onvoorwaardelijke geloof dat men daar heeft in kunst en kunstenaars. Bij Stroom is men ervan overtuigd dat die een wezenlijke bijdrage kunnen leveren aan de aanpak en oplossingen van deze problematische kwestie. Dat stemt de burger optimistisch. Een aardige bijkomstigheid is dat de creatieve voorstellen vanuit deze invalshoek niet alleen verrassend zijn, maar ook prettig haaks staan op het pragmatisme en het opportunisme van de politiek.

Boeren in de stad

foodprint

Stroom Den Haag

Foodprint postercampagne Thonik

Lezingen, symposia en tentoonstelling

Stroom koos voor een langlopend programma om de historische achtergrond, de complexiteit en de actualiteit van de problematische verhouding tussen voedsel en stad tot hun recht laten komen. Carolyn Steel was een van de eerste deskundigen die een lezing hield op de zeer goed bezochte avonden die aan het gehele evenement voorafgingen.

Illustratief voor de veelzijdige benadering van 'Foodprint' waren ook de symposia aan het begin en afloop van de expositie waarvoor eveneens een keur van internationale sprekers was uitgenodigd: architecten, filosofen, boeren, hoogleraren, onderzoekers, ondernemers en kunstenaars. Van hen vertelde Paula Sobie hoe zij in Canada volgens de SPIN (= Small Plot Intense) aanpak was gaan boeren en de tuinen rondom woonhuizen van particulieren gebruikt als moestuin. Daarbij

werd ze ongetwijfeld geïnspireerd door de traditie in de Verenigde Staten, waar de verloedering van steden als Detroit en protesten tegen de gazonverering in de meer welvarende westelijke staten al eerder leidden tot een (illegaal) cultiveren van braakliggende en 'onnutte' gronden voor kleinschalige landbouw. Hoogleraar Jan Willem van der Schans toetste in zijn spreekbeurt de regionale voedsel-systemen aan die van de globale. Hij toonde overtuigend aan dat een korte voedselketen inderdaad de voorkeur verdient, zoals ook Michael Pollan dit bepleit in zijn studies 'The Omnivore's Dilemma' (2006) en 'In Defense of Food' (2008). Waar Pollan echter belang hecht aan de herinvoering van dicht bij de stad geproduceerd voedsel omdat dit beter is voor het ecosysteem, staat Van der Schans de korte voedselketen als risico-verminderende factor voor, in het geval voedseltransporten door rampen of andere tegenvallers onmogelijk gemaakt worden. Hun pleidooi voor zelfvoorziening werd op de tentoonstelling onderstreept met documentatie van oorlogsmoestuinen, de victory gardens, en de groentekweek die Cubanen vanaf de jaren vijftig op publieke kaveltjes bedrijven. Filosoof Maarten Doorman ging in op ons nostalgisch verlangen naar echtheid, natuurlijkheid en authenticiteit, een gevolg van de grip die de romantiek nog steeds op onze gevoels-huishouding heeft. Dat een ferme, energieke stap vooruit echter ook wel degelijk tot de mogelijkheden behoort, bewees het team van architect Winy Maas met hun architectuurontwerpen voor varkenshouderijen in de Haagse wijk de Binckhorst. In de discussies met het publiek over al deze nieuwe voorstellen en ideeën, ontpopten vooral bestuursofficials zich als tegenstanders. Het blijkt voor hen niet gemakkelijk om buiten de gebaande paden (lees regelgeving) mee te denken. De tentoonstelling werd afgesloten met de manifestatie 'Vis 'n chips' waar diverse kleinschalige voedselproducenten (van vis, aardappels, aardbeien, varkens en appels) zich presenteerden en hun succes als zelfstandig ondernemer toelichten. Daarbij bleek vooral de directe band met de klant – die opgezocht en onderhouden werd – van groot belang. De wel uitgenodigde grootschalige voedselproducenten, handelsondernemingen en supermarktketens, schitterden echter door afwezigheid. De debatten maakten kortom duidelijk bij wie de alternatieven voor het 'consumptief en in prijskaartjes denkend' gedrag vooropstond. Het is zo klaar als een klontje dat Hagenaars in dat opzicht meer alternatieven mogen verwachten vanuit de hoek van de cultuur, dan uit die van de grote politieke en economische machten.

Aanbieding van het kleurboek van Christien Meindertsma aan Minister Verburg

Projecten

Van de educatieve projecten die in het kader van 'Foodprint' werden uitgevoerd kunnen de smaakles van de bekende kok Pierre Wind en de kookworkshops van de Japanner Taji de Chef worden genoemd. Daarnaast was er een fotowedstrijd voor het Foodprint weblog. En een verhalenwedstijd over het thema 'Eten & Snoepen' die uitmondde in de actie 'Maak je eigen comic' tijdens de Kinderboekenmarkt in het Atrium van het Haagse Stadhuis.

Het project 'Foodscape Schilderswijk' van kunstenaars Debra Solomon beslaat de periode 2009 tot en met 2011. Zij heeft van de voorziene moes-, kruiden- en bloementuintjes, die ze in diverse hoekjes van de Haagse Schilderswijk wil inrichten, nog niet alle stukjes tuingrond kunnen bewerken. Zo is er in een punt van het Teniersplantsoen al wel een mooie rij zaaibedden opgeworpen die deels al is ingezaaid. Maar op andere plekken in de wijk is het werk vertraagd, onder andere omdat er vergunningen aangevraagd moesten worden.

Bij de Westerberghof, een gemeentelijk lapje grond waaraan diverse tuinen grenzen, wachten buurtbewoners met Solomon nog op het sein om fruitboompjes te mogen planten. 'Foodscape Schilderswijk' heeft daarom de tijdsduur ook echt nodig.

'Eetbaar Park' is de titel van het project van kunstenaar Nils Norman, dat in Den Haag Zuidwest gestalte krijgt. Het bestaat uit een tweetal tuinen en een paviljoen. Op terreinen die al een tuinbestemming hadden blijkt het gemakkelijker om grootschalige projecten in gang te zetten. Bij de schooltuinen die aan de stadsboerderij Herweijerhoeve grenzen zijn enthousiaste cursisten al maanden bezig om onder leiding van deskundigen van het Haagse initiatief Gezonde Gronden / Permacultuur, een minilandschap aan te leggen. Dit gebeurt volgens de principes van de permacultuur: een bijzondere vorm van ecologisch tuinieren waarbij groenten, kruiden, gewassen en bomen zo geplant worden dat ze van elkaars aanwezigheid profiteren. Inmiddels zijn ronde perken aangelegd, plantjes gepoot, en verschillende stukjes ingezaaid. Van takken zijn pergola's gemaakt waarlangs straks bonen opklimmen. In de schaduw daarvan zijn gewassen geplant die daar van nature beter gedijen. Op een nog braakliggende plek wordt in mei 2010 begonnen aan de bouw van het paviljoen (ontwerp Nils Norman in samenwerking met Onix Architecten) waar cursisten, scholieren, amateurtuinders en liefhebbers ervaringen kunnen uitwisselen, en wellicht ook de opbrengsten uit hun tuinen met elkaar kunnen delen.

Parallel aan 'Foodprint' organiseerde kunstenaarsinitiatief Nest het project 'Tuin der Lusten' van kunstenaar René Jansen. Hij toverde de kunstruimte aan het De Constant Rebecqueplein om tot binnenhuismoestuin. In plaats van tentoonstellingsschotten was er een glooiend graslandschap aangelegd. Er werden paprikaplanten onder daglichtlampen geplaatst. In een paddenstoelengrot werden champignons gekweekt en in speciale kasten witlof. Omwonenden waren via de wijkkrant opgeroepen mee te werken aan deze groentetuin en daarop had de buurt enthousiast gereageerd. De overvloedige witlofoogst vormde de basis voor een feestelijke grootse maaltijd met vele betrokkenen.

Ontvangst

Het succes van de kennismaking met de belangrijke relaties tussen voedsel en stad, van de introducties van de uiteenlopende visies daarop, van de kort lopende activiteiten en van de goed ontvangen start van de langer durende projecten tonen aan dat de onderneming 'Foodprint' voor verdere uitbreiding en herhaling in aanmerking komt. Het onderwerp is er groot genoeg voor en ook de resonantie in de pers maakt duidelijk dat er verrassend veel belangstelling voor bestaat. Van plaatselijke kerkkrant tot internationale vakliteratuur, van verraste grootouders tot blogs van culturele trendwatchers: iedereen heeft het erover. En hoopt en wacht op voortzetting.

Alied Ottevanger

Haagse kunst en kunstenaars

De afdeling Subsidies, Documentatie & Ateliers (SD&A) voert het voorwaardenscheppend beleid uit voor Haagse professioneel werkzame kunstenaars door middel van subsidieregelingen, een documentatiecentrum, atelierbeleid, het verstrekken van informatie en advies maar ook door het organiseren van stimulerende activiteiten. De samenhang en integratie tussen deze deeltaken wordt zoveel mogelijk bewerkstelligd om het voorwaardenscheppend beleid zo goed mogelijk aan te laten sluiten bij het kunstinhoudelijke en algemene beleid van Stroom.

Subsidies

De subsidieregeling van Stroom gaat uit van de sterke aspecten en het grote potentieel van de Haagse kunstwereld en is opgebouwd uit drie onderdelen waarmee telkens een ander doel wordt nagestreefd. PRO subsidies zijn bedoeld ter ondersteuning en versterking van het Haagse kunstklimaat. Zowel individuele beeldend kunstenaars als samenwerkingsverbanden en organisaties worden in de gelegenheid gesteld bijzondere projecten of activiteiten te realiseren. SPOT subsidies vergroten de zichtbaarheid en presentatie van Haagse kunst en kunstenaars. De Objectsubsidies zijn bedoeld om het bestand aan ateliers op kwalitatief niveau uit te breiden.

PRO subsidies

Er zijn vijf verschillende PRO subsidies:

- Kunstprojecten; projecten, kunstwerken, publicaties
- Onderzoek; studiereizen en projecten waarin nieuwe richtingen m.b.t. eigen werk of in relatie tot andere disciplines of fundamenteel nieuwe (omgang met) materialen worden onderzocht
- Kunstenaarsinitiatieven; programmering- en uitwisselingsactiviteiten, gastatelierprogramma's
- Stroom Invest; subsidie die startende kunstenaars in staat stelt zich verder te ontwikkelen en een bijdrage te leveren aan de Haagse kunstwereld
- Stroom Premium; sterk geprofileerde subsidie voor kunstenaars op basis van kwaliteit van het actuele werk, waarbij wordt gekeken naar de betekenis van de kunstenaar voor het Haags kunstklimaat

De adviescommissie PRO subsidies beoordeelde in 2009 in totaal 138 aanvragen. Daarvan werden 68 subsidies toegekend. Deze commissie bestaat uit een pool van tien personen waaruit per vergadering een vijftal leden wordt opgeroepen mede op basis van specifieke expertise. Zowel voorafgaand aan het indienen van een aanvraag als na ontvangst van het advies van de commissie kan een kunstenaar of organisatie een gesprek met Stroom aanvragen. Hiermee wordt voor de kunstenaar duidelijk wat van hem/haar wordt verwacht, informatie/duidelijkheid gegeven en inzicht verschaft over de diverse mogelijkheden van de subsidies. Conceptaanvragen kunnen voor advies worden voorgelegd. Deze adviezen zijn vooral bedoeld om de kwaliteit van de aanvragen te verhogen en daarmee de effectiviteit van de subsidieregeling. Dit jaar werd veelvuldig een beroep gedaan op deze mogelijkheid, hetgeen het niveau van de aanvragen sterk heeft verbeterd.

Kunstprojecten (29)

- Rik Buter, serie etsen
- Vojta Dukat, tentoonstellingsproject 'Farewell to Arms'
- Margareth Doorduyn, fotoproject 'Sculptures'

- Ehsan Fardjadniya, project 'Does History Repeat Itself?'
- Ton Hoogerwerf, groepstentoonstelling 'Queerulanten'
- Ton Hoogerwerf, publicatie 'Monografie'
- Welmer Keesmaat, publicatie 'Yvi Magazine' #4
- Matthijs Kiel, twee tentoonstellingsprojecten
- Gosse de Kort, ruimtelijke geluidsinstallatie 'Score'
- Bas Labruyère, filmproject 'Verloren Jaren'
- Alon Levin, publicatie 'Things Contemporary'
- Wilma Marijnissen, samenwerkingsproject 'Névé (Die Winterreise-part I)'
- Oscar Prinsen, deelname tentoonstelling 'Family Matters'
- Project Space 1646, deelname Supermarket Art Fair 2010
- Sara Rajaei, filmproject voor 'Prix de Rome 2009'
- Magali Reus, tentoonstellingsproject in La Salle de Bains, Lyon (FR)
- Zeger Reyers, installatie 'Rotating Kitchen'
- Arno Scheper & Feedback Society, installatie 'Feedback Structures'
- Stichting Nest Foundation, groepstentoonstelling 'Notes on Narratives'
- Stichting Nest Foundation, project 'Tuin der Lusten' van René Jansen
- Stichting Moderator, tentoonstellingsproject '(No) Norms Forgotten'
- Stichting Onomatopée, publicatie 'Method'
- Stichting OpTrek, publicatie 'OpTrek Transvaal, Stadswijk in transformatie'
- stichting OpTrek, publicatie 'Stedelijke transformatie in de tussentijd'
- Stichting TAG, tentoonstelling 'Crash/ Crush'
- Stichting Theater Centrum, project 'Café Dickens'
- Stichting Zeebelt, ontwikkeling van project 'LFD/RGB' van Michiel Pijpe
- Tom Tlalim, Jan Trutzschler, Mike Rijnerse, deelname aan 'Synae 09'
- Topp&Dubio, publicatie 'Resultaten'

Onderzoek (14)

- Iebele Abel, onderzoeksproject artistieke uitdrukking bewustzijnsverandering
- Channa Boon, onderzoeksproject 'Feedback en Perspectief'
- Greta Cune, artist in residency 'The Hudson Project'
- Vojta Dukat, onderzoek naar artistieke mogelijkheden digitalisering videoarchief
- Caroline Grijsen, artist in residency 'Abscheid tut Weh'
- Stephanie Pan, onderzoeksproject 'Hecate'
- Floris Schönfeld, onderzoek i.h.k.v. de opera 'U'
- Ohad Ben Shimon, onderzoeksproject naar medium fotografie
- Anna J. van Stuijvenberg, materiaalonderzoek 'Balans zoeken van tegendelen'
- Tom Tlalim, artist in residency 'Vrije Ruimten Zuidas'
- Thom Vink, artist in residency 'Youkobo Art Space'
- Bram Vreven, materiaalonderzoek 'Gebroken Geometrie'
- Mark de Weijer, materiaalonderzoek 'Papier'
- Brunel Wester, artist in residency te Berlijn

Kunstenaarsinitiatieven (8)

- Satellietgroep, voorstel gastenverblijf aan zee 'AIRatSea'
- West, halfjaarprogramma West
- Liefhertje en De Grote Witte Reus, programma tweede helft 2009
- JCA De Kok, programma 2009-2010
- Stichting Z, programma ZZondag
- Billytown, programma 'Billytown - just namedropping'
- DCR Gueststudios, (deel)programma 2010
- Baracca, tentoonstellingsreeks 'Baracca on Tour – Nomad/Monad'

Stroom Invest (14)

Met de Stroom Invest subsidie beoogt Stroom een bijdrage te leveren aan de verbetering van het woon- en werkklimaat voor jonge kunstenaars en hen in hun ontwikkeling te ondersteunen. Om deze reden organiseert Stroom een aanvullend programma van stimulerende activiteiten waarin reflectie op het werk, opbouwende kritiek en het uitbouwen van netwerken centraal staan (zie p.60). In 2009 werden opvallend veel aanvragen ingediend van hoge kwaliteit.

- Jessica de Boer
- Daan Brinkmann
- Susanne Bruynzeel
- Sarah Carlier
- Thijs Fokkens
- Johan Gustavsson
- Rozemarijn Lucassen
- Joost Nieuwenburg
- Nishiko
- Navid Nuur
- Clara Palli Monguilod
- Fabrice Schomberg
- Floris Schönfeld
- Tom Tlalim

AIRatSea Satellietgroep

Stroom Premium (3)

Kunstenaars die een Premium subsidie ontvingen hebben zich niet alleen met een aansprekend oeuvre bewezen, maar overtuigen door hun ontwikkelingspotentieel en de ambities die ze koesteren.

- Leontine Lieferring
- Sara Rajaei
- Vittorio Roerade

SPOT subsidies

Er zijn drie verschillende SPOT subsidies:

- Individuele tentoonstellingen; bijdrage aan de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van eigen werk in binnen- en buitenland
- Groepstentoonstellingen; aanvulling bij de kosten voor tentoonstellingen en presentaties van werk van een aantal kunstenaars (minimaal 6) in binnen- en buitenland
- Documentatie; bijdrage aan de kosten voor promotie van eigen werk, actualiseren van documentatie, vervaardigen van drukwerk, (re)construeren van een website of inschakelen van specialisten

In 2009 werden er 319 SPOT subsidies toegekend; waarvan 145 voor individuele tentoonstellingen, 14 voor groepstentoonstellingen en 160 voor documentatie. Van de 145 individuele tentoonstellingen die plaatsvonden waren er 44 in Den Haag, 39 in de rest van Nederland en 62 in het buitenland. De groepstentoonstellingen vonden, op 3 na, allemaal in Den Haag plaats.

Van de 160 toekenningen voor documentatie waren de meeste voor een (digitale) camera, de (re)constructie van een eigen website of voor fotografie.

Slechts 13 kunstenaars hebben de documentatiesubsidie besteed voor het inschakelen van een specialist zoals een tekstschrijver of vertaler. We willen de inzet van externe professionals verder bevorderen.

Objectsubsidies

De Objectsubsidie is bedoeld om het bestand aan ateliers in Den Haag op kwalitatief niveau uit te breiden. Er zijn drie mogelijkheden waarop de subsidie kan worden aangewend:

- een bijdrage in de bouwkosten voor een permanente atelierruimte
- een bijdrage in de aankoop van een atelierwoning of atelierpand
- een bijdrage in de bouwkosten van een gastatelier / woning van kunstenaars-initiatieven

Dit jaar zijn er 5 Objectsubsidies verstrekt voor de verwerving van ateliers en atelierwoningen.

Adres

Binckhorstlaan 36 units M157 en B105
Joseph Ledelstraat 1b
Joseph Ledelstraat 1b
Scheveningseveer 19 unit 17
Paulus Potterstraat 64

Toegekend aan

PIP
Martin Kok
Molona Boertien
OG Beheer
Marion Röst

Documentatie

Documentatiecentrum

Stroom heeft een publiekstoegankelijk documentatiecentrum. De documentatie van 881 Haagse beeldend kunstenaars, die als beroepsmatig erkend zijn, is zowel op papier (portfoliomappen) als virtueel (www.haagsekunstenaars.nl) te raadplegen (zie p.76). Het documentatiebestand wordt regelmatig bestudeerd door de medewerkers en adviseurs van Stroom in het geval van subsidieaanvragen en te verstrekken opdrachten. Maar ook potentiële opdrachtgevers, tentoonstellingsmakers, galeriehouders, kunstenaars en publiek weten hun weg goed te vinden en raadplegen het bestand om diverse redenen. Men kan in het documentatiecentrum terecht voor advies en specifieke zoekopdrachten. Het bestand bestaat uit alfabetisch gerangschikte mappen met in iedere map een curriculum vitae van de kunstenaar, een beschrijving en een selectie van het werk (foto's, cd's, dvd's, kleine brochures e.d.). Er is speciale aandacht en ruimte voor (nieuwe) kunstenaarspublicaties. Hier wordt over het algemeen veel interesse voor getoond.

Kunstenaarsbestand

Per 31 december 2009 stonden 881 beroepsmatig erkende kunstenaars ingeschreven; een afname van 45 in vergelijking met 2008.

Leeftijd

20-30 jaar
31-40 jaar
41-50 jaar
51-60 jaar
61-65 jaar
65 jaar en ouder

Aantal

125 (14,2%)
211 (23,9%)
182 (20,6%)
175 (19,9%)
70 (7,9%)
119 (13,5%)

Toetsing

Haagse kunstenaars die als professioneel zijn getoetst, kunnen een beroep doen op de subsidieregelingen en op atelierbemiddeling van Stroom. De Toetsingscommissie komt 3x per jaar bijeen om degenen die zich nieuw bij Stroom hebben ingeschreven op professionaliteit te toetsen en erkende kunstenaars te hertoetsen. Zij doet dit aan de hand van de ingediende documentatie en informatie. Wie geen erkenning krijgt, kan op eigen verzoek na een jaar opnieuw worden getoetst. De erkenning als beroepsmatig beeldend kunstenaar geldt voor 5 jaar (maar kan in bepaalde gevallen ook korter zijn), voor academieverlaters 3 jaar. Toetsingscriteria worden gewogen in onderlinge samenhang: vakmanschap, kwaliteit en zeggingskracht van het werk, marktgerichte en publieke activiteiten, erkenning van het kunstenaarschap.

De Toetsingscommissie kwam in januari, mei en september 2009 bijeen voor hertoetsing en toetsing van nieuwe aanmeldingen.

- 329 werden beoordeeld op professionaliteit
- 180 van hen werden erkend (van wie 33 academieverlaters)
- 72 werden niet erkend / uitgeschreven
- 77 kunstenaars konden wegens ontbrekende informatie/documentatie niet beoordeeld worden op professionaliteit

Actie kunstenaars Epicentrum in Rivierenbuurt

Ateliers

Atelierstichting

In 2009 is verder voorwerk verricht om een atelierstichting voor ateliers in Den Haag van de grond te krijgen. Er is door de Gemeente Den Haag budget gereserveerd voor een kwartiermaker die de mogelijkheden en onmogelijkheden van een dergelijke stichting zal moeten gaan onderzoeken. In 2010 zal duidelijk worden of in het dan ontstane politieke landschap de relevantie en urgentie voor een dergelijke organisatie onveranderd is gebleven.

Atelierbemiddeling

Op de atelierwachtlust stonden aan het eind van dit jaar 181 kunstenaars ingeschreven, waarvan 119 kunstenaars aangeven geen of een tijdelijk atelier te hebben. Daarvan is ca. 25% een zogenaamde positieverbeteraar, d.w.z. dat men over een atelier beschikt maar uitziet naar een betere werksituatie.

62 kunstenaars geven aan (ook) een tijdelijk beschikbaar atelier te willen. 80 zijn op zoek naar een permanente atelierwoning. De ruimtevraag in 2009 is 7800 m². De wachtlust wordt periodiek opgeschoond; de laatste keer was dat begin 2009. Door de update in maart 2009 daalde de wachtlust tot 125 ingeschrevenen. Eind 2009 waren er al weer 181 kunstenaars die zich voor de wachtlust hebben aangemeld. De planning is om dat begin 2010 opnieuw te doen. In 2009 is door Stroom 13 maal bemiddeld bij de toewijzing van permanente ruimte en 50 maal bij tijdelijke panden.

Permanente ateliers

In 2009 is een kleine stijging in het aantal permanente ateliers te zien. De behoefte aan atelierwoningen blijft onder de kunstenaars onverminderd groot. Na een zorgvuldige inventarisatie van het achterstallige groot onderhoud aan de permanente voorraad is in 2009 een begin gemaakt met werkzaamheden waarvan de uitvoering wordt aangestuurd door OCW Vastgoed. De inventarisatie van de panden is gedaan door NAVB Vastgoedmanagement.

In het verslagjaar is het pand Abraham van Beijerenstraat 4 door OCW Vastgoed beschikbaar gesteld als permanent atelierpand. Er zijn gesprekken gaande met gegadigde kunstenaars die het pand in 2010 in gebruik kunnen nemen. Tot die tijd heeft Stroom het pand in tijdelijk beheer genomen. Het pand zal naar verwachting tien ateliers kunnen herbergen.

Permanente ateliers / atelierwoningen	336
Tijdelijke ateliers	180
Tijdelijk woon/werkplekken Transvaal/Rivierenbuurt	22

Tijdelijke ateliers

Naast permanente ateliers blijft de behoefte aan tijdelijke ateliers onder kunstenaars (zowel starters als kunstenaars die al langer hun beroep uitoefenen) groot. Het aantal tijdelijke atelierruimtes is in 2009 gestegen van 120 naar 180. Een groot deel van de kunstenaars in Den Haag zal blijvend op deze tijdelijke en dus goedkope atelier-ruimtes zijn aangewezen vanwege hun inkomenspositie.

Stroom had in 2009 maar liefst 27 panden in beheer via de Dienst Stedelijke Ontwikkeling, de Dienst OCW Vastgoed en woningcorporatie Haag Wonen. In totaal gaat het om bijna 10.000 m² aan ruimte voor kunstenaars, een recordaantal tot nu toe. Zes 'nieuwe' panden zijn in 2009 in tijdelijk beheer genomen. De panden variëren in afmeting en functie van woonhuis tot fabriekshal en bieden werkruimte aan 180 kunstenaars. Vanuit de panden worden regelmatig culturele activiteiten ontplooid.

Adres tijdelijk pand	pers.	organisatie/ locatie	m ²
Sammersweg 2	10	Stichting in oprichting	300
Monsterseweg 4-6 (Villa Ockenburgh)	7	Stichting Z	250
1e Lulofdwarsstraat 60 / Calandkade 156	25	Stichting Luca	900
Stuwstraat 285	2	Individuele kunstenaars	200
Lange Beestenmarkt 104/106/108	3	De Combinatie	250
Saturnusstraat 89/91	15	Stichting De Besturing	600
Acaciastraat 178b	5	Individuele kunstenaars	200
Ambachtsgaarde 8-10	1	Individueel kunstenaar	100
Herderinnestraat 16	3	Andergrond	150
Herderinnestraat 7	1	Individueel kunstenaar	100
Loosduinseweg 9	30	Stichting Ruimtevaart	1600
De Gaarde 466	1	Individueel kunstenaar	100
Oosteinde 70	7	Stichting Onderstroom	200
Noordwal 117	10	Vereniging Noordwal	200
Leeghwaterstraat 151	4	Stichting 8	250
Ambachtsgaarde 12	1	Individueel kunstenaar	75
Ambachtsgaarde 6 en 14	2	Geborgen kamers	100
Zuidwal 17	2	Baracca	20

Ambachtsgaarde 20-22	1	Individueel kunstenaar	100
Wolmaransstraat 57	1	Individueel kunstenaar	60
Wolmaransstraat 51	1	Individueel kunstenaar	60
Abraham van Beijerenstraat 4	6	Stichting Draadloos	400
Stortenbekerstraat 205-207	10	Stichting De Lagere School	1200
Isabellaland 253	20	Stichting Kunstpost	800
		Mariahoeve	
Christoffel Platijnstraat 15	10	Stichting Centrum	1250
Zaanstraat 27	1	Stichting Delta-ateliers	300
Ambachtsgaarde 18	1	Individueel kunstenaar	100
Totaal aantal personen	180		9865 m²

Transvaal en Rivierenbuurt

Onder kunstenaars en studenten (Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten en Koninklijk Conservatorium) in de actiegebieden in Transvaal en Rivierenbuurt is de vraag naar tijdelijke atelierwoningen nog steeds groot. De avontuurlijke manier van wonen, de lage bruikleenkosten voor de sloopwoning, de levendigheid van Transvaal en het authentieke karakter van de Rivierenbuurt spreekt ze aan. De wachtlijst is fors gestegen; eind 2009 stonden 81 studenten/kunstenaars ingeschreven. Het aanbod aan atelierwoningen is daarentegen sterk gedaald.

In februari en maart 2009 zijn door woningcorporatie Staedion drie tijdelijke woningen beschikbaar gesteld in Transvaal. De in juni 2009 te verwachten woningen bleven helaas uit. Het laatste actiegebied in Transvaal is vanwege de credietcrisis nog niet aangewezen en de beslissing hierover is opgeschoven naar eind 2010.

De samenwerking met Haag Wonen in de Rivierenbuurt is ook in 2009 succesvol gebleken. In deze wijk heeft Stroom inmiddels elf tijdelijke atelierwoningen, het maximaal beschikbare in dit kleine actiegebied. De woningen zijn vermoedelijk beschikbaar tot eind juni 2010.

In het najaar van 2009 is acquisitie gedaan naar tijdelijke woningen in andere wijken van de huidige samenwerkingspartners. Een mogelijkheid is Den Haag Zuid West, maar ook hier liggen bouwprojecten voorlopig stil vanwege de credietcrisis. Daarnaast is gesproken met potentiële partner woningcorporatie Vestia. Betrokkenen zijn erg enthousiast en staan open voor samenwerking. In het voorjaar van 2010 worden enkele woningen beschikbaar gesteld.

Naast acquisitie is in 2009 ook aandacht besteed aan de verbetering in bemiddeling vanuit Stroom voor kunstenaars/studenten, woningcorporaties en de Gemeente Den Haag. Informatie op de website over tijdelijke woonateliers is uitgebreid. De aanmeldprocedure is hiermee efficiënter geworden. Wachtlijsten zijn opgeschoond en alles is gedigitaliseerd. Nieuwe bewoners krijgen een informatiepakket mee met onder andere tips over verzekeringen, het registreren bij instanties, onderhoud en belangrijke telefoonnummers. Daarnaast kunnen nieuwe bewoners sinds 2007 via Stroom per email een adreswijziging laten doorvoeren bij de Gemeente Den Haag. Al deze ontwikkelingen zorgen intern voor een helder beleid en extern voor een eenduidige communicatie.

Stimulerende activiteiten voor Haagse kunstenaars

Stroom's stimulerende activiteiten ten behoeve van de Haagse kunst en kunstenaars laten een grote diversiteit zien, zijn toegesneden op behoeften en situaties en spelen veelal in op de actualiteit. In 2009 zijn deze stimulerende activiteiten geïntensiveerd. Naast het regelmatig verstrekken van informatie en het adviseren over de beroeps-

praktijk, vond de derde Invest Conferentie plaats en werden de 'Ondertussen' presentaties met kunstenaars die een PRO of SPOT subsidie hebben ontvangen gecontinueerd. Dit jaar werd in het kader van het versterken van internationale contacten en internationale zichtbaarheid wederom een studiereis georganiseerd, dit keer naar Istanbul, en vond er voor het eerst in het buitenland een tentoonstelling plaats met kunstenaars die een Premium subsidie hebben ontvangen. In het kader van het curatorenprogramma zijn in 2009 diverse kunstenaars/curatoren uitgenodigd om bij kunstenaars in Den Haag atelierbezoeken af te leggen.

For the First and the Second Time, Stroom Premium toekenningen 2007

23 november 2008 t/m 4 januari 2009 Contemporary Art Centre (CAC) Vilnius (LT), curatoren Virginija Januškevičiūtė en Valentinas Klimašauskas
Zie p.9.

Stroom Invest Conferentie 2009 9 t/m 12 juni 2009

Kunstenaars aan wie in 2008 een Invest subsidie is toegekend (Seekee Chung, Angeline Dekker, Robin de Goede, Martijn Koolstra, Femmy Otten, Eric Schrijver en Basten Stokhuyzen) kregen een extra impuls door middel van de Invest Conferentie die juni 2009 voor de derde maal werd georganiseerd. Nederlandse en buitenlandse curatoren verzorgden atelierbezoeken, hielden publieke lezingen en bezochten kunstinstellingen, kunstenaarsinitiatieven en galleries in de stad. Ook leden van de adviescommissie PRO legden in dit kader atelierbezoeken af. Stroom zet deze contacten later breder in ten behoeve van Haagse kunstenaars door de zichtbaarheid d.m.v. tentoonstellingen, presentaties en uitwisselingen te vergroten. Tijdens de Invest Conferentie in 2009 vonden 55 atelierbezoeken plaats door de curatoren Susanne Altmann (DE), Hilde de Bruijn, Nazli Gurlek (TR), Kit Hammonds (UK), Stefan Rusu (RO), Laura Stamps en door de commissieleden Rachel Bacon, Els Fiers, Ewoud van Rijn en Tineke van Veen.

Stroom Invest Lezingen: Susanne Altmann, Hilde de Bruijn, Nazli Gurlek, Kit Hammonds, Stefan Rusu 9 juni 2009

De lezingen door internationale curatoren vormen onderdeel van de verder besloten Invest Conferentie. De Stroom Invest subsidie is een belangrijk instrument dat jonge, pas afgestudeerde kunstenaars in staat stelt zich verder te ontwikkelen, onder meer in hun actieve betrokkenheid bij de Haagse kunstwereld.

Susanne Altmann is auteur van diverse publicaties en curator van een reeks internationale tentoonstellingen, niet alleen voor het Center for Contemporary Art in Dresden, maar ook voor instellingen in o.m. Londen, Glasgow, Bratislava. Altmann is sinds 2006 medeoprichter en redacteur van het kunstmagazine 'hub. Zur Kunst' dat tweemaal per jaar in Leipzig verschijnt.

Hilde de Bruijn is sinds 2007 verantwoordelijk voor het tentoonstellingsprogramma bij SMART Project Space in Amsterdam. Als curator werkte ze o.m. aan het symposium 'Forward! On the revitalization of modern architecture' en aan tentoonstellingen als 'Swallowing Black Maria', een solo-tentoonstelling van Lindsay Seers. Ze is tevens commissielid bij het Nederlands Fonds voor de Film (vanaf 2008) en bij de Mondriaan Stichting (vanaf 2009).

Nazli Gurlek was als assistent curator betrokken bij het Turkse Paviljoen op de Biennale van Venetië. Zij is medeoprichter van het internationale en onafhankelijk curatoren collectief IM projects, en gastredacteur bij het hedendaagse kunstmagazine 'Circa'. Recente projecten van Gurlek zijn o.m. het 'Unfair Project' (Service Garage, Amsterdam) en 'Multiple Intimacy' (voor de 10e Internationale Biennale Istanbul).

Kit Hammonds is onafhankelijk curator en schrijver. Hij richtte in 2004 met Emily Pethick 'Publish and be Damned' op, een jaarlijks groeiende beurs en archief voor kunstenaarspublicaties, fanzines en tijdschriften. Van 2005 tot 2008 was hij curator bij de South London Gallery. Hammonds is als mentor verbonden aan de afdeling Curating Contemporary Art van het Royal College of Art. Als auteur levert Hammonds regelmatig bijdragen aan de kunsttijdschriften 'Art Monthly', 'United Magazine' en 'Tema Celeste'. **Stefan Rusu** is kunstenaar en curator. Hij richt zich bij voorkeur op processen en veranderingen in post-socialistische samenlevingen. Als kunstenaar houdt Rusu zich o.m. bezig met de productie van experimentele films en documentaires. Zijn recente activiteiten als curator omvatten o.m. het project 'Cultural Campaign' (2006-2009), dat de hervormingen ten aanzien van het culturele klimaat in Moldavië als uitgangspunt heeft, 'Exhibition of Political Art', NOD Gallery, Praag en Museum of Art Zilina/Slowakije.

Curatorenprogramma

Met het doel de zichtbaarheid van Haagse kunstenaars te vergroten, reflectie op hun werk te bieden en in het verlengde daarvan ook de bekendheid met hun werk te stimuleren, nodigt Stroom sinds enkele jaren regelmatig curatoren, kunstenaars en critici uit binnen- en buitenland uit om atelierbezoeken af te leggen bij Haagse kunstenaars. Afhankelijk van de specifieke interesse van de bezoekende professionals maakt Stroom vanuit haar expertise een ruime selectie van mogelijk te bezoeken kunstenaars aangevuld met achtergrondinformatie. De meeste curatoren bepaalden zelf de uiteindelijke selectie. Om de doelgroep te verbreden gaat Stroom in 2010 experimenteren met open inschrijvingen aan de hand van een oproep op onze website.

Dit jaar werden er 25 atelierbezoeken afgelegd door 3 curatoren:

- **Övül Durmusoglu** (onafhankelijk curator Istanbul, New York) bezocht Channa Boon, Broos (Pietertje van Splunter & Zeger Reyers), Sara Rajaei, Floris Schönfeld, Joncquil de Vries, Tom Tlaim, 1646, Galerie West, Galerie Maurits van de Laar
- **Torsten Reiter** (Maerzgalerie Leipzig, Berlijn) bezocht Margareth Doorduyn, Lilian Kreutzberger, Sarina Missot, Johan Nieuwenhuize, Kim De Ruysscher, Iwan van 't Spijker, Susanne Bruynzeel, Daan Brinkmann
- **Nicolas Wade** (kunstenaar, docent art-department Lethbridge, CAN) bezocht Harold de Bree, Ejderkan Tastekin, Arianne Olthaar, Marc Claeijs, Willem Speekenbrink, Leontine Lieferring, Seekee Chung, Ellen Rodenberg

Atelierbezoeken Stroom

Naast de atelierbezoeken door kunstenaars en curatoren, verrichtte de staf van Stroom atelierbezoeken bij tientallen studenten en Haagse kunstenaars.

Studiereis Istanbul

Studiereis naar Istanbul voor kunstenaarsinitiatieven 13 t/m 18 september 2009

In september 2009 vond een studiereis plaats naar Istanbul in Turkije. Aan de reis namen acht vertegenwoordigers van Haagse kunstenaarsinitiatieven deel: Johan Gustavsson (1646), Ibrahim Ineke (Baracca), Sabrina Lindemann (Mobiël Project-bureau OpTrek), Jessica de Boer (Villa Ockenburg/ stichting Z), Inge Simonis (Onderstroom), Eelco van der Lingen (Nest), Janneke Hendriks (DCR Guest Studios) en Jacqueline Heerema (Satellietgroep). De deelnemers aan deze reis konden in een kort tijdsbestek en aan de hand van een intensief programma kennis nemen van het culturele en artistieke klimaat van deze stad. Het programma bestond uit bezoeken aan relevante kunstlocaties en instellingen en ontmoetingen met sleutelfiguren zoals organisatoren, curatoren, kunstenaars en beleidsmakers. Op aanbeveling van de deelnemers aan de studiereis in 2008 stonden dit jaar voor het eerst atelierbezoeken

aan kunstenaars werkzaam in Istanbul op het programma. Het programma werd mede samengesteld door curator Nazli Gurlek die wij middels de Invest Conferentie eerder dat jaar hebben leren kennen. De deelnemers keken terug op een geslaagde reis, zo bleek uit de evaluatiebijeenkomst van 13 oktober 2009. De algemene indruk is dat Istanbul een jong maar vitaal kunstklimaat kent dat sterk in ontwikkeling is, hetgeen mogelijkheden biedt voor Haagse kunstenaarsinitiatieven. De reis heeft enkele interessante en bruikbare contacten opgeleverd. De reis bood ook een goede gelegenheid om de band tussen de initiatieven onderling te versterken en beter zicht te krijgen op de eigen situatie in Den Haag.

Informatiebijeenkomst voor Haagse kunstenaars 'Namens – Op zoek naar een adequaat (re)presentatiemodel voor Haagse kunstenaars' 12 januari 2009

Ieder jaar organiseert Stroom een bijeenkomst met als doel om Haagse kunstenaars te informeren over één of meerdere aspecten van haar beleid. Onder de titel 'Namens' werd dit jaar een informatiebijeenkomst en publieke discussie georganiseerd over een adequaat representatiemodel voor (Haagse) kunstenaars.

Aanleiding was het niet meer functioneren van het Haags Overleg Kunstenaarsverenigingen (HOKV), het periodiek overleg tussen Stroom en het Haagse beeldende kunstenveld. Doel van de bijeenkomst was om middels sprekers en een publieke discussie zicht te krijgen op de behoefte naar een platform voor Haagse kunstenaars

en modellen te introduceren die elders worden toegepast. Sprekers waren **Jerome Symons** (beeldend kunstenaar en initiatiefnemer van www.kunstsubsidiedebat.nl, dat leidde tot het Platform Zonder Kunstenaars Geen Kunst), **Karin de Jong** (beeldend kunstenaar en lid Platform Kunstenaars CBK Rotterdam, tevens oprichter kunstenaarsinitiatief ROOM en PrintRoom) en **Teunis IJdens** (senior-onderzoeker aan het IVA Tilburg, onderzoekt diverse aspecten van de kunstwereld en het cultuurbeleid). Na de pauze volgde een publieke discussie. Deze leidde niet tot een eenduidige conclusie over het meest geschikte representatiemodel voor het Haagse beeldende kunstenveld. Daarvoor is de doelgroep te pluriform en zijn de belangen te uiteenlopend. Wel maakte de informatiebijeenkomst duidelijk dat er tegenwoordig goede alternatieven zijn voor het klassieke model van beroepsvertegenwoordiging, die in de praktijk bovendien effectief en succesvol zijn gebleken. Stroom heeft de verantwoordelijkheid genomen om met een voorstel te komen voor een nieuwe vorm van overlegstructuur en informatievoorziening. Dit voorstel, een webforum, is gepresenteerd tijdens de informatiebijeenkomst begin 2010 (zie p.76).

Prijzen

Ouborg Prijs 2009, Justin Bennett, prijsuitreiking door Marieke Bolle, wethouder Cultuur en Financiën 31 oktober 2009

Gemeentemuseum Den Haag, Stadhouderslaan

De Ouborg Prijs wordt om de twee jaar toegekend aan een Haags kunstenaar met een oeuvre dat zowel lokaal als landelijk van belang is. De stadsprijs voor beeldende kunst, genoemd naar de Haagse kunstenaar Pieter Ouborg (1893-1956) bestaat uit een bedrag van € 10.000, een tentoonstelling in het Gemeentemuseum Den Haag en een publicatie verzorgd door Stroom.

Justin Bennett (1964) is een eigenzinnig geluidskunstenaar die de toeschouwer keer op keer verrast met zijn fascinerende composities van alledaagse stadsgeluiden. De jury preeft de kunstenaar voor zijn experimentele houding ten aanzien van zijn medium en zijn onderwerp. Zijn intense manier van werken, maar vooral ook de kwaliteit en zeggingskracht van zijn oeuvre hebben gezorgd voor een grote internationale erkenning van zijn kunstenaarschap.

Shhh1 BMB con

De van oorsprong Britse Bennett studeerde beeldhouwkunst in Sheffield en sonologie aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag. Met een vervolgstudie begin jaren '90 aan de Jan van Eyck Academie in Maastricht sloot hij zijn opleiding af. Sindsdien woont en werkt hij in Den Haag. Een belangrijk aspect in zijn werk zijn de geluiden van de stad in al hun verscheidenheid. Hij maakt 'geluidskaarten' van steden waarbij hij de 'luisterkijker' opmerkzaam maakt op fenomenen die op het eerste gezicht niet direct waarneembaar zijn. Dit doet hij telkens weer op originele en experimentele wijze zonder terug te vallen op trucjes of 'formats'.

De tentoonstelling 'The City Amplified' die van 31 oktober 2009 t/m 28 februari 2010 in het Gemeentemuseum plaatsvond omvatte diverse individuele werken maar ook enkele projecten die Bennett samen met Roelf Toxopeus en Wikke 't Hooft onder de

naam BMB.com heeft ontwikkeld. Dit is een kunstenaarscollectief dat zich bezighoudt met multimedia projecten en in 2009 20 jaar bestond.

De uitgebreide publicatie 'The City Amplified' geeft een goed beeld van het gevarieerde oeuvre van Justin Bennett. Het is een uitgave van Stroom en is vormgegeven door Atelier Carvalho Bernau (zie p.72).

Zeeliefhebbers Hugo Schuitemaker

performance die de verschillende onderdelen van haar presentatie vloeiend met elkaar verbond. De performance ontvouwde zich stapsgewijs en zoog de aanwezigen in een persoonlijk universum, langs de door de kunstenares op de muren aangebrachte rauwe, expressieve en poëtische houtskooltekeningen.

Hugo Schuitemaker (afdeling Fotografie) richtte het consumenteninitiatief 'Zeeliefhebbers' op met als doel om vergeten en nieuwe vissoorten die ruim voorradig zijn in de regionale wateren, maar niet (meer) op de menukaart staan, voor de consument beschikbaar te maken. Bij elke maandelijkse vislevering ontvangt de 'Zeeliefhebbers'-abonnee een prachtig door Schuitemaker gemaakt fotoboekje over de visvangst.

Een onafhankelijke jury bestaande uit beeldend kunstenaars **Justin Bennett**, **Jonquil de Vries**, grafisch vormgever **Karin Mientjes**, en **Ingrid Grootes**, docent Fotografie KABK, bezocht de eindpresentatie van meer dan 200 studenten met onder andere ruimtelijke installaties, typografie, wetenschap, mode, schilderkunst en performancekunst.

De jury van de Ouborg Prijs zag er in 2009 als volgt uit: **Heiner Holtappels** (directeur Montevideo Time Based Arts Amsterdam, hoofddocent Vrije Kunst aan de Hogeschool voor de Kunsten Arnhem); **Wim van Krimpen** (voormalig directeur Gemeentemuseum Den Haag); **Alied Ottevanger** (onafhankelijk kunsthistoricus); **Hans van der Pennen** (beeldend kunstenaar, docent aan Academie Minerva in Groningen) en **Arno van Roosmalen** (directeur Stroom Den Haag, voorzitter).

Aanmoedigingsprijs 2009, Zoe Reddy en Hugo Schuitemaker 4 juli 2009 KABK Den Haag

Tijdens de diploma-uitreiking op de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag mochten Zoe Reddy en Hugo Schuitemaker de jaarlijkse Aanmoedigingsprijs van Stroom in ontvangst nemen. Beide studenten vielen op door hun doordachte en gelaagde eindpresentatie en kregen ieder € 1250 als stimulans in de verdere ontwikkeling van hun werk. Zoe Reddy (afdeling Beeldende Kunst) maakte indruk met een intieme per-

Essay#3

Stroom voor Nederland?

Nu zowel aan de linker- als rechterkant van het politieke spectrum onophoudelijk gesproken wordt van zelfredzaamheid, eigen verantwoordelijkheid en verzakelijking, ontkomen ook kunstenaars en kunstinstellingen er niet aan te denken in targets, winstmaximalisatie en vooral in het stimuleren van zakelijk ondernemerschap. De subsidies van Stroom mogen dan primair bedoeld zijn voor het verstevigen van het Haagse kunstklimaat, ze blijken ook uitermate geschikt om artistiek ondernemerschap aan te wakkeren. De Haagse kunstenaars Floris Schönfeld en Sara Rajaei zijn het er volmondig over eens; het voorwaardenscheppend beleid van Stroom heeft hun kunstcarrière in een stroomversnelling gebracht. Wat maakt Stroom zo succesvol en is haar beleid wellicht te projecteren op andere Nederlandse steden?

Forever a while Sara Rajaei

Wie het subsidieprogramma van Stroom doorleest, ziet dat de organisatie een zakelijke benadering voorstaat. Om voor subsidiegelden in aanmerking te komen moeten kunstenaars of kunstinstellingen hun aanvragen voorzien van een uitgebreide motivatie alsmede een tijdsplanning en een deugdelijke begroting. Stroom kent diverse subsidiestromen: zo zijn er budgetten voor de korte en lange termijn, voor startende en gevestigde kunstenaars en voor stedelijke, nationale en internationale uitwisselingsprojecten. De ingezette subsidies moeten meerwaarde opleveren; zowel voor de individuele kunstcarrière, als voor de stad Den Haag.

Formele en informele ondersteuning

Volgens Floris Schönfeld heeft het ondersteunend en stimulerend beleid van Stroom de stad Den Haag geen windeieren gelegd. Den Haag staat weliswaar nog steeds niet te boek als kunststad, maar het kunstklimaat is er volgens hem beter dan Amsterdam en Stroom speelt daar een grote rol in.

Schönfeld kan het weten. Na een studie aan de Amsterdamse Rietveld Academie volgde hij twee jaar een master in ArtScience aan de interfaculteit in Den Haag. Het laatste jaar van die studie verhuisde hij ook vanuit Amsterdam naar Den Haag. In 2010 verhuisde hij terug naar Amsterdam, maar besloot zijn atelier in Den Haag aan te houden. “Ik zie mezelf als Haagse kunstenaar en dat komt in belangrijke mate door Stroom. Stroom zorgt niet alleen voor het mede mogelijk maken van kunstprojecten, maar draagt ook bij aan een goed atelieraanbod. Bovendien kun je er altijd aankloppen voor advies of een kritische reflectie. Juist die samenhang tussen de formele en wat meer informele hulp, maakt Den Haag een veel prettiger werkstad dan Amsterdam.”

Shahrazad Sara Rajaei

Die mening deelt Sara Rajaei. “Ik heb de indruk dat Stroom mijn werk goed kent en kritisch volgt. Ik werk vrij individueel en ben selectief als het gaat om het bezoeken van netwerkborrels en bijeenkomsten. Toch heb ik de indruk dat ze bij Stroom weten waar ik mee bezig ben. Dat komt vooral omdat elke aanvraag gepaard gaat met een uitvoerige correspondentie. Soms volgt ook een kritisch gesprek. Dat is bijzonder nuttig voor beide partijen.”

Schönfeld gelooft sterk in de zakelijke aanpak van Stroom. “Mijn eerste aanvraag werd afgewezen omdat de uitwerking onhelder beschreven was. Achteraf vind ik dat hele terechte kritiek.” Voor Schönfeld is daarom alleen al het schrijven van een aanvraag erg nuttig. “De aanvraag helpt me om mijn gedachten bondig te formuleren en een project te voorzien van een strikt kader.”

Schönfeld ontving onder meer een Invest subsidie van 5000 euro, die is bedoeld om startende kunstenaars op weg te helpen. “Dat budget geeft je als beginnende kunstenaar net genoeg lucht om je eigen activiteiten op poten te zetten.” In zijn geval betekende dat dat hij zijn filmproject U – een combinatie tussen een opera en beeldende kunst - professioneel kon realiseren. “Met het geld kon ik een regisseur en dramaturg in dienst nemen. In de beeldende kunstsector zijn veel mensen nog wel bereid voor weinig geld te werken of ondersteuning te bieden; in de theatersector is dat veel lastiger. Met de ondersteuning van Stroom kon ik toch met professionals werken.”

Internationaal

Schönfeld roemt bovendien de internationale paden die Stroom voor kunstenaars uitzet. Hij ontving in 2008 een SPOT subsidie waarmee hij een maand in New York onderzoek kon doen. “Zonder financiering van Stroom had ik die internationale stap niet kunnen zetten.”

Ook kreeg hij bezoek van curator Övül Durmusoglu, die in het kader van het Stroom atelierbezoek-programma diverse Haagse kunstenaars bezocht en hun werk kritisch besprak. “Het gesprek was wat kort, maar het is een mooie gelegenheid om met een internationaal zwaargewicht over je werk te praten.”

Ook Sara Rajaei kreeg bezoek van Övül Durmusoglu. “Buiten alle andere steun die Stroom kunstenaars biedt, is zo’n atelierbezoek een mooi extraatje.” Rajaei maakt al ruim vier jaar gebruik van de subsidiemogelijkheden van Stroom. Ze ontving diverse projectsubsidies en is met name te spreken over de f exhibele houding van de Haagse kunstorganisatie:

“Afgelopen jaar kreeg ik subsidie voor mijn filmproject - genomineerd voor de Prix de Rome. Om de film te realiseren was echter meer budget nodig dan ik aanvankelijk had aangevraagd, daarom benaderde ik Stroom voor extra subsidie. Gezien het belang van het gehele project kreeg ik die gelukkig toegekend. Ook mijn toegekende Premium subsidie, bedoeld voor kunstenaars die op een belangrijk punt in hun carrière staan, van afgelopen jaar heb ik door een studieverblijf in het buitenland mogen oprekken.”

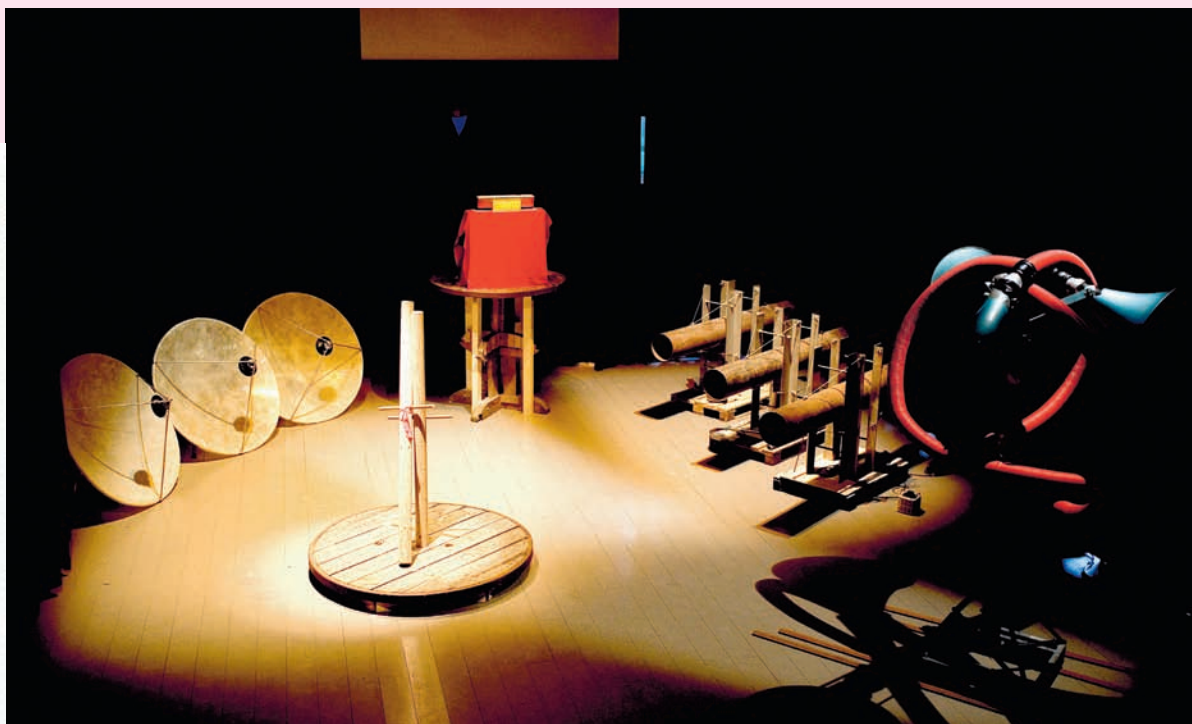

Self portrait as Klingon Floris Schönfeld

Lokaal

Beide kunstenaars zijn van mening dat Stroom een waardevolle instelling is voor het bevorderen van het kunstklimaat in Den Haag. Volgens Schönfeld is Stroom goed bekend bij kunstenaars en worden de diverse activiteiten en tentoonstellingen druk bezocht. Sara Rajaei vraagt zich dan ook af of de instelling zich zou kunnen richten op kunstenaars in andere steden. “De methoden werken zo goed, waarom daar dan niet andere steden mee van dienst zijn?”

Subsidieorganen als de Mondriaan Stichting of het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst zijn toch ook niet aan een bepaalde stad gebonden?" Groot verschil is dat Stroom gefinancierd wordt door de Gemeente Den Haag, anders dan de Mondriaan Stichting of het Fonds BKVB die van de nationale overheid

Performance Klingon opera 'U' Floris Schönfeld

gelden ontvangen. Waar andere grote steden in Nederland zogeheten Centra voor Beeldende Kunst en Vormgeving kennen, is Stroom de Haagse variant. Veel CBK's werden afgelopen jaar, in het kader van de verzakelijking van de kunstsector, gekort in hun subsidiegelden. Bovendien klinkt alom het geluid dat CBK's veel meer moeten bijdragen aan het stimuleren van creatief ondernemerschap in plaats van slechts subsidies verstrekken. Stroom heeft afgelopen jaren haar subsidiebudget constant weten te houden en dat is wellicht een gevolg van bovengenoemde aanpak.

De Gemeente Den Haag ziet duidelijk meerwaarde in het orgaan.

Niettemin is de overweging van Rajaei interessant en relevant. Immers als kunstenaars de mogelijkheden krijgen om hun vleugels internationaal te spreiden en Stroom diverse internationale curatoren vraagt om reflectie, waarom dan niet ook doorstromen naar nationaal niveau? Het lijkt 'logisch' om het beleid van Stroom toe te passen in andere Nederlandse steden.

Voorlopig concentreert de organisatie zich echter vooral op het versterken van het lokale kunstklimaat en op de profilering van Den Haag als stad met een hoogwaardig en dynamische beeldend kunstklimaat. Dat betekent dat in de nabije toekomst subsidies vooralsnog verbonden blijven aan de stad. Zo weet Floris Schönfeld dat - wil hij subsidiabel blijven - hij ook in Den Haag zal moeten wonen. Kunst mag dan niet aan grenzen gebonden zijn, subsidies zijn dat voorlopig wel. Daar staat tegenover dat grenzen kunnen verschuiven.

Bibliotheek

De bibliotheek van Stroom is meer dan een verzamelplek van boeken, zij belichaamt het idee van de bibliotheek als creatieve plek. Kunst- en architectuurstudenten uit het hele land komen hier onderzoek doen. Diverse kunstenaars, waaronder Jonas Staal en Navid Nuur, hebben hier voorbereidend werk gedaan voor eigen publicaties. Het belang van de afzonderlijke boeken wordt vergroot door de context waarin ze binnen de bibliotheek geplaatst zijn. Door de nabijheid van verwante boeken kunnen bestaande thema's uitgebreid worden, of kunnen nieuwe thema's ontstaan die van belang zijn voor het programma van Stroom.

In 2009 zijn 201 nieuwe titels toegevoegd aan het boekenbestand, dat daarmee op een aantal van ruim 4000 is gekomen. De aankopen hingen direct samen met de zwaartepunten in het Stroomprogramma van het afgelopen jaar. Voor 'Foodprint' zijn ruim 30 publicaties over voedsel voor de stad aangekocht, die met de al aanwezige titels een uitgebreide leestafel vulden tijdens de tentoonstelling in de Binckhorst (zie p.12). Cyprien Gaillard's 'Dunepark' (zie p.44) was aanleiding om een aantal boeken over bunkers in Den Haag en Scheveningen aan te schaffen en de collectie rond het doorlopende project 'nu monument' uit te breiden. De tentoonstelling 'Soft City' (zie p.14), waarin het belang van de niet geplande stad aan de orde kwam, werd ondersteund met een groot aantal boeken die gaan over bottom-up policy, waarbij bewoners het heft in eigen hand nemen.

Doorlopend worden dossiers aangelegd en uitgebreid over kunstenaars, architecten, vormgevers en fotografen waarmee Stroom gewerkt heeft, over diverse onderwerpen zoals de Amerikaanse ambassade in Den Haag, architectuur en macht, discussies in de media over kunst en het kunstenaarschap, informatievormgeving, de creatieve stad en kunst in de openbare ruimte. Tot en met 2009 zijn er in totaal 147 dossiermappen samengesteld. Voor projecten zoals 'Foodprint' en 'nu monument' zijn er ook uitgebreide webdossiers via onze website ter inzage.

Naast de publicaties heeft Stroom tot nu toe meer dan 400 dvd's en video's verzameld met opnames van de talloze presentaties die ze heeft georganiseerd. Deze registraties worden gemaakt door Henk Augustijn. Dit archief kan door de bezoekers ter plekke bekeken worden en bevat uniek materiaal van de zeer jonge Victor en Rolf, van James Turrell, van symposia waar in een vroeg stadium werd gereflecteerd op ontwikkelingen in de kunst, zoals over nieuwe vormen van Kunst in de Openbare Ruimte in 1993, en 'Grensverlies / Lost Boundaries' in 1994 over grensvervaging tussen de verschillende disciplines.

Stroom heeft abonnementen op 50 binnen- en buitenlandse tijdschriften die een beeld geven van de meest actuele ontwikkelingen op het gebied van kunst, architectuur en vormgeving en die in de bibliotheek zijn te raadplegen.

De bibliotheek is gratis toegankelijk woensdag t/m zondag van 12-17 uur, of op afspraak.

Publicaties

In 2009 heeft Stroom in de entreeruimte een nieuw verkooppunt voor de publicaties gerealiseerd. Een mobiele boekenkast bestaande uit drie delen die op verschillende plaatsen in de ruimte en op verschillende manieren opgesteld kan worden. Een deel van de kast bevat alle nog verkrijgbare publicaties die Stroom uitgegeven heeft. In een ander deel vindt men publicaties van Haagse kunstenaars. Het derde deel bevat publicaties die gerelateerd zijn aan actuele tentoonstellingen en projecten van Stroom, uitgegeven door diverse uitgeverijen, instanties en kunstenaars. Het blijkt nu al dat deze presentatievorm erg goed inspeelt op de wensen van de bezoeker om meteen ter plekke één (of meerdere) publicatie(s) aan te schaffen.

Boeken

Foodprint Stadsgids Den Haag. Over de culinaire identiteit van de stad

Publicatie die de culinaire identiteit van Den Haag in woord, beeld en kaart beschrijft. Een stad verkennen kan op veel manieren. Een van de leukste, en beslist de lekkerste, is je te laten leiden door voedsel. Voor deze gids hebben Janneke Vreugdenhil (Eten enzo) en Francien van Westrenen (Stroom Den Haag) de Haagse journalisten Ellie Brik, Drees Koren en Wouter van der Land gevraagd op zoek te gaan naar de foodprint van Den Haag. De culinaire identiteit is door fotograaf Sander Foederer in beeld gebracht. Grafisch ontwerp bureau LUST maakte m.m.v. Jan de Graaf een Food Index van Den Haag als wereld- en regeringsstad. Lezend in de gids en struinend door de stad kun je niet anders concluderen dan dat Den Haag intens verweven is met voedsel. En dat voedsel moeiteloos culturen, plekken en werelden met elkaar verbindt.

Redactie: Janneke Vreugdenhil, Francien van Westrenen

Tekst: Janneke Vreugdenhil, Francien van Westrenen,

Ellie Brik, Drees Koren, Wouter van der Land

Vormgeving: Thonik

Fotografie: Sander Foederer

Kaarten: LUST

Onderzoek Food Index: LUST m.m.v. Jan de Graaf

Taal: Nederlands

ISBN: 978-90-5662-697-6

Uitgever: NAI Uitgevers i.s.m. Stroom Den Haag, 2009

Justin Bennett: The City Amplified

Publicatie ter gelegenheid van de uitreiking van de Ouborg Prijs 2009 aan Justin Bennett.

Redactie: Stroom Den Haag

Concept: Atelier Carvalho Bernau

Tekst: Justin Bennett, Rahma Khazam, Freek Lomme, Arno van Roosmalen

Vormgeving: Atelier Carvalho Bernau

Fotografie/illustraties: Justin Bennett

Taal: Nederlands en Engels

ISBN: 978-90-73799-65-3

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

Stroom Premium: Channa Boon

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Catherine Hemelryk

Vormgeving: Thonik

Fotografie: Narda Alvarado, Channa Boon,

Antal Buisman, Bertus Gerssen, Bas

Keizers, Yoko Kajio, Rob Kollaard, Andreas

Liebmann, Jan Maarten Luursema, Yvon

Taal: Nederlands en Engels

ISBN: 978-90-73799-64-6

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

Stroom Premium: Harold de Bree**Gevaarlijk spel/Dangerous games**

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Philip Peters

Vormgeving: Thonik

Fotografie: Harold de Bree

Taal: Nederlands en Engels

ISBN: 978-90-73799-60-8

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

**Stroom Premium: gerlach en koop
cht uu**

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Marc Kremer

Vormgeving: Thonik

Fotografie: gerlach en koop

Taal: Nederlands en Engels

ISBN: 978-90-73799-59-2

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

Stroom Premium: Ton Schuttelaar**Weerstand/Resistance**

Publicatie in het kader van de Stroom Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Jack Segbars

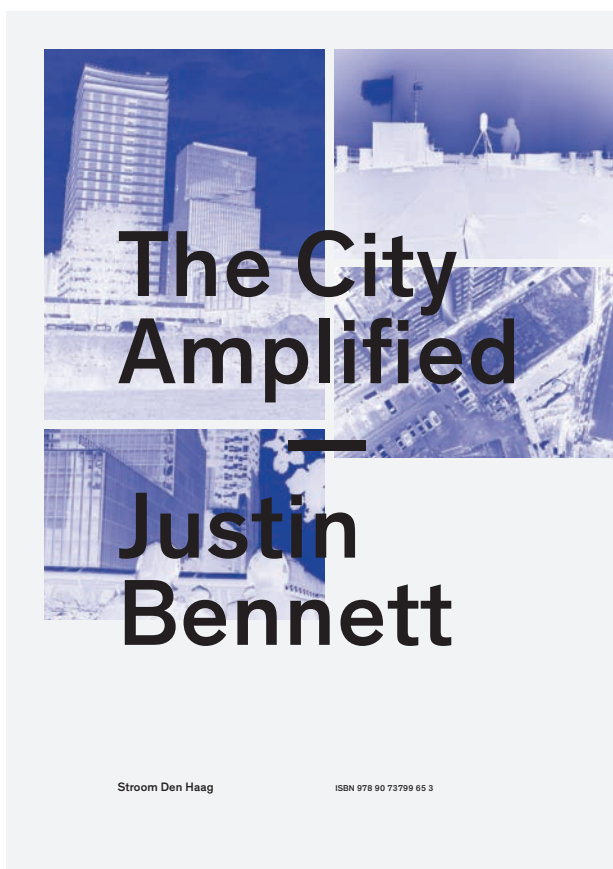
Vormgeving: Thonik

Fotografie: Ton Schuttelaar

Taal: Nederlands en Engels

ISBN: 978-90-73799-61-5

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

Stroom Premium: Machiel van Soest
Kleuren Symbolen Systemen/Colours
Symbols Systems

Publicatie in het kader van de Stroom
Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Gerrit Jan de Rook

Vormgeving: Thonik

Fotografie: Machiel van Soest

Taal: Nederlands en Engels

ISBN: 978-90-73799-62-2

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

Stroom Premium: Bram Vreven

Rays

Publicatie in het kader van de Stroom
Premium subsidie.

Redactie: Stroom Den Haag

Tekst: Katie Verstockt

Vormgeving: Thonik

Fotografie: Bram Vreven, Christian
Fielden

Taal: Nederlands en Engels

ISBN: 978-90-73799-63-9

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

Brochures, folders

Haagse Verdichting

Onderzoek naar typologieën en strategieën
voor binnenstedelijke verdichting, aan de
hand van karakteristieke Haagse voorbeel-
den, ten behoeve van het debat 'Verdich-
ting is meer dan bouwhoogte alleen'.

Samenstelling: E19 Architecten

Tekst: Corine Keus, Nanne Verbruggen,
Peter Drijver, Francien van Westrenen
(inleiding)

Fotografie: E19 Architecten

Taal: Nederlands

Uitgever: E19 Architecten en Stroom Den Haag, 2009

Elise Tak: 't Hoofd Hoofd

Uitgave bij de kunstopdracht 't Hoofd Hoofd bij basisschool 't Palet in Den Haag.

Tekst: Elise Tak, Corinne Groot (inleiding)

Concept: Elise Tak

Vormgeving: Liesbeth Nieuwenweg

Illustraties: Elise Tak

Taal: Nederlands (ook beschikbaar in Engelse versie getiteld: The Principal Head)

Uitgever: Stroom Den Haag, 2008 (is verspreid in 2009)

Stroom Den Haag Jaarverslag 2008

Tekst: Stroom Den Haag, Mihnea Mircan (inleidend essay)

Fotografie: diverse fotografen

Vormgeving: Thonik

Taal: Nederlands (essay Mihnea Mircan ook in het Engels)

Uitgever: Stroom Den Haag, 2009

Digitale en nieuwe media

Architectuur Agenda Den Haag

De Architectuur Agenda Den Haag is een maandelijkse digitale agenda waarin alle architectuurgerelateerde activiteiten in Den Haag en omgeving worden vermeld. De agenda werd in 2009 voor het vijfde achtereenvolgende jaar aan het begin van iedere maand naar een apart relatiebestand verstuurd. Met circa 1300 email adressen groeit het netwerk van abonnees gestaag. De redactie van de Agenda ligt in handen van Stroom, maar ze betreft veel van haar kopij van architectuurpartners zoals BNA Kring Haaglanden, HaAC (Haags Architectuur Café) en Het Nutshuis. De Agenda biedt ook een aantrekkelijk communicatieplatform voor de activiteiten van de gemeente Den Haag (Dienst Stedelijke Ontwikkeling, de tentoonstellingen in het Atrium), en kunstenaarsinitiatieven als Mobiel Projectbureau OpTrek en de Satellietgroep. De agenda kwam in 2009 tien keer uit. De Architectuur Agenda is ook op internet te raadplegen via de website van Stroom Den Haag.

INDEX Actuele Kunst Den Haag

De INDEX Actuele Kunst Den Haag is een digitale tentoonstellingsagenda die maandelijks naar een bestand van circa 3800 belangstellenden wordt verstuurd. In 2009 zijn er tien edities van de INDEX de deur uitgegaan (de maanden juli/augustus en december/januari worden gecombineerd). De INDEX biedt een compact overzicht van de belangrijkste activiteiten op het gebied van de actuele kunst in Den Haag, met veel aandacht voor de wat meer alternatieve plekken en de kunstenaarsinitiatieven, die doorgaans niet opgenomen worden in de reguliere agenda's. De INDEX is ook op internet te raadplegen via de website van Stroom. Samenstelling en redactie liggen in handen van Stroom. In 2010 zal via een enquête onder de gebruikers worden bekeken hoe de agenda in de toekomst verspreid en ingevuld gaat worden.

Website Stroom Den Haag (www.stroom.nl)

De bezoekersaantallen van de website van Stroom Den Haag zijn in 2009 explosief gestegen. De website werd gemiddeld door 32.000 unieke bezoekers per maand bezocht, een grote stijging ten opzichte van de 23.000 bezoekers per maand in 2008. Deze groei is deels te verklaren uit de (online) populariteit van projecten als Cyprien Gaillard's 'Dunepark' en 'Foodprint', maar ook door het meer inzetten van digitale nieuwsbrieven, een speciaal Foodprint weblog en een Stroom Facebook fan page. In de berichtgeving via deze media kan worden doorgelinkt naar meer informatie op de Stroom website. De bezoekers van de website zijn voor circa 58% afkomstig uit Nederland. De rest is verspreid over de Verenigde Staten en de ons omringende EU landen. De Stroom website is in 2009 door Bart van der Ploeg (Resolume) aangepast aan de door Thonik ontworpen nieuwe huisstijl. De basisstructuur die in 2004 door Peter Bilak is ontworpen en nog steeds prima voldoet is hierbij volledig behouden gebleven. De aanpassingen betreffen voornamelijk de kleur van het lettertype (van geel naar roze-rood) en de tekstkaders (van zwart naar antracietgrijs) en het vervangen van de achtergrondfoto's van de gele Stroom foyer door sprekende beelden van toonaangevende Stroom projecten van vroeger en nu.

Foodprint weblog (www.foodprint.stroom.nl)

In mei 2009 heeft Stroom een weblog opgestart dat informatie en inspiratie biedt aan alle betrokkenen van Foodprint. Naast alle informatie over het programma, worden op het blog vrijwel dagelijks nieuwe posts geplaatst op het gebied van voedsel en de stad. Door de variatie in onderwerpen en invalshoeken (o.a. een serie als 'Het leven van een varkensboerin' door Annechien ten Have-Mellema, voorzitter LTO vakgroep Varkenshouderij, en een Foodprintfotowedstrijd voor scholieren), trekt het weblog ook veel bezoekers van buiten de kunstwereld. Een aantal blogs is ook gepubliceerd op het VPRO weblog 'Eeuw van de Stad'. Het Foodprint weblog wordt dagelijks door gemiddeld 100 mensen bezocht, met uitschieters naar boven en naar beneden afhankelijk van het bericht van de dag.

Facebook fan pagina

Om vertrouwd te raken met de communicatie-mogelijkheden van de nieuwe media heeft Stroom begin december 2009 een Facebook fan pagina opgestart. Hierop worden berichten geplaatst met betrekking tot het programma van Stroom, oproepen gedaan en wordt (incidenteel) ook aandacht gevraagd voor nieuwsfeiten die de (Haagse) culturele wereld in het algemeen aangaan. Ook worden er foto-albums aangemaakt en korte videoclipjes geplaatst van recente Stroom activiteiten. Daarnaast is er een forum waarop men op stellingen kan reageren. De Facebook pagina heeft in korte tijd ruim 600 'fans' verzameld en dit aantal groeit elke dag. In januari 2010 zal ook een Twitter pagina worden gestart.

Website voor Haagse kunstenaars (www.haagsekunstenaars.nl)

Het digitale documentatiebestand vergroot de zichtbaarheid van de Haagse kunstenaars. Een verbeterde functie die dit jaar is toegevoegd op de website is het automatisch opvragen en wijzigen van de persoonlijke wachtwoorden. Behalve het zoeken naar Haagse kunstenaars en het inschrijven als kunstenaar, is het voor ingeschreven kunstenaars ook mogelijk om het eigen dossier online te actualiseren. Daarnaast is het mogelijk door te linken naar de website van Stroom om een virtueel bulletinboard ten behoeve van de Haagse kunstenaars te bekijken, waarop (inter)nationale aankondigingen, oproepen, prijsvragen, residencies, en dergelijke zijn vermeld van (kunst)instellingen.

Het digitale documentatiebestand sluit aan bij de landelijke website (www.kunstenaars.nu) waarop gegevens te vinden zijn van circa 6500 Nederlandse beeldend kunstenaars.

Toolkit Tijdelijk Beheer

Stroom voert het gemeentelijk atelierbeleid uit voor de Haagse beeldend kunstenaars; een beleid dat gericht is op een goed en betaalbaar atelier en op het zo goed mogelijk begeleiden en faciliteren van professionele kunstenaars. In het verlengde van deze taak, gesprekken met het veld en op basis van de notitie 'Ruimte voor de Kunst' is het plan ontstaan om een toolkit te ontwikkelen; een hulppakket / handboek dat oplossingen aanreikt op het gebied van energieverbruik, indeling van ruimtes, opslag e.d. bij tijdelijke panden.

Vrijdag 25 september 2009 vonden er bij De Besturing workshops plaats o.l.v. Sebas Veldhuisen en Raul Wallaart waarvan de resultaten in 2010 moeten leiden tot bruikbare oplossingen die digitaal ontsloten worden in een publieksvriendelijke website. Deze toolkit is niet alleen voor Den Haag en Haagse kunstenaars van belang maar voorziet in een landelijke behoefte en is ook voor andere kunstenaars en atelierbeheerders in de Benelux bruikbaar.

Ontvangsten

De ontvangsten van uiteenlopende groepen betreffen studentenbezoeken, boek- en tijdschriftpresentaties, formele ontvangsten, tafelgesprekken, gastorganisatoren. Inhoudelijk is er altijd aansluiting bij het programma en/of het algemene beleid van Stroom. Met de ontvangsten laten wij vaak nieuwe publieksgroepen op een aangepaste en vanzelfsprekende manier kennis maken met Stroom en met (facetten van) het programma. Deze bijeenkomsten zijn bovendien nuttig voor ons relatiernetwerk, maar ook om draagvlak te creëren voor het beleid en het programma van Stroom.

januari

- Namens, informatiebijeenkomst voor Haagse kunstenaars
- Nieuwjaarsborrel i.s.m. Heden, GEM/Fotomuseum, Gemeentemuseum Den Haag, Gemak, WBK Vrije Academie, bij Het Paard
- 3e jaars studenten KABK Den Haag in verband met de tentoonstelling van Mark Pimlott
- Bijeenkomst voor relaties en vrienden ter nagedachtenis aan de overleden Haagse fotograaf en dichter Gerard Fieret

Inloop/Entry Informele planning Kumasi (Ghana), Ralf Pasel, Immanuel Sirron-Kakpor, Remy Jansen

maart

- Speciale rondleiding bunkerproject 'Dunepark' Cyprien Gaillard
- Ontvangst en rondleiding gezelschap cultureel organisatiebureau Artifex

april

- Presentatie over Stroom t.b.v. studenten van Fontys Hogeschool Tilburg
- Ontvangst abonnees Kunstbeeld o.l.v. hoofdredacteur Roos van Put

juni

- Afscheid tevens presentatie 'The Hague to be continued' van stadsstedenbouwer Maarten Schmitt
- Ontvangst excursie Dag van de Architectuur: 'Dwars door de stad'

juli

- Tafelgesprek Upcycling, Bink36
- Griekse studenten van diverse kunstacademies i.v.m. Foodprint tentoonstelling, Bink36
- Ontvangst groep van Ministerie van Landbouw bij Foodprint tentoonstelling, Bink36

augustus

- Presentatie over Stroom aan 1e jaars studenten KABK, Den Haag

september

- Afscheid Jan Wijle, hoofd Kunst in de Openbare Ruimte / Architectuur
- Ontvangst cultuurambtenaren uit Finland

oktober

- Presentatie over Stroom aan studenten Academie Minerva, Groningen
- Presentatie over Stroom aan studenten kunstbeleid Universiteit Utrecht
- Informatiebijeenkomst subsidiebeleid door Mondriaan Stichting

november

- Ontvangst adviseurs, bestuur en relaties Stichting Design Den Haag
- Ontvangst deelnemers Quicksan Stedenbouw Den Haag
- Ontvangst gemeente Zoetermeer met Chinese delegatie

december

- Ontvangst NGO's n.a.v. internationaal congres georganiseerd door Oxfam Novib

Sponsors/Subsidiënten

- Ando bv
- Casema Cultuur Fonds
- Cultuurfonds BNG
- Design Den Haag
- Fonds 1818
- Gemeente Den Haag
 - Dienst OCW, Sector Cultuur
 - Dienst OCW, Afdeling Vastgoed
 - Dienst OCW, Programmabureau Burgerschap
 - Dienst Stadsbeheer, Openbare Ruimte en Groen
 - Dienst Stedelijke Ontwikkeling, afdeling IFS
- Haag Wonen Kristal
- InnovatieNetwerk
- Institut Français
- Landbouw Economisch Instituut (LEI)
- LTO Nederland
- Mondriaan Stichting
- Productschap Tuinbouw

- Provincie Zuid-Holland
- SNS Reaal Fonds
- Staedion
- Stichting Doen
- Stimuleringsfonds voor Architectuur
- Tomato World
- TU Delft / The Why Factory
- Vestia
- Wageningen Universiteit

Personeel en organisatie

Op 10 februari 2009 nam Peter Dordregter afscheid van Stroom. Eind 2008 gaf hij het bestuursvoorzitterschap over aan Winnie Sorgdrager. Tekenend voor zijn betrokkenheid bij cultureel Den Haag wilde Peter graag een rondleiding door de Binckhorst.

Per 1 september 2009 is Jan Wijle, hoofd Kunst in de Openbare Ruimte en Architectuur, vervroegd met pensioen gegaan. Met inzicht, toewijding en liefde voor het vak heeft hij zich bij Stroom

18 jaar ingezet voor kunst in de openbare ruimte in de breedste zin des woords. Spraakmakende projecten als 'Hemels Gewelf' van James Turrell in Kijkduin, 'Park in het Water' van Vito Acconci bij de Haagse Hogeschool, maar ook heel recent 'Foodprint. Voedsel voor de stad' zouden zonder zijn inzet niet tot stand zijn gekomen.

Corinne Groot, in de afgelopen jaren als freelancer verantwoordelijk voor de kunstopdrachten bij scholen, heeft in 2009 eveneens afscheid genomen van Stroom. Met grote toewijding en creativiteit coördineerde zij deze opdrachten, vanaf de keuze van de kunstenaar(s) tot aan de realisering van het kunstproject. Het programmateam is versterkt met Vincent de Boer, in eerste instantie als freelancer, maar per 1 januari 2010 als werknemer.

Afscheid Jan Wijle

Bestuur

benoeming voor 4 jaar,

1x herbenoembaar

- Winnie Sorgdrager, voorzitter
- Klaas Hoekstra, penningmeester
- Gert Dumbar
- Jeanne van Heeswijk
- Albert Wulffers
- Vera Yanovshchinsky

Personeelsleden

- Wytse Bakker, consultant atelierbeleid, afdeling SD&A
- Hildegard Beijersbergen-Blom, medewerker communicatie
- Connie van Driel, hoofd afdeling SD&A
- Jane Huldman, hoofd productiebureau
- Dorien Jansen, medewerker secretariaat
- Marieke Klos, hoofd receptie / huismeester
- Arnold Mosselman, bibliothecaris
- Bas Mulder, hoofd bedrijfsvoering
- Liesbeth Nieuwenweg, redactiemedewerker, website
- Mischa Poppe, medewerker afdeling SD&A
- Peter de Rooden, inhoudelijk medewerker Kunst in de Openbare Ruimte
- Cora Roorda van Eijsinga, medewerker receptie
- Arno van Roosmalen, directeur

- Peter Tolenaars, medewerker receptie
- Ira van der Valk, medewerker documentatie / boekverkoop / archief, afdeling SD&A
- Francien van Westrenen, programmamaker Architectuur
- Jan Wijle, hoofd afdeling Kunst in de Openbare Ruimte / Architectuur

Freelance medewerkers/ stagiaires/vrijwilligers

- Loes Aarts
- Henk Augustijn
- Bas de Boer
- Vincent de Boer
- Lisa van Bommel
- Krista te Brake
- Harold de Bree
- Marijn Brouwer
- Carin den Dulk
- Eveline van Egdom
- Hans Eijkenboom
- Johan van Gemert
- Juan Giraldo
- Corinne Groot
- Tom de Groot
- Rosa Hagen
- Robbin Heyker
- Arthur de Hart
- André de Kam
- Maarten Kaptein
- Simon van Kray
- Dirk Lansink
- Elsbet Leenhouts
- Hein van Liempd
- Rozemarijn Lucassen
- Martin Mandeliev
- Jeroen Manders
- Annechien Meier
- Marjolijn van der Meij
- Ingrid Mol
- Lidwien Nielander
- Joost Nieuwenburg
- Arianne Olthaar
- Iede Reckman
- Ingrid Rekers
- Fleur van Rijn
- Ton Schuttelaar
- Barbara Smeenk

- Ejderkan Tastekin
- Nies Vooijs
- Riet Vooijs
- Bas Zootjens

Toetsingscommissie beroepsmatigheid

- Simone van den Heuvel
- Maurits van de Laar
- Maarten Schepers
- Zagara
- Marian Zult

Commissie PRO subsidies

- Tiong Ang
- Rachel Bacon
- Justin Bennett
- Martijn van Boven
- Els Fiers
- Martina Florians
- Xander Karskens
- Ewoud van Rijn
- Minke Themans
- Tineke van Veen

Commissie Aanmoedigingsprijs

- Justin Bennett
- Ingrid Grootes
- Karin Mientjes
- Jonquil de Vries

Werkgroep Kunst in de Openbare Ruimte

- Yvonne Dröge-Wendel
- Ed van Hinte
- Krijn de Koning
- Lisette Smits
- Maarten Vanden Eynde

Architectuurredactie

- Sebas Veldhuisen
- Jord den Hollander
- David Hamers
- Lotte Haagsma
- Martin Verwoest

Financiën

De staat van baten en lasten over het jaar 2009 is afkomstig uit de jaarrekening 2009.
Deze is gecontroleerd door Capacc Accountants.

Baten		
Opbrengsten	143.300	
Bijdragen		
- subsidie gemeente Den Haag	2.856.396	
- overige bijdragen	402.157	
		3.401.853
Lasten		
Beheerslasten personeel	98.401	
Beheerslasten materieel	92.035	
Activiteitenlasten personeel	815.721	
Activiteitenlasten materieel		
- Voorwaardenscheppend beleid	919.397	
- Inhoudelijk beleid	1.443.067	
		3.368.621
Rentebaten		48.586
Exploitatiesaldo		81.819
Resultaatverdeling		
Onttrekking bestemmingsreserves		
- Subsidiebeleid	43.057	
- Magazine DH/	1.740	
- f ankerend beleid	13.772	
- Ouborgprijs	25.000	
		83.570
Toevoeging aan bestemmingsreserves		
- Herhuisvesting	-15.000	
- Subsidiebeleid		
- Investconferentie	-20.000	
- Premium programma	-20.000	
- Premium publicaties	-15.000	
- f ankerend beleid overige	-21.938	
- Objectsubsidie ateliers	-70.950	
- Onderhoud Kunst in de Openbare Ruimte	- 2.500	
		- 165.388
Toevoeging algemene reserve		0

Specificatie Activiteitenlasten materieel
Voorwaardenscheppend beleid

Doorbelaste huisvestings- / organisatielasten		63.935
Voorwaardenscheppend beleid algemeen	4.811	
Toetsing beroepsmatigheid	12.695	
Documentatiebestand	1.118	
		18.624
Subsidiebeleid		
Algemene kosten	20.895	
SPOT tentoonstellingssubsidie	99.548	
SPOT groeps tentoonstellingssubsidie	28.850	
SPOT documentatiesubsidie	80.988	
PRO kunstprojecten	186.286	
PRO Invest	70.000	
PRO Premium	30.000	
PRO Onderzoeksubsidies	67.560	
PRO kunstenaarsinitiatieven	68.000	
		652.127
Stimulerende activiteiten		
Ondertussenpresentaties	2.520	
SPOT presentaties	1.949	
- 'Moth House' – Thom Vink	24.775	
Invest programma	12.105	
Premium tentoonstelling	20.014	
Premium publicaties	10.938	
Flankerend beleid	16.321	
Aanmoedigingsprijzen	3.946	
Ouborgprijs	33.652	
		126.218
Creatieve Stad		
Magazine DH/	1.740	
		1.740
Atelierbeleid		
Atelierbeleid	7.827	
Objectsubsidies	25.050	
Doorberekende lasten atelierbeleid	52.999	
		85.876
Vervallen subsidietoekenningen vorige boekjaren		
SPOT subsidies	-22.634	
PRO subsidies	-1.489	
Objectsubsidies atelierbeleid	- 5.000	
		-29.123
Totaal Voorwaardenscheppend beleid		919.397

Specificatie Activiteitenlasten materieel

Inhoudelijk beleid

Doorbelaste huisvestings- / organisatielasten		204.472
Inhoudelijk beleid algemeen		
Algemene kosten	13.521	
PR, promotie	13.741	
Informatie voorziening	12.996	
Bibliotheek	15.388	
Educatie, CKV	10.141	
Algemene presentatiekosten	7.069	
		72.856
Thema's		
Foodprint		
Algemene kosten	1.659	
Publiciteitscampagne	61.566	
Ontwerpateliers	50.330	
Kunstenaarsopdrachten	85.326	
Tentoonstelling	119.798	
Symposium	80.454	
Educatie	22.700	
Stadsgids	56.355	
Sitopia	3.000	
		481.188
nu monument		
'Beton Belvedere' – Cyprien Gaillard	34.413	
'Dunepark' – Cyprien Gaillard	48.160	
'Since we last spoke about monuments'	357	
		82.930
Upcycling		
'Up to you'	1.862	
Projecten		
KOR Classic		
Onderzoek en research: Kijkduin	3.458	
Sokkelproject	76.573	
Kunst bij Scholen	306.875	
Fiets en Stal	3.570	
Heeswijkseplein	8.026	
Maastrichtsestraat	4.156	
		402.658

Architectuur		
Stadsgids Scheveningen	17.311	
Dag van de Architectuur	24.350	
Binck Café	10.942	
Nulmeting Stedenbouw	4.220	
Pitch!-lezingen	2.511	
		59.335
Collectie Den Haag		
James Turrell – Hemels Gewelf	12.334	
Haagse Beek	1.791	
Begraafplaats Ter Navolging	1.488	
		15.613
Observatorium		
expo	37.114	
architectuurprogramma	949	
		38.063
Soft City		
expo	43.493	
architectuurprogramma	3.703	
		47.196
20-jarig bestaan Stroom 2010		
voorbereiding en research	3.084	
Overige projecten en activiteiten		
Presentaties foyer/bibliotheek	2.922	
Mark Pimlott	4.911	
Toussaintkade	7.221	
Bovenkamer	430	
The Knight's Move	10.244	
Boek / dvd presentaties	2.776	
Stroomtravels / Stadsgesprekken	5.305	
		33.809
Totaal Inhoudelijk beleid		1.443.067

Stroom in het nieuws

Datum	Nr.	Artikel
2 januari		Verdichting is meer dan bouwhoogte alleen
6 januari		Jack the Ripper kan hier elk moment opduiken
21 januari		Muurtekeningen op Haagse basisschool onthuld
februari	#2	Stad als leugen. Cyprien Gaillard
februari	#2	Blote bunker
februari		Stroom Den Haag
februari		James Turrell, architect of light
6 februari		Leerlingen basisschool Jeroen al vroeg actief met kunst
6 februari		Kinderen maken kunst van afval
17 februari		Kunstbunker in Scheveningen
18 februari		Vrijwilligers graven bunker Nieboerweg uit
19 februari		Cyprien Gaillard (1)
20 februari		Cyprien Gaillard (2)
20 februari		Bunker als kunstproject
20 februari		Gaillard: 'Laat gebouwen langzaam vergaan'
21 februari		Haagse bunker voor even opgegraven
21 februari		Haagse bunker voor even opgegraven
21 februari		Omgekeerd beeldhouwen: wat kost dat?
21 februari		Verslag opening Dunepark
22 februari		Cyprien Gaillard (3)
23 februari		Bunker als kunstwerk
23 februari		De bunker is nu kunst
23 februari		Uitgegraven bunker als kunst
23 februari		Uitgegraven bunker als kunst
23 februari		Onthulling Beton Belvedere
25 februari		Bunker even vrij
25 februari		Kunstproject Dunepark officieel geopend
26 februari		Cyprien Gaillard Beton 'Belvedere' en 'Dunepark'
27 februari		Bunkerkunst: Kunst uitgraven
28 februari		Cyprien Gaillard 'Dunepark'
28 februari		Mooi monument voor de achterstandsbuurt
28 februari		Beton (35)
maart		Sous le sable
maart	#61	Onvoltooid verleden tijd
1 maart		Cyprien Gaillard (4)
4 maart		Bunker besmeurd met graffiti
6 maart		De bunker is nu kunst
7-13 februari		Cyprien Gaillard
17 maart		Plekken van herinnering. Deel 7: Kijkduin
26 maart	#49	De discrete charme van beton
april	#4	Cyprien Gaillard: Geloof in tijden van ongelooft
Lente	#01	Fiets&Stal
2009	#01	James Turrell, licht, lucht en geschiedenis
3 april		Modernistische Ruïnes
3 april		Moestuin bepaalt straatbeeld
Voorjaar	#17	Foodprint: voedsel voor de stad
8 april		Boomhut siert schoolplein
Spring	#17	Work in progress: Cyprien Gaillard
9 april		Opening boomhutten
10 april		Boomhuizen in 30 jaar oude platanen
10 april		Boomhuis als kunstwerk op schoolplein
16 april		Cyprien Gaillard: Beton Belvedere and Dunepark
mei	#5	Beelden Buiten: Foodprint, Voedsel voor de stad
4 mei		Plan voor varkensboerderij in Den Haag
29 mei		Varkenshouderij op de Binckhorst
juni		Varkens in de stad: studenten ontwerpen echte boerderij voor Den Haag
9 juni		Varkensfokkerij op Binckhorst
25 juni		Keert het varken terug naar de stad?
26 juni		De Groene Amsterdammer
26 juni		Van Lieshout maakt menselijke slachtbank
26 juni		Voedsel vormt de stad
26 juni		De Binckhorst is voor even proefterrein
27 juni		Ook mensen in de voedselketen
27 juni		Mensen als varkensvoer is ook kunst
27 juni		Foodprint @ Stroom Den Haag: deel 1. Het symposium

Pers	Auteur	Onderwerp
Den Haag Centraal	diverse auteurs	Lezing Verdichting
NRC Handelsblad	Sandra Smets	Mark Pimlott 'All things pass'
Residentie Net TV	--	Kunst op scholen: Het Harde Potlood
Kunstbeeld	Machteld Leij	Cyprien Gaillard
UIT magazine (Den Haag)	--	Cyprien Gaillard
De Nieuwe K	--	Transvaal + Cyprien Gaillard
Dimension (Belgie)	Philip Willaert	James Turrell Hemels Gewelf
Hagazine TV	--	Evert Rodewijk (kunst op scholen)
TV West	--	Evert Rodewijk (kunst op scholen)
TV West	--	Cyprien Gaillard
De Scheveningse Courant	Jill van Calsteren	Cyprien Gaillard
Avondlog VPRO website	Wim Noordhoek	Cyprien Gaillard
Avondlog VPRO website	Wim Noordhoek	Cyprien Gaillard
Den Haag Centraal	--	Cyprien Gaillard
De Telegraaf	Inge Lengton	Cyprien Gaillard
De Telegraaf	--	Cyprien Gaillard
De Gelderlander	--	Cyprien Gaillard
Geen Stijl.nl	--	Cyprien Gaillard
Hagaz'ne	Niek 't Hart	Cyprien Gaillard
Avondlog VPRO website	Wim Noordhoek	Cyprien Gaillard
De Telegraaf	--	Cyprien Gaillard
AD/HC	Herman Rosenberg	Cyprien Gaillard
Provinciale Zeeuwse Courant	--	Cyprien Gaillard
Brabants Nieuwsblad/De Stem	--	Cyprien Gaillard
VPRO Radio: De Avonden	Wim Noordhoek	Cyprien Gaillard
TROUW	Sandra Spijkerman	Cyprien Gaillard
De Scheveningse Courant	--	Cyprien Gaillard
Endless Lowlands Weblog	Aukje Kok	Cyprien Gaillard
Kidsweek	Bouwien Jansen & Govrien Oldenburger	Cyprien Gaillard
AVRO KunstUur: Van de straat	--	Cyprien Gaillard
NRC Handelsblad	Sandra Smets	Cyprien Gaillard
Avondlog VPRO website	Wim Noordhoek	Cyprien Gaillard
Les Inrockuptibles	Jean-Max Colard	Cyprien Gaillard
Tubelight	Irene de Craen	Cyprien Gaillard
Avondlog VPRO website	Wim Noordhoek	Cyprien Gaillard
De Scheveningse Courant	--	Cyprien Gaillard
AD/HC	--	Cyprien Gaillard
VPRO Gids	Wim Noordhoek	Cyprien Gaillard
TV West	Wim Willems en Needa Aurangzeb	James Turrell Hemels Gewelf
<H>ART	Sabien Teulings	Cyprien Gaillard
Kunstbeeld	Floor Tinga	Cyprien Gaillard
LEVEN!	--	Fiets&Stal
Beelden	Astrid Tanis	James Turrell Hemels Gewelf
Archined	Joost Zonneveld	Cyprien Gaillard
Metropolis M website	Floor Tinga	Carolyn Steel + Foodprint
De Nieuwe K	--	Foodprint
AD/HC	--	Kunst bij scholen: Florentijn Hofman
Bidoun	Tom Morton	Cyprien Gaillard
INFO Thuis TV	--	Kunst bij scholen: Florentijn Hofman
AD/HC	Maja Landeweer	Kunst bij scholen: Florentijn Hofman
Spits	--	Kunst bij scholen: Florentijn Hofman
Afterall online	Esperanza Rosales	Cyprien Gaillard
Kunstbeeld	Sandra Spijkerman	Foodprint
Boerenvee	--	Foodprint
Den Haag Centraal	--	Foodprint
het Kleine Loo	--	Foodprint
De Telegraaf	Timoteus Waarsenburg	Foodprint
Trouw	Jeroen den Blijker	Foodprint
Etend naar de ondergang	Anna Bukhari	Foodprint
Het Parool	--	Foodprint
Den Haag Centraal	Wendy Hendriksen	Foodprint
De Kleine Posthoorn	Hans Piët	Foodprint
De Volkskrant	--	Foodprint
NRC Handelsblad	--	Foodprint
Trendbeheer	Eelco van der Lingen	Foodprint

Datum	Nr.	Artikel
27 juni		Veehouderij in de stad is brug te ver
28 juni		Worden vleesloze bitterballen en gefrituurde insecten het voedsel van de toekomst?
29 juni		Een varken als buurman, daar leer je veel van
30 juni		Verslag Foodprint Symposium
30 juni		Voedsel voor de stad
30 juni		Stadslandbouw mogelijk alternatief in arme wijken
zomer	#2	Dakloos
juli	#3	Stroom kijkt vooruit
juli	#3	Kunstverein: vereniging voor de kunst
juli	#3	Stroom kijkt vooruit
juli		Voorschotje op een nieuwe aarde
juli		Tomaten als kunst
1 juli		Cultuurschok
2 juli		De opening: Joep Van Lieshout over Foodmaster
zomer	#3	Foodprint. Voedsel voor de stad
3 juli		Stad en land zijn geen vijanden meer
8 juli		De dode beesten terug in de stad
8 juli		Foodprint Symposium
juli-augustus		Foodprint. Voedsel voor de stad
17 juli		Stadsvoedsel als bindende kracht (Will Allen)
18 juli		Mens gereduceerd tot varkensvoer
22 juli		Varkensf at en stadsduiffilet. Kunst voor beleidsmakers bij Foodprint
22 juli		Foodprint
29 juli		Rondleiding op 'voedselexpo'
1 augustus		Stedeling is vervreemd van zijn voedsel
11 augustus		Varkens in de stad
16 augustus		Interview met Karine Verluis over 'De huiskamer'
20 augustus		Feed me!
september		The New Roman (ian) Order
2 september		De nieuwe stad van Winy Maas
18 september		De culinaire identiteit van Den Haag
18 september		Culinaire ontdekkingsreis in nieuwe Stadsgids
18 september		Om me heen zochten mensen steun bij elkaar
19 september		Een broodje speklap met chili
23 september		AIVD liet kunstwerk maken, maar kreeg koudwatervrees
25 september		Foodprint Stadsgids Den Haag
25 september		Foodprint Stadsgids Den Haag
26 september		Foodprint Stadsgids Den Haag
oktober-december		Crisis voor Centra Beeldende Kunst
15 oktober		Zuiderpark krijgt 'eetbare' tuin
november		Linda Sigmond
november	#4/5	Food and the city
30 oktober		Hoe klinkt een boom als het windstil is
november		Kunst voor je oren
november	#11	Radical Autonomy
november	#7	Frische Luft auch für Ihre Reifen
3 november		Justin Bennett laat zich leiden door het geluid van de stad
4 november		The Dutch Landscape As A Supermarket
5 november		Park Supermarket
6 november		El Paisaje como Supermercado
november		Pig Your Own
november		Foodprint. Voedsel voor de stad
november		Local Artists and Art Administration: In the case of Stroom
20 november		Stad als organisch organisme
november		Boek: Foodprint Stadsgids Den Haag
Winter	#4	Soft City Organische Stad
december		Thom Vink f uistert
december	#708	Justin Bennett: The City Amplified
dec/jan	#6	Verborgen machten. Kunst en de geheime dienst
3 december		Een klein kerkje als kunstwerk
5 december		Minikerk kijkt uit over bouwactiviteiten
16 december		Kerkje zonder functie is een wonder van optisch bedrog
31 december		Best of 2009 (Park Supermarkt)

Pers	Auteur	Onderwerp
Agrarisch Dagblad	Jan Cees Bron	Foodprint
Llink. Radio Atlas		Foodprint
De Pers	Marcel van Engelen	Foodprint
VPRO Radio: De Avonden	--	Foodprint
Boerderij	--	Foodprint
Agrarisch Dagblad	Jan Cees Bron	Foodprint
OOG (Rijksmuseum)	--	James Turrell
Pulchri	Arno van Roosmalen	Stroom beleid
Pulchri	Loek Bos	Stroom beleid
Pulchri	Peter Blokhuis	Stroom beleid
Kerk in Den Haag	Jan Goossensen	Foodprint
Kerk in Den Haag	--	Foodprint
KRO Radio: Goedemorgen Nederland	--	Foodprint
Villa VPRO Radio	--	Foodprint
LEVEN	--	Foodprint
Groenten en Fruit	--	Foodprint
nrc.next	Maite Vermeulen	Foodprint
VOLUME	Amir	Foodprint
De Witte Raaf	Allied Ottevanger	Foodprint
Trouw	Kees de Vré	Foodprint
AD/HC	Jan-Hendrik Bakker	Foodprint
Metropolis M website	Jolien Verlaek	Foodprint
JapanDesign.net	Msasayuki Tajima	Foodprint
AD/HC	--	Foodprint
de Volkskrant	Marina de Vries	Foodprint
KRO Radio: Goedemorgen Nederland	--	Foodprint
Den Haag FM (Radio)	--	Stroom KOR
Archined	Marina van den Bergen	Foodprint
Modern Painters	Jane Neal	nu monument
de Volkskrant	Nicoline Baartman	Foodprint
nrc.next weblog	Titia Ketelaar	Foodprint
Den Haag Centraal	Anerieke Simeone	Foodprint
Den Haag Centraal	Vilan van de Loo	Stroom algemeen
AD/Haagsche Courant	Nico Heemelaar	Foodprint
NRC Handelsblad	Sandra Smalenburg	Jil Magid
Brutsel Wereld weblog	--	Foodprint
Damespraatjes weblog	Walter van Teeffelen	Foodprint
VPRO De Avonden	Wim Brands	Foodprint
Lucasx	Danielle Arets/Capada	Stroom algemeen
AD Haagsche Courant	--	Foodprint
Elle Wonen	Oerwoud Ypenburg	(Kunst op scholen)
items	Brigitte van Mechelen	Foodprint
Trouw	Henny de Lange	Ouborgprijs: Justin Bennett
UIT Magazine (Den Haag)	Jan Goossensen	Ouborgprijs: Justin Bennett
Kunstbeeld	Marianne van Dijk	Radical Autonomy
Hub zur Kunst	Susanne Altmann	Fiets&Stal
AD Haagsche Courant	Erik Quint	Ouborgprijs: Justin Bennett
The Pop-Up City (weblog)	Joop de Boer	Foodprint
Mammoth (weblog USA)	R. Holmes	Foodprint
ARQshow weblog	--	Foodprint
Conceptwijzer InnovatieNetwerk	--	Foodprint
Dutch Design Jaarboek 2009	Nai Uitgevers	Foodprint
Japans Art Magazine	Meruro Washida	Stroom algemeen
NRC Handelsblad	agenda	Thom Vink
AWM: Architecten Web Magazine	--	Foodprint
Beelden	Carina van der Walt	Soft City
UIT Magazine (Den Haag)	--	Thom Vink
VitalWeekly.net	Frans de Waard	Justin Bennett
Metropolis M	Domeniek Ruyters	Jill Magid
NRC Handelsblad	--	De Terp, Leidschenveen
Trouw	--	De Terp, Leidschenveen
AD/HC	Jesse Budding	De Terp, Leidschenveen
The Pop-Up City (weblog)	Jeroen Beekmans	Foodprint

Colofon

Redactie Stroom Den Haag

Ontwerp Thonik, Amsterdam

Fotografie Justin Bennett, Agnes Denes,
Eveline van Egdom, Jorn van Eck, Cyprien
Gaillard, Frans Hanswijk, Sandra Kamphuis,
Rob Kollaard, Hein van Liempd, Simon van
Lierde, Andre P. Meijer, Observatorium,
Johannes Ode, Arianne Olthaar, Sarah
Rajaei, Rob te Riet, Floris Schönfeld, Hugo
Schuitemaker, Van Bergen Kolpa Architecten,
Thom Vink, Wieland & Gouwens, Martin Zwaan
en Stroom Den Haag

Druk Ando, Den Haag

Oplage 750

Afbeeldingen omslag (v.l.n.r.)

Moth House, Thom Vink

Dunepark, Cyprien Gaillard

Wheatfield - A confrontation, Agnes Denes

Foodmaster, Atelier Van Lieshout

Basisschool Het Spectrum, Florentijn Hofman

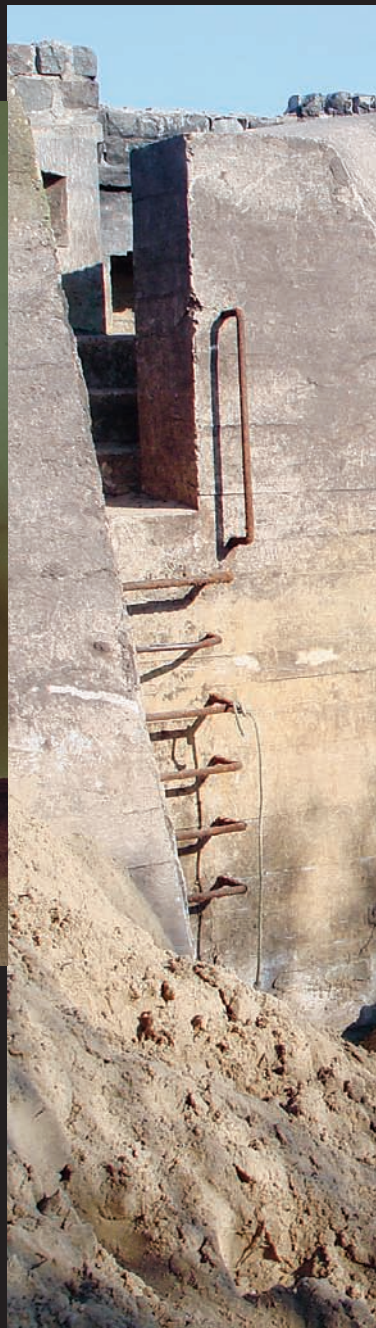
Contraption Azra Aksamija

Chronologie programma

Activiteiten Beeldende Kunst
Activiteiten Architectuur
Activiteiten Beeldende Kunst / Architectuur

titel	soort activiteit	datum	pagina
For the First and the Second Time	tentoonstelling	23 november 2008 t/m 4 januari 2009	9
All things pass	tentoonstelling	30 november 2008 t/m 1 februari 2009	10
Jan Körbes en Indre Klímaite	Ondertussenpresentatie	13 december 2008 t/m 8 februari 2009	17
Informatiebijeenkomst voor Haagse kunstenaars		12 januari 2009	63
Verdichting is meer dan bouwhoogte alleen	stadsgesprek	14 januari 2009	21
The Knight's Move: Ursula Biemann	lezing	22 januari 2009	21
Mark Pimlott	lezing	28 januari 2009	10
Arianne Olthaar	Ondertussenpresentatie	14 februari t/m 29 maart 2009	17
Beton Belvedere	tentoonstelling	22 februari t/m 5 april 2009	10
Dunepark	project in de stad	22 februari t/m 29 maart 2009	44
The Knight's Move: Charles Avery	lezing	26 februari 2009	22
Beeldengalerij: Atelier Van Lieshout	project in de stad	voorjaar 2009	41
PITCH!: Marc Prins, Marleen Sleeuwits, Jan Körbes en Denis Oudendijk	lezingen	18 maart 2009	22
Kick-off Foodprint	netwerkbijeenkomst	25 maart 2009	38
The Knight's Move: Carolyn Steel	lezing	25 maart 2009	22
Floris Schönfeld	Ondertussenpresentatie	4 april t/m 17 mei 2009	18
observations on the present state	tentoonstelling	19 april t/m 14 juni 2009	12
Boeren in Den Haag	tafelgesprek	19 mei 2009	38
Ingrid Mol, Pepijn van den Nieuwendijk en Tejo Philips	Ondertussenpresentatie	23 mei t/m 5 juli 2009	18
Foodprint: Vandaag eten we onkruid!	educatieve actie	28 mei 2009	27
Foodprint: Dag van het Park	informatiestand	31 mei 2009	38
The Knight's Move: John Knechtel	lezing	4 juni 2009	23
Karine Versluis: De huiskamer	project in de stad	4 juni 2009	44
Stroom Invest Conferentie 2009	curatorenprogramma/ lezingen	9 t/m 12 juni 2009	61
The Hague to be continued	boekpresentatie	11 juni 2009	25
Observatorium en Bram Esser	gesprek	14 juni 2009	12
Foodprint. Voedsel voor de stad	symposium	26 juni 2009	23
Dwars door de stad	Dag van de Architectuur	27 juni 2009	25
Foodprint	tentoonstelling	27 juni t/m 23 augustus 2009	12
Foodprint: Park Supermarkt	ontwerpstudie/presentatie	27 juni t/m 23 augustus 2009	36
Foodprint: City Pig	ontwerpstudie/presentatie	27 juni t/m 23 augustus 2009	36
Foodprint: Foodscape Schilderswijk	kunstproject/presentatie	27 juni t/m 23 augustus 2009	36
Foodprint: Kleurboeken hedendaagse varkenshouderij	kunstproject/presentatie	27 juni t/m 23 augustus 2009	37
Foodprint: Eetbaar Park	kunstproject/presentatie	27 juni t/m 23 augustus 2009	37
Foodprint: Foodmaster	kunstproject/presentatie	27 juni t/m 23 augustus 2009	37
Foodprint: Tomato Habitus	kunstproject/presentatie	27 juni t/m 23 augustus 2009	37
Aanmoedigingsprijs 2009	prijsuitreiking	4 juli 2009	65
Upcycling	tafelgesprek	8 juli 2009	25
Lucas Lelieveld	Ondertussenpresentatie	13 juli t/m 30 augustus 2009	18
Foodprint: Taji de Chef	kookworkshops	15 en 29 juli, 12 en 19 augustus 2009	27
Foodprint: Vis 'n Chips	finissage/ debat	23 augustus 2009	14
Informele planning ihkv Soft City	presentatie	12 september t/m 8 november 2009	15
Studiereis naar Istanbul voor kunstenaarsinitiatieven		13 t/m 18 september 2009	63
Soft City	tentoonstelling	13 september t/m 8 november 2009	14
Onno Dirker, Ergün Erkoçu, Peter Zuiderwijk	Ondertussenpresentatie	13 september t/m 8 november 2009	18

titel	soort activiteit	datum	pagina
Foodprint Stadsgids Den Haag	boekpresentatie	18 september 2009	72
Foodprint: Tuin der Lusten	smaakworkshops	22 september t/m 24 september 2009	28
Binckcafé #1: Ambacht als katalysator	talkshow	23 september 2009	24
Foodprint: Stadsboerderij Herwijerhoeve	informatiestand	27 september 2009	39
PITCH!: Soft City, Kris Christiaansen en Ingrid Mol, Immanuel Sirron-Kakpor, Onno Dirker, Peter Zuiderwijk en Ergün Erkoçu	lezingen	30 september 2009	24
The Knight's Move: Andrea Phillips	lezing	14 oktober 2009	24
Foodprint: Ibrahim Ineke	workshops	18 oktober 2009	28
Radical Autonomy	tentoonstelling	24 oktober 2009 t/m 3 januari 2010	15
Foodprint: overleg VROM, LNV, NIROV en PBL	tafelgesprek	27 oktober 2009	39
Binckcafé #2: Cultuur als katalysator	talkshow	28 oktober 2009	24
Ouborg Prijs 2009	prijsuitreiking	31 oktober 2009	64
Laurens Kolks en Dennis Lohuis: de terp van Leidscheveen	project in de stad	1 november 2009	43
Foodprint: Sitopia	tafelgesprek	2 november 2009	39
Hans Kuiper in gesprek met Thijs Asselbergs		4 november 2009	24
Design Den Haag 2010	informatiebijeenkomst	6 november 2009	26
Quicksan Stedenbouw Den Haag	fietstocht/onderzoek	11 november 2010	26
Dorota Walentynowicz	Ondertussenpresentatie	22 november 2009 t/m 10 januari 2010	19
Moth House	tentoonstelling	22 november 2009 t/m 17 januari 2010	16
Foodprint: Wat de boer niet kent...	prijsuitreiking fotografie-wedstrijd	5 december 2009	28
Binckcafé #3: Voedsel als katalysator	talkshow	20 januari 2010	24
Foodprint filmprogramma		7 t/m 10 februari 2010	39

Stroom Den Haag

Hogewal 1 – 9

NL-2514 HA Den Haag

www.stroom.nl

T +31(0)70 365 8985

F +31(0)70 361 7962

info@stroom.nl

